

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXXIV. évf. 2025. 3. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai
GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen), CSÍKI TAMÁS (Miskolc)
KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

Köszönjük a lektorok áldozatos munkáját,
a szíves együttműködést!

Fordító és nyelvi lektor
CSONTOS PÁL

Borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta
OTKA NKFI K143711 program
HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Tartalom

XXXIV. ÉVF. 2025. 3. SZÁM

KORTÁRS KUTATÁSOK A NÉPRAJZTUDOMÁNYBAN

Horváth Eszter Mária: Elhanyagolt gaz vagy természet közeli környezet? <i>A budapesti méhlegelők ügye a médiavezérelt diskurzusban</i>	5
Ujvári László: A múlt feldolgozása Tiszafüreden. <i>1956 emlékezete az oktatásban, kultúrában és egyházi közösségekben</i>	26
Kádár Anna Katalin: Ortodox hitre térés miatt a bíróságon. <i>Lipcse, egy Máramaros vármegyei falu a 20. század fordulóján</i>	42

KÖNYVÉSZET

Csiszár Imre: Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson az 1930-as évek második felétől az 1970-es évek végéig. <i>(Kürti Tünde)</i>	79
Szilágyi Miklós: Kárpátalján, terepen: agrártnográfiai adatok, 1900-1991. <i>(Vadász Márton)</i>	82
Marinka Melinda: Sváb örökségelemek. Az északkelet-magyarországi kulturális régió német nemzetiségeinek néprajzi értékei. <i>(L. Karsai Henriett)</i>	84
Molnár Krisztina (szerk.): Az iskola térpoétikája. <i>(Mikulics Ádám)</i>	86

Contents

Volume 34 Number 3. (2025)

CONTEMPORARY RESEARCH IN ETHNOGRAPHY

Eszter Mária Horváth: Neglected weeds or nature-friendly environment? <i>The case of Budapest's pollinator meadows in the media-driven discourse</i>	5
László Ujvári: Processing the past in Tiszafüred. <i>The memory of 1956 in education, culture, and religious communities</i>	26
Anna Katalin Kádár: In court for converting to the orthodox faith. <i>Lipce, a village in Maramureş county at the turn of the 20th century</i>	42

REVIEWS

Imre Csiszár: Agricultural Production and Agrarian Society in Hajdúnánás from the Late 1930s to the Late 1970s (<i>Tünde Kürti</i>)	79
Miklós Szilágyi: In Transcarpathia: Agrarian Ethnographic Data from the Field, 1900–1991. (Márton Vadász)	82
Melinda Marinka: Swabian Heritage Elements: Ethnographic Values of Ethnic German Communities in Northeastern Hungary (<i>Henriett L. Karsai</i>)	
Krisztina Molnár (ed.): The Poetics of Space in the School Context (<i>Ádám Mikulics</i>)	86

Kortárs kutatások a néprajztudományban

Horváth Eszter Mária
Ujvári László
Kádár Anna Katalin

Elhanyagolt gaz vagy természet közeli környezet?

A budapesti méhlegelők ügye a médiavezérelt diskurzusban

HORVÁTH ESZTER MÁRIA

Kutatási kérdés

2021 tavaszán a Fővárosi Önkormányzat is elindította saját programját „*Vadvirágos Budapest*” néven. Ennek lényege az extenzív gyepgazdálkodás, amely ritkább kaszálásokat is jelent. Az extenzív kezelés, különösen a kezdeti időszakban, nem feltétlenül jár tetszetős eredménnyel, legalábbis nem úgy, ahogy a hagyományos parkokra gondolni szoktunk.

Mindez már önmagában is elegendő lett volna a program körül kialakuló polémiához, de igazán attól vált médiatémává, hogy a főváros és a kormány közötti politikai ellentét a méhlegelők ügyében (is) egymásnak feszült. Ebből kifolyólag a *Vadvirágos Budapest* program pártpolitikai színezetű ideológiai vitává vált. A felfokozott médiavisszhang, a polarizált vélemények teszik igazán alkalmassá ezt az esetet arra, hogy rajta keresztül általánosabb kérdéseket is megfogalmazzunk a társadalom zöldfelületekhez fűződő viszonyáról. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogyan viszonyul a médiában a közbeszéd az extenzív városi tájgazdálkodáshoz, melyek azok a társadalmi normák és beidegződések, amelyek (a pártpolitikai szimpátián túl) a véleményalkotásban befolyásolja az embereket? Az esettanulmány tehát önmagán túlmutató válaszokat rejt magában arról, hogy a „zöld átállás” makro szinten széles körben elfogadott társadalmi értéke, miként veszíti el legitimitását, ha szembekerül a mindennapokban rögzült hagyományokkal, a „szép városi zöld” környezetről alkotott évszázados beidegződésekkel.

A „*Vadvirágos Budapest*” program

2021 tavaszán indult útjára a FŐKERT és Fővárosi Önkormányzat *Vadvirágos Budapest* nevű közös programja.¹ A program célja, egy élhető és egészséges város feltételeinek megteremtése, továbbá a minőségi zöldfelületi ellátottság javítása, a biológiai sokféleség megóvása annak érdekében, hogy Budapest területén növekedjenek a növény- és állatvilág természetes élőhelyei.

Rovarbarát vadvirágos réteket többféle módon lehet kialakítani. Egyik módja az extenzív gyepgazdálkodás, melynek során a helyi őshonos növényzet a terület eredeti, természetes állapotának visszaállítása a cél. Ezt ritkított kaszálással érik el. A ritkább kaszálás hatására van ideje a növényeknek kifejlődni és magot szórni. Másik lehetséges kialakítási mód a magvetés, melynek során az előkészített talajba, őshonos fajokból álló, az adott régióknak és a termőhelyi viszonyoknak megfelelő fajösszetételű növények magvait vetik el.² A program apropóján extenzív gyepgazdálkodással alakítottak ki vadvirágos városi réteket, a fővárosi parkokban és zöldsávokban.

A *Vadvirágos Budapest* programról folyamatosan tájékoztatják a lakókat a Fővárosi Önkormányzat honlapján, médiában, internetes portálokon. A tájékoztatás során a várható nehézségekről és esetleges kudarcokról is szó esik. A tájékoztatás szerves része az esetleges kellemetlenségekre való felkészítés is. A kutyatulajdonosoktól például kéri a terület elkerülését, kitérve arra, hogy megjelenhetnek a kutyákra veszélyes toklászok. Az allergiások, vagy a pollentől félők is megnyugtatónak szánt stílusú ismertetést kapnak arról, hogy hosszútávon miért nincsenek veszélyben a területeken virágzó növényektől. Elérhető az oldalról az első évek tapasztalatai, melyeket az Ökológiai Kutatóközpont kutatócsoportja készített el. Többek között megtudhatjuk, hogy mindenhol megjelentek az őshonos fajok és egyes helyeken védett ritka növények is felbukkantak, nőtt a beporzók száma, néhány terület azonban a jelentős lakossági használat és a tiltakozások miatt kikerült a programból.³

¹ Az Európai Unió kezdeményezéseiben egyre fontosabb szerep jut a környezeti és fenntarthatósági kérdéseknek. Ennek legfontosabb alapgondolatait az EU 2030-ig szóló Biodiverzitás Stratégiája foglalja magába. Ennek eleget téve alkották meg Budapest Főváros 2021-2026 időszakra szóló Környezetvédelmi Programját, melynek egyik elemeként indult útjára 2021-ben a FŐKERT és Fővárosi Önkormányzat „*Vadvirágos Budapest*” nevű közös programja. <https://budapest.hu/zold-budapest/zoldfeluletek/vadviragos-budapest> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

² Kovács-Hostyánszki et. al. 2023. b.

³ *Vadvirágos Budapest* eredményei és tapasztalatai: <https://budapest.hu/hirek/2022/05/03/vadviragos-budapest-2021-az-elso-ev-eredmenyei-es-tapasztalatai> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

A méhlegelő társadalmi környezete

A *Vadvirágos Budapest* program a médiában általában méhlegelőként lett ismert. A méhlegelő⁴ tehát egy ökológiai terület, ahol különböző „beporzóbarát” növények találhatók, amelyek nemcsak a méhfélék, hanem a legkülönbözőbb rovar, és gerinces kisállatok (pl. sün, gyík) számára biztosítanak táplálékot és menedéket. A méhlegelő egy valós ökológiai problémára adott 21. századi válasz. Az antropogén okokra visszavezethető globális környezeti változások miatt ugyanis a beporzó rovarok populációja drasztikusan csökken. Védelmük nemcsak a biológiai sokféleség, hanem a jövőnk szempontjából is elengedhetetlen, hiszen a rovarok nélkül az emberi fogyasztásra alkalmas növények száma, tömege is drasztikusan csökken. Noha sokáig úgy gondoltuk, hogy az urbanizáció a biológiai sokféleség ellensége, ma már azt is látjuk, hogy a városok közterületei egyben lehetőségek tárházát is kínálják a beporzók megsegítésére.⁵ A megfelelően kezelt városi zöldfelületek (értve itt a ritkább kaszálást, a virágcsíkos vetést és a rovarhotelek létesítését) elősegítik a beporzók megjelenését, mindemellett jelentékeny módon képesek befolyásolni az adott terület mikroklímáját. A beporzók védelme Észak-Amerika és Nyugat-Európa településein már több évtizedes múltra tekint vissza. Közép Európa azonban még csak most ismerkedik ezekkel a programokkal, amelyek legszembetűnőbb terepe az úgynevezett városi méhlegelők kialakítása és kezelése.⁶ Hazánkban is több város, mint például Veszprém, Debrecen és Székesfehérvár hozott létre ilyen területeket.⁷ A vadvirágos kertek pozitív hatásai ellenére a társadalmi környezet nehezen vagy egyáltalán nem fogadja el az extenzív városi tájgazdálkodást.⁸

A téma kapcsán itt csak illusztrációképpen érdemes néhány, az extenzív városi tájgazdálkodás mellett kiálló szakembert idézni, annak bemutatására, hogy az ökológiai érték és a társadalmi megítélés nem mindig támogatja egymást. Takács-Sánta András és munkatársai a Kisközösségi Program honlapján megjelent: „*A méhlegelőkről pártfüggetlenül*”⁹ című írásban foglalkoznak a téma körül kialakult mé-

⁴ A méhlegelő méhészeti fogalma részben eltér ettől. A méhészetben használatos meghatározása szerint, méhlegelő olyan területek és növényfajok, amelyek a méhcsaládok számára nélkülözhetetlen táplálékot pl. nektárt vagy virágport termelnek. Nyárády 1958.

⁵ Kovács-Hostyánszki–Süle–Sárospataki et al. 2023.b; Gelencsér 2024; Baldock 2020; Fetridge et al. 2008; Theodorou et al. 2020.

⁶ Kovács-Hostyánszki–Süle–Sárospataki et al. 2023.b.

⁷ Kovács-Hostyánszki et al. 2023. a; Gelencsér 2024; Future of Debrecen <https://futureofdebrecen.hu/?s=m%C3%A9hlegel%C5%91> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

⁸ Kovács-Hostyánszki–Süle–Sárospataki et al. 2023.b.

⁹ Takács-Sánta et al. 2021. <https://www.kiskozossegek.hu/allasfoglalasok/a-mehlegelokrol-part-fuggetlenül> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

diavitával. Az írás a felmerült jellegzetes kritikákat egyenként cáfolva érvel a vadvirágos városok mellett. Az írás elméleti megalapozással indul, amely rámutat a fajgazdagság drámai csökkenésére, továbbá arra, hogy Magyarország egyik legfontosabb nemzeti kincse tájaink sokfélesége és e tájak élővilágának gazdagsága. Ugyanakkor Takács-Sánta András és munkatársai szerint ezt az értéket a magyarok jelentős része nem is látja, esetleg magától értetődőnek, rosszabb esetben zavaró körülménynek tekinti. A civilizált ember zavaró gyomokat, fényre berepülő rovarokat lát csupán. Úgy véli, hogy az érzékelési probléma fő forrása leginkább az ismerethiányból ered. Az írás nagy részét a felmerülő kifogásokra, adott válaszok jelentik. Ezekből érdemes néhányat szó szerint is idézni:

„Miért nem a pollenallergiások szempontjaira vagyunk tekintettel?!

A rovarbeporzás lényege a növény részéről éppen az, hogy mivel célirányosan szállítja a rovar a virágport, jóval kevesebb elegendő belőle, mintha a vakon fújó szélre bízna a beporzást. Épp ezért pont a szélporozta növények (például a fűvek) azok, amelyek rettenetes felhőkben ontják a levegőbe a virágport. Bárki kereshet a neten allergiásoknak szóló pollennaptárat: elvértve fog csak olyan növényeket találni benne, melyek nem szélporozták, hanem színes, rovarokhoz címzett virágaikkal éppen hogy valódi méhlegelőt hozhatnak létre.

Mindent előzőnlenek a gyomok!

Igaz, hogy sok gyomfaj (pl. parlagfű, üröm, libatop) szélporozta, allergén növény és ezek valóban megjelenhetnek az „elhanyagolt” területeken. Elsősorban azonban nem a nyíratlan gyepekben, hanem a bolygatott (kotort, ásott, kerékszántotta, törmelékkel teleszórt) területeken jelennek meg mint pionír (a szukcesszió korai fázisára jellemző) növények, és igen hamar (pár idény alatt) ki is szorulnak onnan, ha békén hagyjuk a területet. Ez alatt az idő alatt megfelelő kertészeti gyakorlattal fenn lehet tartani egy élhető átmenetet, amely alatt az ilyen gyomok pollentermelése kordában tartható, a szukcessziós átalakulás mégis zavartalanul haladhat egy kaszálórét állapota felé, amelyből ezek a gyomok már hiányozni fognak, és amelyben a kalászos fűvek is kevesen vannak.”¹⁰

Az érvrendszer középpontjában az élővilágunk gazdagságának védelme áll, eköré szervezi válaszait. A szerzők nem titkolják aggodalmukat, hogy a kialakult vita a politikai érdekek ideológiai szembenállásának területévé tette a környezet és természetvédelmet. Erről árulkodik az írás záró gondolata:

¹⁰ Takács-Sánta et. al. 2021. <https://www.kiskozossegek.hu/allasfoglalasok/a-mehlegelokrol-part-fuggetlenül> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

„a méhlegelők kérdésében fontos volna felülemelkednünk a pártszimpátiákon, és belátnunk azt, hogy élőlénytársaink sokféleségének megőrzése kivétel nélkül mindnyájunk jól felfogott érdeke.”¹¹

Egy másik írás Süle Gabriella, Hostyánszki-Kovács Anikó és társaik a „*First steps of pollinator-promoting interventions in Eastern European urban areas – positive outcomes, challenges, and recommendations*”¹² Budapest mellett Veszprém példáját is beemelve vizsgálja a beporzókat segítő beavatkozások hatását. Egy szezonon belül öt mintavétel során hasonlították össze az extenzíven kezelt vagy felülvetett és a kontroll intenzíven kaszált termőhely párokat. A tanulmány rámutat arra, hogy mindkét beavatkozás pozitív eredményeket hozott.

Mindkét idézett munka központi társadalmi üzenete, hogy hazánkban az alternatív városi zöldterületek kapcsán sok a félelem és a félreértés. Példának hozzák fel a következőkben általam is vizsgált konfliktust, mely során a média egy része nyíltan kritizálta a beporzókat támogató *Vadvirágos Budapest* programot.

A kutatás módszere

Mint az imént idézett szerzők is rámutattak, az ökológiai válság, mint pl. a rovarok eltűnése során új társadalmi konfliktusok keletkeznek. Ezek a konfliktusok a kockázatok értékelése és az azokra adott lehetséges válaszok mentén jönnek létre.¹³ Mivel a válaszok társadalmi cselekvést igényelnek, óhatatlanul politikai színezetet kapnak, ezzel együtt ideológiai kérdéssé válnak. Mindez hatványozottan igaz a médiatérben, ahol sem idő, sem elegendő ismeret nincs a valós, szakmai alapú eszmecsere, így a pro és kontra érvek egyszerűsödnek, illetve betagozódnak egy nagyobb, a pártpolitika által uralt „mi és ők” ellentétbe.

Az általam választott módszernek a diskurzuselemzésnek alaptézise, hogy a társadalmi valóságot a nyelv hozza létre, s ezért a társadalmi cselekvést a szövegek, verbális jelek értelmezése során látja megragadhatónak.¹⁴ A nyelvi megfogalmazások vizsgálhatók, mint önálló rétegek, mert a nyelv maga értéktulajdonítás. Esetünkben rögtön azt, hogy a diskurzus részvevői, minek nevezik a területet: „méhlegelőnek-e” vagy „gaztengernek”?¹⁵ Az elnevezések mellett a diskurzuselemzés

¹¹ Takács-Sánta et. al. 2021. <https://www.kiskozossegek.hu/allasfoglalasok/a-mehlegelokrol-part-fuggetlenul> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

¹² Kovács-Hostyánszki-Süle-Sárospataki et al. 2023.b.

¹³ Bódi 2021; Szijártó 2010: 52.

¹⁴ Glózer 2007; Szilczl 2018.

¹⁵ Glózer 2007.

során elsősorban az érvelési módokat, szimbólumokat, asszociációkat érdemes alaposan szemügyre venni. Megint csak elemi elnevezési szintről indulva már az előrevetíti a stratégiát, hogy ki milyen szimbólumokat használ ugyanarra a látványra: a „természetközelség” vagy a „rendezett közterület” – e keretező fogalom? „Esz-tétikum” vagy a „változatosság”? Vagyis a megválasztott diskurzusmező adja meg a szókincset, a kifejezéseket, sőt még a stílust is a közléshez.¹⁶ Az elemzés fő módszertani megközelítése a szógyűjtésen és a szófelhő készítésen alapul.

Az időintervallum megválasztásakor arra törekedtem, hogy a kutatás a diskurzus legélénkebb, kezdeti időszakát fedje le, mivel ebben az időszakban alakulnak ki a később is használt médiaértelmezési keretek.¹⁷ Az írások keresése kereső kulcsokkal¹⁸ a kiválasztott időszakra szűkítve történt. Az írásokat relevanciájuk, elemzhetőségük szerint szelektáltam, ügyelve arra, hogy a minta egyaránt lefedje a politikai paletta jobb és bal oldalát, ezáltal megvilágítva a kialakult politikai vitát, mert már a téma elsődleges megközelítésekor is látszódott: a két politikai oldal más-más diszkurzív stratégiát követ. Az elemzésbe bevettem az írásokhoz tartozó releváns olvasói kommenteket is, hogy a lakossági véleményekről is legyen információnk. Az általam elemzett írások közül a HVG és a Mandiner cikkei adnak lehetőséget kommentben való véleménynyilvánításra. A hvg.hu írásaihoz 634 db., a mandiner.hu írásához 408 db. komment érkezett. A kiválasztott írások mellett Bardóczy Sándor főtájépítész, Facebook közösségi portálon, a témában megjelent írásai alá érkezett hozzászólásokat is vizsgáltam.^{19,20}

A kulcsszavas keresés során sok írás azért került kiválasztásra, mert a kulcsszavak valamelyike előfordult a cikk szövegében vagy szerepelt az URL leírásában, miközben a kutatott téma épp csak említés szintjén szerepelt benne, emellett gyakori volt a cikkek közötti tartalomduplikáció melynek oka, hogy több internetes oldal is egy az egyben a hvg.hu írásaira hivatkozott, ezért elégnek tartottam az eredetit elemezni. Összesen 32 írást választottam ki, ebből 18 a diskurzus negatív hangvételű, 14 darabban pedig pozitív hangvételű ökológiai, zöldpolitikai alapú. A pozitív hangvételű ökológiai, zöldpolitikai alapú írások között a méhlegelő vitával nem foglalkozó, tisztán szakértői írásokat nem vontam be az elemzésbe.

Az elemzés során a 2021. május 01. és 2023. december 31. között internetes portálokon, online sajtóban megjelent írásokat vizsgáltam, melyek címét, megjelenési helyét és időpontját az alábbi táblázatban foglaltam össze.

¹⁶ Gózer 2007: 261–262; Géring 2017; Sánta 2022; Calver 2004; Szijártó 2010.

¹⁷ Székely 2018.

¹⁸ Kereső kulcsok: méhlegelő, *Vadvirágos Budapest* program, beporzó barát terület, városi rétek,

¹⁹ Vö. [https://www.facebook.com/profile/100001017010813/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91_\(A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.\)](https://www.facebook.com/profile/100001017010813/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91_(A%20letöltés%20dátuma%3A2025.05.18.))

²⁰ Vö. [https://www.facebook.com/profile/100064507939874/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91_\(A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.\)](https://www.facebook.com/profile/100064507939874/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91_(A%20letöltés%20dátuma%3A2025.05.18.))

Mintavétel			
Megjelenés dátuma	Médium	Cím	Olvasói Kom-mentek
2021. 05. 20.	magyarnemzet.hu	Ellepte a gaz Karácsony Gergely zöld Budapestjét	
2021. 05. 21.	origi.hu	Rákay Philip: Kullancsnapozó, fülbemá-szóliget, katicakalandpark, hangyakerzó, csótánypromenáád	
2021. 05. 22.	hvg.hu	Miért is van szükség méhlegelőkre?	262 db.
2021. 06. 14.	telex.hu	Budapest főtéjépítésze marhára örül, hogy Rákay Philip is a méhlegelőkkal fog-lalkozik	
2021. 06. 11.	greendex.hu	Ismét a beporzókról: mit nevezhetünk méhlegelőnek?	
2021. 06. 28.	origo.hu	A gaz nem méhlegelő	
2021. 06. 28.	mandiner.hu	Lekaszálta a méhlegelőt a Fidelitas	263 db.
2021. 06. 28.	magyarnemzet.hu	A hatalmas hőségben könnyen lángra kaphatnak a kiszáradt méhlegelők	
2021. 06. 28.	telex.hu	A fideszes városban jó a méhlegelő, de ha Budapesten van, akkor az alkalmatlanság helye	
2021. 06. 29.	hvg.hu	Gerillaültetést szerveznek a Facebookon a Fidelitas által lekaszált méhlegelőkre	169 db.
2021. 07. 03.	magyarnemzet.hu	Négy pontban a méhlegelőkről	
2021. 07. 14.	greendex.hu	A méhlegelő nem azt jelenti, hogy innen-től nem gondozunk egy területet	
2021. 07. 29.	magyarnemzet.hu	A gazos terület nem kedvez a méheknek, az allergiások jobban szenvednek tőle. Veszélyes lehet a kiszáradt méhlegelő	
2021. 07. 07.	mandiner.hu	A méhlegelő tragédiája. A látvány zöld kísérletek alkalmasint jogos bírálata mel-lett komoly hiba a valóban ökológikus, a konzervatív értékrendbe szervesen illesz-kedő gyakorlatok elvetése.	136 db.
2021. 08. 02.	hvg.hu	Most indul a kaszálás a méhlegelőkön, már amit a Fidelitas meghagyott	196 db.
2021. 08. 10.	metropol.hu	Lefotóztuk! Parlagfűdzsungel lett a méh-legelőkből	
2021. 08. 01.	24.hu	Mi a baj a budapesti méhlegelőkkal?	
2022. 05. 28.	telex.hu	Kiakadtak a Vármegyében élők: Toklá-szos méhlegelővé vált a kutyaftuttató	
2022. 06. 20.	telex.hu	Egyévesek a budapesti méhlegelők: meg-sokszorozódott az élővilág, és egy hód-család is megjelent	
2022. 06. 22.	sokszinvi-dek.24.hu	Meglepően jó tapasztalatokat hoztak az egyéves méhlegelők	

2022. 07. 15.	turistamagazin.hu	Nem gazos, nem elhanyagolt, ez itt egy méhlegelő	
2023. 05. 01.	magyarnemzet.hu	Még több méhlegelő lesz a fővárosban	
2023. 05. 11.	metropol.hu	Idén is gaztengerré váltak a budapesti méhlegelők	
2023. 05. 19.	telex.hu	Ha már a Stihl és az Obi is a méhlegelőket reklámozza, akkor valamit nagyon jól csinálunk	
2023. 07. 02.	greendex.hu	Elkaszált élővilág, elkaszált jövő	
2023. 08. 14.	metropol.hu	BUDAPEST A GYOMOK FŐVÁROSÁ! Fotózz és nyerd a Metropol fotópályázatán!	
2023. 08. 26.	magyarnemzet.hu	Méhlegelők és gyomok fővárosa lettünk, aminek súlyos következményei lesznek	
2023. 09. 02.	24.hu	Karácsonyékát vette célba a Metropol fotópályázata, de egy állami tulajdonú területen növő gaz nyerte a versenyt	
2023. 09. 02.	telex.hu	Állami tulajdonost hirdetet ki győztesnek a Metropol a Karácsony-gyom fotópályázatán	
2023. 09. 04.	24.hu	Kiderült, hogyan válnak be a városi méhlegelők	
2023. 10. 13.	mandiner.hu	Egyszerűbb átkeresztelni a gatz és már nem is probléma: több mint két éve velünk élnek a méhlegelők	9 db.
2023. 10. 20.	turistamagazin.hu	Több virág, több beporzó – Ilyen volt a vadvirágos budapesti rétek második éve	

1. ábra: A diskurzuselemzésbe bevont írások.

Érvelési technikák, horizontok

Vizsgálatom tehát abból a meglátásból indult ki, hogy a tágabb társadalmi mező a saját értékrendje szerint fogja megítélni a méhlegelőket. Az elemzés első fázisában a lexikai elemeket vizsgáltam, amelyek a vita tárgyát képező budapesti méhlegelőkre utaltak. A szógyűjtés során a vizsgált szövegekben előforduló szóalakokat (lexikai elemeket) azonosítottam, majd ezt követően azok kontextuális megjelenését vizsgáltam.²¹ A méhlegelőkre leggyakrabban használt szóalakokat szófelhőkben ábrázoltam. Külön a programot támogatók által használt és a programot ellenzők lexikai elemeit. (2. és 3. ábra). A témára irányuló eltérő nézőpontok, a téma megnevezésével tovább alakították a beszédmódokat. A téma megnevezései, mint beporzókat támogató terület, gatzenger, vadvirágos rét, toklász mező. A

²¹ A vizsgálat a szövegben előforduló szóalakokat lexikai elemként kezeli, amelyek a diskurzus jelentésképző folyamataiban fontos szerepet játszanak.

megnevezésekhez szorosan kapcsolódik, hogy a megszólalás fókusz pontjában, ökológiai sokféleség vagy rendezett városkép áll, továbbá, hogy a megszólaló mit tart elfogadhatónak a városban, a természeti tájat vagy az ember által felügyelt tájat. Az elemzés során az írásokban megszólalt szereplők között azonosítottam kutya-tulajdonosokat, allergiásokat, természettől idegenkedőket, szakértőket, laikusokat, politikusokat. Tovább lépve a szövegvizsgálat során az azonosított csoportok állításában levő morális állásfoglalások vagy cselekvési indítványok révén meghatároztam a diskurzus ágens csoportjait. Ágens csoportok: 1, kormányközeli sajtó; 2, nem kormányközeli sajtó; 3, szakértők; 4, laikusok-hétköznapi emberek.

Az elemzés során elkülönítettem olyan beszédmodot, amely a méhlegelő esztétikáját vallja és olyat, amely nem tartja esztétikusnak. A politikai kommunikáció ráépül ezekre a beszédmódokra és saját narratívájába integrálja. Az ellenzéki sajtó általában védelmébe veszi a méhlegelőket, míg a kormányközeli sajtó élesen kritizálja azokat.

Az elemzés során láthatóvá vált, hogy a legtöbb írás az első évben, 2021-ben jelent meg. Ahogy a legtöbbet idézett és megszólaltatott szakértő Bardóczi Sándor a főváros főtájépítésze egy hosszabb facebook-posztban kifejtette: a 2021-es év csapadékos tavaszának köszönhetően Budapest zöldfelületein erőteljesen megnőtt a növényzet, természetesen az extenzíven kezelt területeken is. Az egész városban el voltak maradva a kaszálással, ezért lehetett látni olyan sok helyen magasra nőtt növényzetet.²²

A magasabbra engedett lágyszárúak sokak szerint „gazos” „elhanyagoltságot” jelentő látványa a városi méhlegelőkre irányuló intenzív médiaérdeklődést hozott magával. Az ökológiai oldal szerint (melynek narratíváját a politikai baloldal elfogadta) nagyon hasznos, hogy hagynak megnőni és virágozni őshonos növényeket, hiszen ez „jót tesz a természetnek.” Az erre adott kritikák szerint azonban pusztán arról van szó, hogy a „közterületeket elhanyagolja a fenntartó Főkert, a parlagon hagyott területeket pedig elnevezték méhlegelőnek.” Állításuk valóságát általuk „igazi méhlegelőnek” tartott területek képeivel igyekeztek alátámasztani.²³

Az elemzés során az is nyilvánvalóvá vált, hogy a lakosság nincs tisztában azzal, melyek a Főkert által kezelt területek, és melyek tartoznak a kerületi önkormányzatok gondozása alá, így gyakran olyan területek miatt vitáznak, melyek nem részei a *Vadvirágos Budapest* programban kialakított „városi réteknek”. A legnagyobb sajtóvisszhangot és a legtöbb lakossági hozzászólást az az esemény váltotta ki, mely során a Fidelitas ifjúsági szervezet tagjai, 2021. 06. 28. napján motoros

²² Bardóczi Sándor Facebook oldal: <https://www.facebook.com/profile/100001017010813/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91> (A letöltés dátuma: 2025. 12. 08.)

²³ Az idézőjelben megjelenített megnyilvánulások a korábban bemutatott, elemzésre kiválasztott írásokból származó szó szerinti idézetek.

fűkaszával lekaszáltak egy olyan területet, amely a *Vadvirágos Budapest* program extenzíven gondozott méhlegelőinek egyike volt. Megmozdulásukról közösségi oldalukon számoltak be:

„Budapest baloldali vezetői a közterület gondozására is alkalmatlanok. A paragon hagyott területeket elnevezték méhlegelőnek, amiket az emberek felháborodása ellenére nem számolnak fel. Úgy döntöttünk, hogy a magasra nőtt gaz-erdőt közösséggel lekaszáljuk!”²⁴

Természetesen a történeteket a Főkert szakemberei sem hagyták válasz nélkül. Kiemelték, hogy facebook oldalukon²⁵ rendszeresen tájékoztatják az érdeklődőket a programról, továbbá hétről hétre bemutatják egy-egy rovarbarát területük növényvilágát. Az ominózus eset után egy nyugodt hangvételű írásában fejtették ki, hogy a lekaszált területen sokszínű növényközösség volt kialakulóban, és sajnálatukat fejezték ki amiatt, mert azt kell látniuk, hogy az életközösség, élőhely fogalmával sokan nincsenek tisztában. Végül az alábbi bejegyzéssel zárták soraikat:

„Aki valóban felelősséget érez a természet iránt, vagy segítené munkánkat, jelentkezzen nálunk nyugodtan, örömmel látjuk a családi, lakossági, vagy akár céges közösségeket önkéntesként, de kérjük szépen: soha ne vágjanak bele szaktudás vagy szakmai egyeztetés nélkül egy közterületen található zöldfelület fenntartásába.”²⁶

Az eset egyértelműen politikai síkra terelte a vitát. A további írásokban egyértelmű polarizáció figyelhető meg. A Fidelitas saját facebook oldalán tett bejegyzése alá 2615 komment érkezett, ebből 1832 egyértelműen elítéli a tettüket, 783 bejegyzésben egyetértettek velük. Főként az online sajtón megjelenő írásokban, de az olvasói kommentekben is megfigyelhető a politikai meggyőződés alapján történő véleménynyilvánítás. Politika semleges írásokat leginkább az esemény hatására megszólaló szakértői írásokban és a környezet védelme iránt elkötelezett bloggerek oldalain olvashatunk. Az utóbbi általában szintén szakembereket jelent, mint a *greendex.hu*, *masfelfok.hu* vagy a *kertesz.blog.hu* oldalak. Több olyan szakértői írás jelent meg, amely a „*valóban rovarbarát*”²⁷ területekről szól, melyekben tehát nem magukat a beporzókat támogató területeket kritizálják, hanem a módszert és a

²⁴ Vö. Fidelitas bejegyzése: https://www.facebook.com/fidelitas.hu/posts/10159466648103431?ref=embed_post (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

²⁵ Vö. <https://www.facebook.com/fokertbp/posts/4010652622388995> (A letöltés dátuma: 2025. 12. 08.)

²⁶ FŐKERT Facebook oldal: https://www.facebook.com/fokertbp?locale=hu_HU

²⁷ Mandiner: A méhlegelők tragédiája. 2021. 07. 17.

médiapolitikai beszédmod egyik fontos retorikai jellemzője a vadvirágos kert átnevezése valamely negatív jelenségnek: „*gaztengernek*”, „*gyomos*”, „*elhanyagolt területnek*”, „*toklász mezőnek*.”

„Érdekes megoldást találtak a baloldali városvezetők a gyorsan növekvő gaz problémájára. A *Vadvirágos Budapest* programon fellelkedve táblákat helyeztek ki a burjánzó területekre, amelyen az áll: nem gaz, méhlegelő.”³⁰

Állításai igazolására a fentebb említett képek mellett hazai és külföldi jó gyakorlatokat hoznak fel példának. Írásaikban leginkább a házi méhekre fókuszálnak, mint beporzókra, ezek életmódját, szükségleteit állítják szembe a saját városi méhlegelőkről szerzett tapasztalataikkal. Véleményük szerint a vadvirágos rétek létrehozásának legideálisabb módja a magvetés, az ilyen módon létrehozott virágos réteket a nemesített növényekkel beültetett területekhez hasonlóan illik karban tartani. Egyértelműen látszik, hogy az ember által felügyelt, alakított területeket tartják elfogadhatónak egy városi tájban, még abban az esetben is mikor éppen a természetes élőhelyek helyreállítása a cél.

„Egy városban a lakók annak szoktak nagy többségben örülni, ha a természetet nem csak nézni tudják, hanem akár egy fa alá le tudnak pihenni. Na de egy méter magas sűrű növényzet erre nem alkalmas. Igen, van helye a természetnek a városban. De nem ebben a formában.”³¹

A szakértői megnyilatkozások egy része annyiban kapcsolódik a politikai megnyilatkozásokhoz, hogy egyes megszólaltatott szakértők jellemzően a kormányközeli sajtó szakértői szintén nem tartják jónak az extenzív megoldással létrehozni kívánt vadvirágos területeket, véleményüket szakmai érvekkel igyekeznek alátámasztani.

„Egy rendes méhlegelő az allergiások helyzetén inkább javítana, hiszen a magkeverékben lévő növények kiszorítanak a fűféléket, amikre allergiások az emberek. De ehhez gondozni kell a területet [...] Nem bonyolult és nem is igazán drága, csak foglalkozni kéne vele.”³²

Az idézet jól mutatja, hogy a megszólaló szakember számára a befektetett munka, az anyagi ráfordítás képviseli az értéket a természetes módszerrel szemben.

³⁰ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/05/ellepte-a-gaz-karacsony-gergely-zold-budapestjet> (A letöltés dátuma: 2025. 04. 12.)

³¹ Bardóczy Sándor Facebook oldal: <https://www.facebook.com/profile/100001017010813/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91>

³² Vö. <https://www.origo.hu/itthon/2021/08/parlagfudzsungel-lett-a-mehlegelokbol> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

Ezek a szakértők az extenzíven kezelt területeket előszeretettel nevezik gazosnak, elhanyagoltnak.

„Addig- addig mondogatják, hogy előbb, vagy utóbb lesznek olyan gyanútlan városiak, akik elhiszik, hogy egy nagyobb település közepén az elburjanzott, derékig érő tarack [...] valójában a méhek fennmaradását szolgálja.”³³

A nem kormányközeli sajtó, szakértőként leginkább a Főkert szakembereire hivatkozik, a hivatalos tájékoztatásokat idézi. Az írások alapvető érzelmi dinamikája a támadások elleni védekezésből származik, továbbá írásaikban a Főkerthez hasonlóan megragadják a lehetőséget az ismeretterjesztésre, a természet iránti érzékenyítésre.

„Annyi vadvirágmag-keverék azonban nincs az országban, amennyi a kiválasztott 28 hektárra elég lenne. Ezért idén a főváros másfajta módszerhez nyúlt: a 22 kijelölt területen hagyjuk nőni a növényeket. Lehet, hogy az első egy-két évben ez nem néz ki jól, de aztán teret nyer a megfelelő növény, és ebből lesz saját magbankunk is. Néhány év alatt kialakul egy ökológiai menedék: több lesz a beporzó rovar, az több madarat vonz, biodiverzebb, többfélebb, így ellenállóbb lesz a terület.”³⁴

A politikai hovatartozás tehát még a szakértői véleményeket is polarizálja, különösen így van ez a laikusokkal, akik a *Vadvirágos rétek* ügyét nem az ökológiai tapasztalatok, hanem sokkal inkább érzelmi vagy politikai hitkérdések alapján ítélik meg. A laikus beszédmód mögötti motívumokat, főként a negatív hangvételű kommentekben, a megszólalók saját érintettsége tette hitelessé. A kutyatulajdonosokat leginkább a toklászoktól és kullancsoktól való félelem, az allergiában érintet kommentálókat pedig a pollentől való félelem motiválta abban, hogy az extenzíven kezelt területek ellen szóljanak.

„Ettől függetlenül a gazt nem ártana levágni legalább néha, hogy a szénanáthások, mint én ne szenvedjünk egész nyáron a sok »méhlegelőtől«.”³⁵

„Nekem tetszik a méhlegelők jelenléte, örülök, hogy vannak. De laikusként én sem tudom sajnos eldönteni, hogy a rengeteg helyen derékig érő parlagfüvet épp ki nek is köszönhetem. Tudom, hogy ha időben készülök, elkerülhető lett volna az allergia pár teával, de túl gyors volt a nyár, és eddig azért ilyen mindent eluráló parlagfű mezőkkel nem találkoztam.”³⁶

³³ Fogalmaz Litkei Máté János, a Klímapolitikai Intézet igazgatója: <https://amve.hu/2023/05/09/gaz-vagy-mehlegelo/> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

³⁴ Vö. <https://telex.hu/belfold/2021/06/14/bardoczi-sandor-mehlegelo-kaszalas> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

³⁵ FŐKERT: https://www.facebook.com/fokertbp?locale=hu_HU (2021. 06. 19.)

³⁶ Bardóczi Sándor: https://www.facebook.com/sandor.bardoczi?locale=hu_HU (2021. 05. 11.)

A pozitív kommentekben kevésbé jelenik meg az egyéni érintettség. Jellemzően általánosságban beszélnek a vadvirágos rétek előnyeiről, a beporzók védelmének fontosságáról. Egyéni érintettség csak néhány hozzászólásban lelhető fel esztétikai élményként, leginkább azok között a hozzászólók között, akik kerttel rendelkeznek, vagy valamilyen formában növényeket gondoznak.

„Nálam 2000nm-ből kb 200 a gyep, a többi pedig magasra hagyott növény – díszít, hűsít, terem stb, még a hétvégi jég sem tett jelentős kárt benne. De hogy mi a szép, az ugye relatív, jelenleg a max 7cm hibátlan gyep és a térkő, kavicságy a trendi.”

„Én inkább rendszeren levágom a füvet, ellenben rengeteg olyan növény van direkt ültetve nagy számban a kertbe, amit szeretnek a beporzók.”³⁷

Összegzés

Az elemzés rámutatott, hogy a vitában résztvevő csoportok elméletben egyetértenek a beporzók védelmének szükségességével, ugyanakkor a megvalósításban nem. Egyesek eleve gondozatlannak, „gazosnak” ítélik a főkert által létrehozott méhlegelőket, míg mások szerint az egész semmit nem ér, hiszen csak a „toklászt termő füvek” terjednek rajtuk. Bódi Jenő szerint a szakértők által képviselt észszerűség a társadalmi kommunikáció nyilvános vitáiban nem racionális, normatív jellegű érvekkel kerül szembe, hanem olyan laikus tudásokkal, amelyeket morális kritika és szimbolikus megkülönböztetések hatnak át.³⁸ A budapesti méhlegelők körüli vita rávilágított arra, hogy a szakértői tudás és a laikus értelmezések más logika mentén működnek. A hosszabbra hagyott füves területeket sokan a rendtelenség, az elhanyagoltság vagy a hanyagság jeleként értelmezték, míg a rendezett park számukra a rövidre vágott gyepeket jelenti. A „rendezett park” a civilizáltság, a felelősségteljes gondoskodás szimbóluma, míg a „gazos terület” a hanyagság és a politikai inkompetencia metaforájává vált. A kialakult vita nem a biodiverzitás védelme ellen irányult, sokkal inkább arra, hogy mit jelent a rend, a gondoskodás, a civilizáltság, és ki képviseli azokat.

A tény, hogy a méhlegelők megjelenése, a kaszálás ritkítása ekkora vitát indított több mint figyelemre méltó.³⁹ Megalapozottan gondolhatjuk, hogy a méhlegelők ügye körül kialakult média diskurzus messze túlmutat önmagán, sőt a politikai viszonyulásokon is. Benne a szép városi természethez fűződő általános, történelmileg determinált értékrend válik láthatóvá. A dolgot zárásaként e gondolatot

³⁷ Lekaszálta a méhlegelőt a Fidelitas: <https://mandiner.hu/belfold/2021/06/lekaszalta-a-mehlegelot-a-fidelitas>

³⁸ Bódi 2017.

³⁹ Whitney 2010; Sims 2022; Robbins 2007.

szeretném mélyebben kifejteni, rámutatva arra a problémára, hogy milyen történeti, kulturális hagyományok játszanak közre abban, hogy a makro szinten megfogalmazott környezetvédelmi értékek a mindennapi életvilágok szintjén, tehát a mikro szinten sokszor éppen ellenkező irányú attitűdöket és cselekvéseket generálnak.

Kitekintés

A bevezetőben azt állítottam, hogy a méhlegelők ügye a médiában nem csak azért volt problematikus, mert pártpolitikai síkra terelt egy alapvetően szakmai kérdést. Az elemzés során is kitapintható módon – még ha egyetlen esettanulmány nem is világíthatja meg a kérdést a maga teljességben – valami mélyebb, történetileg determinált jelenséggel állunk szemben. Ezzel kapcsolatban érdemes Maria Ignatievát idézni, aki szerint világviszonylatban a városi zöldfelületek 50–70%-a nyírott gyepek.⁴⁰ Ezek a gyepek ökológiai értelemben intenzív monokultúrák, amelyek erőteljes emberi segítség nélkül (locsolás, trágyázás) a legtöbb városban elpusztulnának.⁴¹ Mindezek ellenére – vagy éppen ezért, hiszen az emberek saját teljesítményüket látják a természet törvényei ellenében életben maradó gyepekben – az emberek szépnek tartják a gyepet, illetve minden más, intenzíven művelt virágágyást.⁴²

Ennek az egyszerre esztétikai és társadalmi viszonyulásnak mély történeti gyökerei vannak. A maihoz leginkább hasonló szorosán nyírt füves pázsit először a 18. századi Angliában jelent meg a jómódú földbirtokosok otthonai körül, mint a gazdagság és a státusz kifejeződése.⁴³ Edwin Beard Budding 1830-ban készítette el az első fűnyíró gépet.⁴⁴ Kristoffer Whitney szerint azonban csak az 1950-es években terjedt el a gyepek a középosztály körében, akik ezáltal a felsőbb osztályokhoz tartozónak érezték magukat.⁴⁵

A gyepek azonban nem csak a magánkertekben dominánsak. A 19. század város-
szépítő kampányai szintén a rövidre vágott pázsitot preferálták.⁴⁶ A városszépítés jegyében elvárassá vált a kertvárosi területeken található családi házak előkertjének gyommentes, rövidre vágott pázsittal való betelepítése.⁴⁷ A pázsitot rövidre vágó ember egy mélyen berögzült társadalmi elvárásnak tesz eleget, miszerint a gazos

⁴⁰ Ignatieva et. al. 2019; Ignatieva et. al. 2020.

⁴¹ Ignatieva et. al. 2016; Norton et al. 2019.

⁴² Ignatieva et. al. 2020.

⁴³ Az épített környezet és a zöldfelületek hagyományos viszonyáról lásd: Tamáska 2015: 157.

⁴⁴ Robbins 2007; McLeod 2008.

⁴⁵ Whitney 2010; Sims 2022; Robbins 2007.

⁴⁶ Sims 2022.

⁴⁷ Az épített környezet és a zöldfelületek hagyományos viszonyáról lásd: Tamáska 2015: 157.

kert vagy közterület felér egy „lustasági bizonyítvánnyal.”⁴⁸ Paul Robbins szerint a gondozott pázsit a rend jelképe, egyben a jó állampolgárság kifejeződése.⁴⁹

Joan Iverson Nassauer és társai az Egyesült Államokban végzett vizsgálatuk során arra a következtetésre jutottak, hogy az emberek esztétikai preferenciáik alapján vonnak le következtetéseket az ökológiai minőségről.⁵⁰ Ling Qiu és társai egy svéd park négy egymással ellentétes típusú élőhelyi zónáján belül végeztek vizsgálatot, amelyben laikusok és ökológiai szakértők egyaránt részt vettek. Összességében a résztvevők a legmagasabb biodiverzitás értékű „vad megjelenésű” területet tartották legkevésbé vonzóknak. Azonban a szakértők és a laikusok attitűdjei között voltak különbségek, melyek arra utalnak, hogy az ökológiai ismeretek pozitívan befolyásolhatják a biodiverzitás bizonyos aspektusainak preferálását.⁵¹

Mindebből is látható, hogy a biológiai sokféleség védelmére irányuló beavatkozások, mint amilyen a méhlegelők létesítése is, mély társadalmi beidegződésekkel állnak szemben. Sikerességük, fennmaradásuk így nem csupán szakmai döntéseken múlik, nem csak ökológiai tényezőktől függ, hanem a társadalmi környezettől is.⁵²

Még tovább tágítva a megértés horizontját, nem egyszerűen a gyepek kontra természetes táj közötti esztétikai különbségről van szó, hanem egy általánosabb természeti elidegenedési jelenségről, amit Marek Krajewski az urbanizáció „biofóbiájaként” határozott meg.⁵³ A témával foglalkozó szakirodalomban két nézőpont létezik. Az első 1993-ban megalkotott nézőpont szerint a biofóbia egy evolúciósan létrehozott attitűd, amely összefügg a túléléssel, óvatosságra int bennünket a természettel való érintkezéskor.⁵⁴ A biofóbia második értelmezése, David Orr megállapítása, miszerint a biofóbia egy mély és kulturálisan létrehozott elfordulás a természettől, amelyben az ember a természet fölé helyezi magát.⁵⁵ Bármelyik magyarázatot is fogadjuk el, az eredmény ugyanaz, a biofóbia lényegesen csökkenti a természetes jelenségek iránti toleranciát, különösen a városi vagy urbanizált vidéki környezetben. A méhlegelők ebben az értelemben a természetes tájak, míg a gyepek a biofóbia kifejeződései. Természetesen, ahogyan az elemzés is rámutatott, a kategóriák nem ennyire egyértelműek, ezért a jövőben érdemes lenne a kutatást más alternatív városi zöldterület gondozási példákra is kiterjeszteni, annak érdekében, hogy lássuk a méhlegelők valóban egy nagyobb értékrendbeli mintázat részei, vagy csak a politikai beavatkozás élte ki így az ellentéteket.

⁴⁸ Kántás 2023.

⁴⁹ Robbins 2007.

⁵⁰ Nassauer et al. 2009; Nassauer et al. 2007.

⁵¹ Ling Qiu et. al. 2013.

⁵² Lampinen et. al. 2021.

⁵³ Krajewski 2021.

⁵⁴ Ulrich 1993: 76–77.

⁵⁵ David Orr 1994: 187; Patuano 2020.

Irodalom

- BALDOCK, Katherine Cr.
2020 Opportunities and threats for pollinator conservation in global towns and cities. *Current Opinion in Insect Science*. 38. 63–71.
- BIXLER, Robert D. – CARLISLE, Cynthia L. – HAMMLTT, William E. – FLOYD, Myron F.
1994 „Observed Fears and Discomforts among Urban Students on Field Trips to Wildland Areas.” *The Journal of Environmental Education*. 26. 1. 24–33.
- BÓDI Jenő
2021 „Ebből a vírus pocsoljából...”: A Balaton vízminőségével kapcsolatos 2014-es botrány elemzése. *Média Kutató: Médiaelméleti Folyóirat*. 22. 3–4. 151–158.
- CARVER, Terell
2004 Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi szemle*. 13. 4. 143–148.
- FETRIDGE, Evelyn. D – ASCHER, John. S – LANGELLOTTO, Gail A
2008 The bee fauna of residential gardens in a suburb of New York City (Hymenoptera: Apoidea). *Annals of the Entomological Society of America*. 101. 6. 1067–1077.
- GERENCSÉR Janka
2024 A méhlegelők megannyi rovarnak adnak otthont, javítják a talaj minőségét és a levegőt is hűtik: derült ki a Beporzó Hadművelet kutatásából. In *Szeged.hu*. [https://szeged.hu/cikk/a-mehlegelok-megannyi-rovarnak-adnak-otthont-javitjak-a-talaj-minoseget-es-a-levegot-is-hutik-derult-ki-a-beporzó-hadmuevet-ku-tatasabol_\(A_letöltés_dátuma:_2025._05._18.\)](https://szeged.hu/cikk/a-mehlegelok-megannyi-rovarnak-adnak-otthont-javitjak-a-talaj-minoseget-es-a-levegot-is-hutik-derult-ki-a-beporzó-hadmuevet-ku-tatasabol_(A_letöltés_dátuma:_2025._05._18.))
- GÉRING Zsuzsanna
2017 Kevert szövegelemzési módszertan alkalmazása gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatához. Online CSR-kommunikáció vizsgálata tartalom-elemzéssel és diskurzuselemzéssel. *Vezetéstudomány*. 48. 55–66.
- GLÓZER Rita
2007 Diskurzív módszerek. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. 260–268. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- HALL, Damon – MARTINS, Dino
2020 Human dimensions of insect pollinator conservation. *Current Opinion in Insect Science*. 38. 104–114.
- IGNATIEVA, Maria – HAASE, Dagmar – DUSHKOVA, Diana – HAASE, Annegret
2020 „Lawns in Cities: From a Globalised Urban Green Space Phenomenon to Sustainable Nature-Based Solutions?”. *Land*. 9. 3. 73.
- IGNATIEVA, Maria – LARSSON, Andres – ZHANG, Shuoxin – YANG, Fenping
2019 Public perceptions and preferences regarding lawns and their alternatives in China: A case study of Xi’an. *Urban For. Urban Green*. 46. Article 126478. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2019.126478>

IGNATIEVA, Maria – ERIKSSON, Fredrik – ERIKSSON, Tuula – BERG, Per – HEDBLÖM, Marcus

2016 The lawn as a social and cultural phenomenon in Sweden. *Urban Forestry & Urban Greening*. 14. 2. 213–223.

KÁNTÁS Zoltán

2023 *Elkészült élővilág, elkészült jövő!* <https://vm-magazin.hu/elkaszalt-elovilag-elkaszalt-jovo/> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

KOVÁCS-HOSTYÁNSZKI, Anikó – SÁROSPATAKI, Miklós – SÜLE Gabriella – KELEMEN Tünde Ilona

2023. b. First steps of pollinator-promoting interventions in Eastern European urban areas – positive outcomes, challenges, and recommendations. *Urban Ecosyst.* 26. 1783–1797.

KRAJEWSKI, Marek

2021 *Miejsce drzew jest w lesie. O miejskiej biofobii.* Stan Rzeczy. 203–228.

LAMPINEN, Jussi – TUOMI, Maria – FISCHER, Leonie.K – NEUENKAMP, Lena – ALDAY, Josu G – IZAKSUN Casado-Arzuaga – ČEPLOVÁ, Natalie – DEÁK, Balázs – ERIKSSON, Ove – FLOWERS, Mark D.E. – Fernández De Manuel, B. – FILIBECK, Goffredo – GONZÁLEZ-GUZMÁN, Adrian – HINOJOSA, M.Belén – KOWARIK, Ingo – LUMBIERRES, Belén – MIGUEL, Ana – H. KLAUS, Valentina

2021 Acceptance of near-natural greenspace management relates to ecological and socio-cultural assigned values among European urbanites. *Basic and Applied Ecology*. 50. 119–131.

MCLEOD, Robin A.

2008 *Urban pesticide use obstacles and challenges: An exploration of the history of the lawn – Is the grass always greener on the other side of the fence?* Manitoba, Canada: Canadian Weed Science Society – Société canadienne de malherbologie Pinawa

NASSAUER, Joan I. – WANG, Zhifang – DAYRELL, Erik

2009 What will the neighbours think? Cultural norms and ecological design. *Landscape Urban Plann.* 92. 3–4. 282–292.

NASSAUER, Joan I. – GOBSTER, Paul H. – DANIEL, Terry – FRY Gery

2007 The shared landscape: What does aesthetics have to do with ecology? *Landscape Ecol.* 22. 959–972.

NORTON, Briony A. – GARY D., Bending – RACHEL, Clark – RON, Corstanje – NIGEL, Dunnett – KARL L., Evans – DARREN R., Grafius – EMILY, Gravestock – SAMUEL M., Grice – JIM A., Harris – SALLY, Hilton – HELEN, Hoyle – EDWARD, Lim – THERESA G., Mercer – MARK, Pawlett – OLIVER L., Pescott – J. PAUL, Richards – GEORGINA E., Southon – PHILIP H., Warren

2019 Urban meadows as an alternative to short mown grassland: effects of composition and height on biodiversity. *Ecological Applications*. 29. 6. 1095–1115.

NYÁRÁDY Antal

1958 *A méhlegelő és növényei.* Bukarest: Mezőgazdasági és Erdészeti Állami Könyvkiadó

ORR, David W.

1994 The coming biophilia revolution. *Earth Island Journal*. 9. 2. 38–40.

P. SZILCZL Dóra

2018 Bevezetés a kritikai diskurzuselemzésbe = Introduction to critical discourse analysis. *Jel-Kép*. 3. 3. 1–25.

PANWAR, Rajat – OBER, Holly – PINKSE, Jonatan

2022 The uncomfortable relationship between business and biodiversity: Advancing research on business strategies for biodiversity protection. *Business Strategy and the Environment*. 2. 5. 2554–2566.

PATUANO, Agnès

2020 „Biophobia and Urban Restorativeness”. *Sustainability*. 12. 10. 4312.

QIU, Lin LINDBERG, Stefan – BUSE NIELSEN, Anders

2013 Is biodiversity attractive? – On-site perception of recreational and biodiversity values in urban greenspace. *Landscape Urban Plann.* 119. 136–146.

ROBBINS, Paul

2007 *Lawn People: How grasses, weeds, and people make us who we are*. Philadelphia, PA, USA: Temple University Press

SIMS, Joss

2022 *The strange appeal of garden lawns*. <https://www.bbc.com/future/article/20220426-should-people-get-rid-of-their-garden-lawns> (A letöltés dátuma: 2025. 03. 18.)

SZIJÁRTÓ Zsolt

2010 *Kockázat, társadalom, átmenet. Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról*. Pozsony: Kalligram Kiadó

TAMÁSKA Máté

2015 *Doaumetopolen. Wien Budapest. Stadträume der Gründerzeit. Bécs és Budapest 2015 a dualizmus korában*. Salzburg – Wien: Mury Salzmann

THEODOROU, Panagiotis – HERBST, Sara Christine – KAHNT, Belinda – LANDAVERDE-GONZÁLEZ, Patricia – BALTZ, Lusi M. – OSTERMAN, Julia – PAXTON, Robert J.

2020 Urban fragmentation leads to lower floral diversity, with knock-on impacts on bee biodiversity. *Scientific Reports*. 10. 1. 1–11.

ULRICH Roger S.

1993 *Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes, „The Biophilia Hypothesis”*. Washington DC: Island Press

WHITNEY, Kristoffer

2010 Living lawns, dying waters: The suburban boom, nitrogenous fertilizers, and the nonpoint source pollution dilemma. *Technology and Culture*. 51. 3. 652–674

INTERNETES FORRÁSOK

A méhlegelőkről pártfüggetlenül. <https://www.kiskozossegek.hu/allasfoglalasok/a-mehlegelokrol-partfuggetlenül> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

Bardóczi Sándor Facebook oldal. <https://www.facebook.com/profile/100001017010813/search/?q=m%C3%A9hlegelő%C5%91> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

Bardóczi Sándor Interjú. <https://telex.hu/belfold/2021/06/14/bardoczi-sandor-mehlegeloka-szalas> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

- Beporzó barát városok - a beporzó rovarok támogatásának lehetőségei települési környezetben.*
<https://ecolres.hun-ren.hu/wp-content/uploads/2023/03/Beporzobarat-varosok-online-0313.pdf> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)
- Főkert Facebook oldal.* <https://www.facebook.com/profile/100064507939874/search/?q=m%C3%A9hlegel%C5%91> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)
- Future of Debrecen.* <https://futureofdebrecen.hu/?s=m%C3%A9hlegel%C5%91> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)
- Megyeri Szabolcs Kertész Blogja.* https://kerteszblog.hu/2022/05/07/a_fu_roid_tortenete
- Radó Dezső Terv.* https://archiv.budapest.hu/Documents/Rado_Dezső_Terv_2021.pdf
 (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)
- Természetvédelmi Street Ar.* <https://urbanology.hu/mehlegelo-kisokos/> (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)
- The strange appeal of garden lawns.* The strange appeal of garden lawns - BBC Future (A letöltés dátuma: 2025. 05. 18.)

Eszter Mária Horváth

NEGLECTED WEEDS OR NATURE-FRIENDLY ENVIRONMENT?
 THE CASE OF BUDAPEST'S POLLINATOR MEADOWS IN THE MEDIA-
 DRIVEN DISCOURSE

Protecting pollinators is a complex and multileveled task. While support for pollinators looks back on a history of one or two decades in North American and Western European settlements, such interventions have only recently emerged in other parts of Europe. One of the most readily discernible aspects of these efforts is the establishment and maintenance of so-called urban pollinator meadows. In Budapest, the program called Vadvirágos Budapest [verbatim: Wildflowerly Budapest] was launched in the spring of 2021, aiming to create grasslands in designated green areas rich in wildflowers through reduced mowing. Despite comprehensive and all-embracing public information efforts, the sight of these areas, perceived as neglected, triggered intense societal debate in urban communities accustomed to neatly trimmed lawns and unaware of the underlying reasons.

This study employs discourse analysis to examine and summarize the ongoing debate surrounding the Vadvirágos Budapest program from its launch in 2021 to the present, as well as the image conveyed by the Hungarian online media. The analysis draws upon three types of documents that share a thematic focus but are distinct in nature. First, I analyzed the argumentative structure of the Vadvirágos Budapest program. The second corpus of texts consists of articles authored by experts and published across various media platforms, where the authority of the authors is grounded in their names and professional reputation. The third unit of my analysis encompasses a broad range of online portals. These outlets engaged in the debate about the pollinator supportive areas established in Budapest not out of professional interest, but primarily due to the perceived newsworthiness of the latter. Their analysis remains significant, as these texts most clearly reflect the political discourse that has emerged around the pollinator meadows, while the readers' comments provide valuable insight into how contributors construct meaning around the issue.

A MŰLT FELDOLGOZÁSA TISZAFÜREDEN

*1956 emlékezete az oktatásban,
kultúrában és egyházi közösségekben*

UJVÁRI LÁSZLÓ

Az 1956-os forradalom a rendszerváltás óta a magyar nemzeti emlékezet egyik sarokköve. A forradalom emlékezete nemcsak országos, hanem helyi szinten is meghatározó szerepet tölt be, ahol eltérő formákban és gyakorlatokban jelenik meg a közösségek életében. Számos példán keresztül megfigyelhető, hogy a kollektív emlékezet alakulását több tényező befolyásolja, köztük a lokális történelmi tapasztalatok, a közösségi értékek és a változó politikai keretek. A helyi emlékezeti gyakorlatok elemzése feltárja, hogyan alakulnak és hogyan hatnak a közösség identitására a különböző narratívák és szimbolikus cselekmények.

Témafelvetés

Az 1956-os forradalom emlékének megnyilvánulási formáit vizsgálom Tiszafüreden. A kutatásban elsődleges szerepet kap az oktatásban való megjelenéssel, figyelemmel kísérve a pedagógiai programokat, az óvodai és iskolai értékközvetítő gyakorlatokat, amelyek a fiatalabb generációk számára is elérhetővé teszik a forradalom emlékét. A kutatás további területe a város intézményeinek kultúraszervező gyakorlata és az egyházi közösségek kapcsolódó hagyományai. Arra keresem a választ, hogy az 1956-os forradalom emlékezete milyen formákban és gyakorlatokban jelenik meg Tiszafüreden, valamint hogyan alakítják ezek a közösség kollektív emlékezetét. A tanulmány célja feltárni, hogy 1956 emlékezete hogyan él tovább a város mindennapi életében, és milyen sajátosságok jellemzik ezt a folyamatot.

Elméleti keretek és módszertan

Kutatásom elméleti hátterének középpontjában Maurice Halbwachs kollektív emlékezet fogalma áll, amely szerint az emlékezet mindig társadalmi keretek között alakul ki, nem pusztán egyéni, hanem közösségi folyamat, amelyet a csoport identitása, közös gyakorlatai és narratívái formálnak.¹ Halbwachs tézise alapvetően indokolja, hogy a tiszafüredi közösségben az 1956-os forradalom emlékezete hogyan épül be a csoportidentitásba, és milyen szerepet játszanak az oktatási és kulturális intézmények a kollektív emlékezet kialakításában. Jan Assmann kulturális emlékezet tétele kiegészíti Halbwachs gondolkörét azzal, hogy hangsúlyozza a szimbólumok, rítusok, szövegek és intézményes gyakorlatok szerepét az emlékezet megőrzésében.² Assmann szerint a kulturális emlékezet hosszú távú, stabil, és nehezen változik, míg a kommunikatív emlékezet három generáción át él. Kutatásom szempontjából ez azt jelenti, hogy amennyiben Tiszafüreden a forradalom emlékének átadása nemcsak a mindennapi beszélgetésekben, hanem az iskolai megemlékezések, kiállítások és közösségi programok révén is megvalósul, a múlt szimbólumai és gyakorlati formái tovább élnek a közösségben.

Gyáni Gábor szerint a nemzeti történelem és a helyi narratívák szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban állnak, a helyi emlékezet nem független a nemzeti narratívától, de sajátos értelmezéseket, hagyományokat és gyakorlatokat hoz létre.³ Ez a koncepció segít megérteni, hogyan keveredik a nemzeti történelmi kép és a helyi sajátosságok a közösségi emlékezetében, és miként alakítják a forradalom tiszafüredi narratíváit. Michel de Certeau kulturális gyakorlatok elmélete arra összpontosít, hogy az emlékezet az egyének és közösségek hétköznapi cselekedeteiben, szokásaiban és gyakorlataiban is megnyilvánul.⁴ Rámutat, hogy az emlékezet nemcsak a hivatalos narratívákban, hanem a mindennapi életben, közösségi eseményekben – az óvodai és iskolai értékközvetítésben – is formálódik. Az elmélet lehetővé teszi, hogy megvizsgáljam, hogyan jelenik meg az 1956-os forradalom emlékezete a város mindennapi életében. Az emlékezet átadásának fontos színterei az oktatási intézmények és azok értékközvetítő tevékenysége, például az iskolai megemlékezések.

Itt kapcsolódik a kutatásom Paul Connerton azon elméletéhez, amely kiemeli a testi gyakorlatok, rituálék és szertartások központi szerepét az emlékezet átadásában. Connerton hangsúlyozza, hogy az emlékezet nemcsak elméleti tudásként,

¹ Halbwachs 2018.

² Assmann 2018.

³ Gyáni 2000.

⁴ Certeau 2010.

hanem fizikai részvétel, performatív cselekmény révén is formálódik.⁵ Így az iskolai megemlékezések, kulturális programok elemzése során segít megérteni, hogy a részvétel és a szertartásos mozzanatok mennyiben mélyebb, tartósabb emlékezetet hoznak létre, mint az események passzív figyelése.

A magyar regionális emlékezetkutatás új eredményei egyöntetűen hangsúlyozzák a helyi és nemzeti emlékezet viszonyának komplexitását, valamint a regionális narratívák sajátos szerepét a közösségi identitás alakításában.⁶ Gyányi Gábor szerint a helyi emlékezet nem a nemzeti narratíva szegényebb, alsóbbrendű változata, hanem sajátos értelmezéseket, hagyományokat és gyakorlatokat hoz létre, amelyek a közösség identitásának szerves részét képezik.⁷ Ezen eredményekre támaszkodva a kutatásban a tiszafüredi esettanulmányt a hazai lokális emlékezetkutatás kontextusába illeszthetem. A kutatásban elsődlegesen szerepet kapott a kvalitatív elemzés. Az adatgyűjtés során interjúkat készítettem intézményvezetőkkel (oktatás-nevelési és kulturális intézmények), hogy feltáruljanak a helyi gyakorlatok sajátosságai. A kulturális és közösségi programokon való résztvevő megfigyelés lehetővé tette, hogy az események során az emlékezeti gyakorlatokat közvetlenül figyeljem meg. Az archívumok, városi könyvtár és múzeum anyagainak felhasználása pedig biztosította, hogy a vizsgálat empirikus, forrásalapú legyen. A módszertani sokszínűség lehetővé teszi, hogy mind a kollektív emlékezet társadalmi kereteit, mind a kulturális gyakorlatokat, mind a narratívák szerepét feltárjam. A kutatás időintervallumát a politikai környezet határozta meg: 1957 és 1989 között az ellenforradalmi narratíva miatt a forradalom kollektív emlékezetének megnyilvánulásai nem értelmezhetők. Ezért a vizsgálat az 1990 és 2024 közötti időszakra összpontosított.

A forradalom emléke az oktatásban Tiszafüreden

A kollektív emlékezet megnyilvánulásának egyik színtere az oktatás és a kultúra, ahol – az elsődleges családi közösség mellett – az ismeretek és értékek átadásán keresztül megvalósul a fiatalok identitásának formálása, továbbá a kultúrafogyasztás is – annak értékközvetítő tartalma révén – képes erősíteni a közösség tagjainak a lokalitáshoz fűződő érzelmi kötődését. Négy óvoda, három általános iskola és két középiskola működik a városban. Az önkormányzat két óvoda és egy általános iskola, míg a református és római katolikus közösség egy-egy óvoda és

⁵ Connerton 1997.

⁶ Gyányi 2018; Erőss 2019; Erőss 2020; Jakab 2024.

⁷ Gyányi 2018.

általános iskola fenntartója. Az óvodákban a gyermekek korából adódóan egyszerűsített tartalommal, elsősorban az értékközvetítés útján, játékos módon ismertetik meg a gyerekeket az 1956-os forradalom emlékével intézményenként más-más gyakorlatot követve.

Az általános iskolákban már összetettebb, szervezettebb programok keretében történik az emlékezés, ahol a diákok aktívan részt vesznek műsorokban, kiállításokban, tanulmánykirándulásokon és vallási szertartásokon. Mind a négy óvodában hangsúlyt fektetnek a megemlékezésre, 1956 megjelenik a különféle gyerekprogramok tematikájában, leggyakrabban a kézműves foglalkozásokon készített alkotásokban, s az intézmény dekorálásában. A legkiterjedtebb 1956-hoz kapcsolódó nevelési-emlékezési gyakorlatot a Háromkirályok Katolikus Óvodában találjuk.⁸ A folyosókon lyukas nemzeti színű lobogókat helyeznek el, mint a forradalom jelképét, a gyerekek is ilyet készítenek a kézműves foglalkozásokon. A vázákba őszi rózsza kerül, mint a szeretet jelképe, szimbolizálva az 1956-os forradalom idején létrejött széleskörű, társadalmi osztályokon és ellentéteken átívelő összefogást. Gyertyát gyújtanak az áldozatok emlékére és a lelki percek alkalmával idézik fel a múltbeli eseményeket. Hasonló mintázat rajzolódik ki az általános iskolák esetében is, hiszen mindhárom intézmény pedagógiai programjában szerepel az 1956-os forradalom emlékének az ápolása, azonban a legkiterjedtebb vallási, kulturális és emlékezési gyakorlat a Szent Imre Katolikus Általános Iskolában alakult ki.⁹ Az iskola nyolcadik osztályos tanulói minden évben ünnepi műsorral készülnek, amelyet az intézmény ünnepségén mutatnak be az alsó és felső tagozatos diákok előtt. A római katolikus templomban szentmise keretében emlékeznek a forradalom áldozataira, a végzős – nyolcadikos – diákok pedig részt vesznek a városi megemlékezésen és a kapcsolódó ünnepi programokon. Iskolai galéria-kiállítást és emlékfalat készítenek, és minden évben egy-egy osztályközösség meglátogatja a kommunista diktatúra elnyomásának egy szimbolikus helyszínét, például a Terror Háza Múzeumot vagy Recskén tesznek tanulmánykirándulást. Október végén rendszeres a forradalomhoz kapcsolódó filmek vetítése, mint a *Szabadság, szerelem* vagy az *56 csepp vér*. Középiskolai szinten a diákok sokrétű szerepvállalása figyelhető meg. A városi megemlékezés október 23-án minden évben a gimnázium diákjainak aktív részvételével valósul meg.¹⁰ Ők maguk készítik és adják elő a műsort, szerepet játszva, jelmezeket viselve, a történelmi eseményeket átélhető módon elevenítik fel. Mivel az iskolai megemlékezések hagyományos, sablonos formátumai nem mindig érik el a kívánt hatást, sok diáknál a történelmi események jelentése és a

⁸ Saját gyűjtés: Tamásné Papp Mária, Tiszafüred, 2025. január 23.

⁹ Saját gyűjtés: Urbánné Tóth Rita, Tiszafüred, 2025. január 24.

¹⁰ Saját gyűjtés: Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó interjú, Tiszafüred, 2025. február 27.

nemzeti szimbólumok értelme felületes marad, ezért az iskola igyekszik új, interaktívabb megközelítéseket is bevezetni, például jó hangulatú kvízek, projektmunkák, tanulói előadások, játékos feladatok vagy filmvetítések formájában.¹¹

Az egyházi intézményekben a megemlékezési gyakorlatokban a vallási hagyományok és közösségi szertartások hangsúlyosabbak, mint az önkormányzati fenntartásúakban. Ezek a gyakorlatok nem csupán a történelmi események megismertetésére szolgálnak, hanem a vallási szimbólumok és szokások révén mélyebb érzelmi kötődést alakítanak ki gyerekekben a múlt iránt. Ezt erősítik a filmvetítések, amelyek a szórakoztatás mellett identitásformáló szerepet is betöltenek, mert a történelmi eseményeket személyes sorsokon keresztül elevenítik fel, így a múlt közelebb kerül az egyénhez, könnyebbé válik a diákok számára az érzelmi azonosulás. Az emlékezetátadás e gyakorlatában a filmek nemcsak információforrások, hanem olyan közvetítők is, amelyek hatást gyakorolnak a diákság múltértelmezésére és identitásának kialakulására. A tiszafüredi gimnáziumban kialakult és jelenleg is változásban lévő összetett megemlékezési gyakorlat a hagyományos formátumok korlátjainak felismerésére épül, és élményalapú, interaktív módszereket alkalmaznak, amelyben a diákok aktívabb szerepet kapnak, így a tanulás és az emlékezetátadás is hatékonyabbá válik.

Intézményvezetői narratívák az emlékezetátadásról

A dolgozatban két kulcsfontosságú intézményvezető narratíváját mutatom be, akik a Tiszafüred oktatási intézményrendszerének két végpontját képviselik: Muliter Szilvia, a város legnagyobb – önkormányzati fenntartású – óvodájának vezetője, valamint Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó, a Tiszafüredi Kossuth Lajos Gimnázium és Általános Iskola főigazgatója. Muliter Szilvia az óvodai nevelésben, a kollektív emlékezet kialakulásának belépési pontján áll, míg Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó a helyi oktatás legmagasabb fokú, legnagyobb gyereklétszámú intézményét vezeti, amely a kilépési pontot, a középiskolát képviseli. A két vezető tapasztalata és narratívája egyszerre tükrözi az emlékezetátadás kezdeti és befejező szakaszát, lehetővé téve, hogy teljesebb, árnyaltabb képet kapjunk a tiszafüredi oktatási gyakorlatokban zajló emlékezetátadás folyamatáról. Az intézményvezetői narratívák megismerése azért fontos, mert ezekben nemcsak az oktatási-nevelési gyakorlatok konkrét formái, hanem az intézmények sajátos értékrendje, pedagógiai irányultsága és a közösséghez való viszonyuk is megjelenik.

¹¹ Saját gyűjtés: Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó interjú, Tiszafüred, 2025. február 27.

A szimbolika fontossága az óvodai emlékeztetésben

Muliter Szilvia, a Tiszafüredi Óvodák óvodavezetője 2005 óta vezeti az intézményt, amely a város legnagyobb ilyen intézménye, hat csoporttal és közel százötven gyermekkel. Beszámolójából kiderül, hogy a nemzeti ünnepek közül csak március 15-e szerepel az óvoda pedagógiai programjában.¹² Az 1956-os forradalomnak nincs hagyománya az intézményben. Ennek okát abban látja, hogy az előbbi ünnephez kapcsolódó pedagógiai gyakorlat több évtizedes múltra tekint vissza, és szimbolikájában is könnyedebb, megfoghatóbb, ezáltal óvodai szinten közelebb hozható a gyerekekhez. Példaként említette, hogy a kokárda és a huszár olyan szimbólumok, amelyeken keresztül egyszerűen feldolgozható az ünnep. Kézműves foglalkozásokon bevonják a gyerekeket a jelképek elkészítésébe és az óvoda feldíszítésébe, elszavalják a Nemzeti dalt és az ünnepkörhöz kapcsolódó énekeket, mondókákat tanulnak. E gyakorlatban fontos szerepet játszik a helyi múzeum programjainak való részvétel is, amikor a gyerekek interaktív tárlatvezetésen vesznek részt, amelynek a jelmezbeöltözés egy meghatározó eleme. Ezzel szemben 1956 egy óvodai szinten nehezen megragadható, szimbolikájában is eltérő tematika, emellett hiányzik az olyan programlehetőség, amely élményalapon ismerteti meg a gyerekeket az 1956-os forradalom történetével. Enélkül pedig nincs lehetőség a téma óvodapedagógiai feldolgozására. Muliter Szilvia hangsúlyozza az olyan közösségi élmények jelentőségét, ami az élményeken keresztül mutatja be a nemzeti ünnepet.

A gyerekek számára különösen fontos az, hogy a saját alkotásuk, például a kézzel festett nemzeti zászló, látható legyen a városi ünnepségen, ott, ahol a csoportjukkal közösen elhelyezték egy emlékműlátogatással összekötött séta keretében. Így a közös élményt sajátjuknak érezhetik. Az intézményvezető szerint az emlékeztetés során a gyakori ismétlés, a képi visszajelzés és a közös cselekmények segítik, hogy a gyerekek átéljék a nemzeti ünnepeket és a hozzájuk kapcsolódó értékeket.

„Azt mondhatom, hogy nincs olyan csoport, akik ne mennének el a kis zászlóval, a virággal, a szalaggal, és ne tűznék azt oda le.”

A pedagógiai programot a helyi környezethez, a Tiszához, a Hortobágyhoz igazították, így a nemzeti és a helyi identitás is megtapasztalható a gyerekek számára. Muliter Szilvia elmondta, hogy az óvodában az október 23-i megemlékezés nem része a főbb, intézményi szintű programoknak, de a városi rendezvényeken egyre több óvodás vesz részt, így a közösségi emlékeztetés átadása jelenleg a családok

¹² Saját gyűjtés: Muliter Szilvia interjú, Tiszafüred, 2025. február 17.

bevonásával valósul meg. Az 1956-os forradalom kapcsán ez inkább a mindennapi nevelési gyakorlatokon keresztül, a szülőkkel együtt történik, nem pedig intézményi szintű programok keretében.

A közösségi élmények fontossága a középiskolai emlékezetátadásban

A Tiszafüredi Kossuth Lajos Gimnázium és Általános Iskola főigazgatója, Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó kilenc éve vezeti az intézményt. Elbeszéléséből kiderül, hogy a nemzeti ünnepek az iskola mindennapi életének és kultúrájának meghatározó elemei. Az intézmény hagyományosan aktív szerepet játszik a városi megemlékezésekben, október 23-án rendszerint a gimnázium diákjai adnak ünnepi műsort.

„Nyolc év alatt mindig a miénk a városi megemlékezés október 23-án, ez például egy jó módszer arra, hogy ott a gyerekek nem csak részt vesznek egy ünnepségen, hanem ők csinálják a műsort, ami azt jelenti, hogy kicsit belehelyezkednek a korba a jelmezekkel, a szerepekkel. [...] Ők biztosan fogják emlékezni rá, hogy mit is ünnepünk október 23-án.”¹³

Hangsúlyozza, hogy a nemzeti ünnepek értelmezésében a szülők és az iskola közös szerepe döntő fontosságú. Narratívájának fontos eleme az a tapasztalat, hogy a hagyományos megemlékezési formák gyakran nem érik el a kívánt hatást, a diákok sokszor csupán jelen vannak ezeken az eseményeken, de nem érzik át a múlt jelentőségét. Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó szerint érdemes új, interaktívabb megközelítésekkel próbálkozni, mint filmvetítések, történelmi kvízek, hogy a diákok aktívan részt vehessenek a múlt feldolgozásában. A középiskola már szervez ilyen programokat, de máig nem alakult ki egy erre az empirikus tapasztalatra reagáló hagyománystruktúra. A gimnáziumban a megemlékezések minden évben menetrendszerűen, a humán munkaközösség (magyar- és történelemtanárok) koordinálásával valósulnak meg. Az iskola névadójára emlékező és a március 15-i ünnepkörhöz kapcsolódó Kossuth-napok a gimnázium kiemelt rendezvénye, amely három napon keresztül sport-, kulturális és színházi programokkal zajlik, majd a Kossuth-bállal zárul.

A programfolyamhoz a tagintézmények is csatlakoznak. Az intézményvezető kiemeli, hogy a pedagógiai programban a hazafias nevelés, az állampolgári nevelés és az európai ismeretek is kiemelt szerepet kapnak, amelyek szakköri formában vagy különféle programok keretében valósulnak meg. A tiszafüredi gimnáziumban

¹³ Saját gyűjtés: Dr. Pásztorné dr. Vass Anikó interjú, Tiszafüred, 2025. február 27.

az 1956-os forradalom emlékezetének átadása a diákok aktív részvételével, városi megemlékezéseken, színpadi műsorokon és közösségi programokon keresztül valósul meg. Az intézményvezető hangsúlyozza a hagyományos formák korlátait, és új, interaktívabb megközelítések bevezetését látja szükségesnek, hogy a diákok mélyebben átéljék és értelmezzék a múltat.

1956 megnyilvánulási formái a kultúraszervezésben

A múlt értelmezésében, a kollektív emlékezet alakításában meghatározó szerepet játszanak a kulturális intézmények, kiállításokkal, előadásokkal és közösségi programokkal befolyásolják a múltértelmezést. Három közfeladatot ellátó kulturális intézményről beszélhetünk Tiszafüred vonatkozásában. Ezek közül a legmeghatározóbb a Kovács Pál Művelődési Központ, amely elsősorban a városi programok szervezéséért és lebonyolításáért felel, de helyet biztosít számos civil kezdeményezésnek is. A Városi Könyvtár és Információs Központ egy tekintélyes helyismereti gyűjteményt és több tízezer kötetes könyvállományt gondoz. Rendszeresen tartanak olvasásnépszerűsítő gyermekprogramokat, emellett könyvbemutatók, előadások és író-olvasó találkozók állandó helyszíne. A Kiss Pál Múzeum pedig egy négy telephellyel, állandó régészeti, helytörténeti és néprajzi kiállításokkal működő intézmény, amely folyamatosan tart múzeumpedagógiai foglalkozásokat Tiszafüred és a környező települések óvodás csoportjainak és iskolai osztályoknak. Tevékenységéből adódóan a művelődési központ a legaktívabb az 1956-os forradalom emlékének ápolásában. Az intézmény alapszolgáltatásainak része

„a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése, a nemzeti identitás erősítése, az emlékezet őrzése.”¹⁴

A művelődési központ szervezi és bonyolítja az '56-os városi megemlékezéseket és a kapcsolódó ünnepi programokat, együttműködve más intézményekkel, külső szervekkel. Emellett – csak az elmúlt tíz évben – több a forradalomhoz kapcsolódó tudományos konferencia, könyvbemutató, művészeti kiállítás, közösségi megemlékezés, vándorkiállítás és pódiumbeszélgetés szervezőjeként vagy helyszíneként szolgált.¹⁵ Bár ezek többsége általános vonatkozásban szólt az 1956-os forradalomról, többször előfordult, hogy a helyi események és szereplők kerültek a fókuszba.

¹⁴ Saját gyűjtés: Zám Lajosné, Tiszafüred, 2025. január 27.

¹⁵ Kimutatás. 1956-os forradalom emlékezete. 2025. január 27.

A városi könyvtár kulturális tevékenységében, a könyvállomány bővítésében, a helyismereti gyűjtemény gondozásában, iskolai foglalkozások formájában és könyvajánló kiállítások szervezésében jelenik meg az 1956-os forradalom témája.¹⁶ Gondot fordítanak arra, hogy állománygyarapításkor olyan szakirodalom, tényirodalom, valamint szépirodalom is beszerzésre kerüljön, amelyet az 1956-os forradalom témájában publikáltak. Elsősorban az olvasmányos változatokat keresik az olvasók.¹⁷ A helyismereti gyűjtemény gondozásában elsődleges szempont a helyi érdekeltségű irodalom beszerzése, feldolgozása és elérhetővé tétele, igaz ez az '56-hoz kapcsolódó munkákra is. Évforduló idején könyvajánló kiállításokkal emlékeznek a forradalomra, könyvtári órákat és foglalkozásokat szerveznek, elsősorban felső tagozatos osztályok számára. Az 1849-es tiszafüredi események szimbolikus helye volt a Kiss Pál Múzeumnak helyet adó Lipcsey-kúria, amely ma '48-as kiállítóhelyként és a múzeum székhelyeként működik. Az intézmény állandó kiállításai és programjai a város és a régió múltját elevenítik fel, elsősorban az 1848–49-es események és a reformkori történelem kapcsán. Rendhagyó történelemóra keretében rendszeresen látogatják iskolás csoportok, de tartanak múzeumpedagógiai foglalkozásokat óvodásoknak is. Az 1956-os forradalom témája a múzeumi gyakorlatban csak elvétve jelenik meg: eddig mindössze néhány Füredi Honismereti Műhely foglalkozáson került szóba,¹⁸ de a múzeum állandó kiállításai közül egyik sem foglalkozik a forradalommal vagy a korszakkal. A múzeumban hiányzik egy az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó kiállítás, ami korlátozza a közösség számára a múlt összetett, múzeumi kontextusban történő megismerését.

Az egyházi közösségek '56-hoz kapcsolódó hagyománya

Nem szabad megfeledkezni a vallási felekezetek közösségteremtő, érték közvetítő és identitásformáló szerepéről sem, hiszen ezek a csoportok a helyi társadalom nélkülözhetetlen építőkövei, amelyek a hitéleti tevékenységük mellett a közélet számos területén jelen vannak, úgy az oktatás-nevelésben és a sportban, mint az

¹⁶ Saját gyűjtés: Prinyi Tünde, Tiszafüred, 2025. január 23.

¹⁷ Saját gyűjtés: Prinyi Tünde, Tiszafüred, 2025. január 23.

¹⁸ A Füredi Honismereti Műhely *A mi XX. századunk* címmel tartott kerekasztal-beszélgetést a Kiss Pál Múzeumban 2014. október 30-án, amelynek témája az 1956-os forradalom tiszafüredi eseményei voltak. Előadásában dr. Vadász István múzeumigazgató vázolta a forradalom lokális cselekményét és a megtorlás során bíróság elé állított személyeket, majd a résztvevő kutatók, érintett családok leszármazottai és érdeklődők szóltak hozzá. (*A mi XX. századunk*. Darabos László felvétele. 2014. DVD 1067. Városi Könyvtár és Információs Központ helyismereti gyűjteménye, Tiszafüred) 2017. április 26-án pedig szintén a honismereti műhely foglalkozásán mutatta be *Kisemmiszve, a rendszer ellenségeként* című kötetét Ujvári László történész. (A Füredi Honismereti Műhelyben Ujvári László előadása. Főnix TV Tiszafüred.)

egészségügyben vagy a szociális ellátásban. Az egyházi közösségek alapvető szerepet játszanak a közösségi emlékezet kialakításában és ápolásában. Különösen olyan történelmi események esetén, mint az 1956-os forradalom, hiszen vidéken az egyházi vezetők gyakran vezető szerephez jutottak a forradalom idején a helyi közösségek szervezésében, a rend és törvényesség fenntartásában.

Tiszafüreden a két meghatározó és legnagyobb gyülekezettel rendelkező egyház a református és a római katolikus. Mindkét egyházközség működtet óvodát és általános iskolát a városban. Magától értetődő módon csak az évfordulók idején, de mindkét gyülekezet hitéletében és hagyományaiban megjelenik '56 emlékének ápolása. Akárcsak az oktatás-nevelési intézmények gyakorlatában, ez esetben is a római katolikus egyházközség oldalán találunk kiterjedtebb, több rétegből álló emlékezési gyakorlatot. A Tiszafüredi Református Egyházközség minden október 23-án – az elmúlt évtizedben – délutáni istentiszteleti alkalmon emlékezik 1956-ról, majd átsétálnak a szomszédos Kiss Pál térre és virágokat helyeznek el az '56-os emlékműnél.¹⁹ Számos példa volt már arra is, hogy február 25-én, a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapján az istentiszteleti alkalmat követően a kitelepítések áldozatainak emlékművénél is helyeztek el virágokat.²⁰

Hasonlóan emlékezik az 1956-os forradalomra a Tiszafüredi Római Katolikus Egyházközség, ahol minden évfordulón a napi szentmise keretében emlékeznek meg '56 hőseiről és áldozatairól. Ilyenkor az utolsó ének rendszerint az „*Isten, hazánkért térdelünk előtted*”, majd a szentmise után együtt vesznek részt a városi '56-os megemlékezésen.²¹ A Keresztény Értelmiségiek Szövetsége tiszafüredi szervezete által ezt – nem minden évben ugyan, de – tematikus programok egészítik ki, például a plébánián tartanak előadással egybekötött közösségi megemlékezést.²² A katolikus és református megemlékezési gyakorlatban kisebb eltérések figyelhetők meg. Míg a református gyülekezet inkább a hagyományos, visszafogottabb formákra épít, amelyek a közösség egyszerű, de mély érzelmi kötődését erősítik, addig a katolikus megemlékezésekben a liturgia és a közösségi események összefonódása révén egy több rétegű emlékezési forma jelenik meg, nemcsak liturgikus, hanem kulturális dimenziókat is magukban foglalnak. Mindkét gyakorlatban közös a múlt tisztelete, a különbségek inkább a megvalósítás módjában és a hangsúlyokban mutatkoznak.

¹⁹ Saját gyűjtés: Szabó Konrád Sándor, Tiszafüred, 2025. január 27.

²⁰ Facebook. Tisza-tavi Keresztény Polgári Kör. 2021. február 26.

²¹ Saját gyűjtés: Ferencz Károly, Tiszafüred, 2025. január 23.

²² Bővebben a Főnix TV Tiszafüred erről készült tudósításában. Lásd internetes források: *Fodorné Hámosi Ágnes*.

Összefoglalás

A tiszafüredi oktatási intézmények kiemelkedő szerepet játszanak az 1956-os forradalom kollektív emlékezetének átadásában, bár a gyakorlatok intenzitása és formája intézménytől és korosztálytól függően jelentősen eltér. Az óvodákban a nemzeti ünnepek közül elsősorban március 15-e kap hangsúlyt, mivel ennek szimbolikája és története könnyebben átadható az óvodáskorú gyerekek számára. Az 1956-os forradalom témája az óvodai szinten még nem része az intézményi programoknak. Az érték közvetítés játékos, kézműves foglalkozásokon keresztül történik, ahol a gyerekek például nemzeti színű lobogókat készítenek, vagy őszi rózsát helyeznek el, de ezek a gyakorlatok nem minden esetben kapcsolódnak közvetlenül 1956-hoz. A közös élmények, képi visszajelzések és a család bevonása hangsúlyosabb a nemzeti identitás alakításában, mint az óvodai szintű intézményi programok. A város legnagyobb óvodájának vezetője hangsúlyozza, hogy az emlékezetátadás során a gyakori ismétlés, a képi visszajelzés és a közös cselekmények segítik, hogy a gyerekek átéljék a nemzeti ünnepeket és a hozzájuk kapcsolódó értékeket.

Az általános iskolákban már szervezettebb és sokrétűbb programok teszik elérhetővé az 1956-os forradalom emlékét. Találunk példákat arra, hogy a diákok minden évben ünnepi műsort adnak, részt vesznek megemlékezéseken, kiállításokat és emlékfalakat készítenek, valamint tanulmánykirándulást tesznek a kommunista diktatúra elnyomásának szimbolikus helyszíneire. Az ilyen élményalapú, aktív részvételt kínáló programok révén a diákok érzelmi kapcsolatot alakíthatnak ki a múlttal. Az általános iskolai szinten inkább egymástól elszeparált intézményfüggő műfeldolgozást láthatunk, amelyek nem egységesek, hanem iskolánként eltérők.

A középiskolában már tovább mélyül az emlékezetátadás, és a diákok aktív részvételével valósul meg. A városi megemlékezésen ünnepi műsorokban, jelmezekben elevenítik fel a történelmi eseményeket. A hagyományos formák mellett az iskola új, interaktívabb megközelítéseket is kipróbál, például filmvetítéseket, történelmi kvízeket szerveznek, hogy a diákok mélyebben átéljék és értelmezzék a múltat. Az intézményvezetők narratívái jól tükrözik az emlékezetátadás kezdeti és befejező szakaszát: az óvodai szinten a szimbolikus gyakorlatok, a közös élmények és a család bevonása kerül előtérbe, míg a középiskolában az aktív részvétel, az interaktív megközelítések és a szülők bevonása biztosítja a múlt mélyebb átélését és értelmezését.

Az egyházi közösségek szorosan kapcsolódnak az oktatáshoz saját fenntartású óvodákon és iskolákon keresztül, és közvetlenül is hozzájárulnak a kollektív emlékezet alakításához. Mindkét felekezet szertartások és közösségi programok keretében emlékezik meg 1956-ról, különbség a tiszteletadási gyakorlatok szerkezetében és hangsúlyában mutatkozik. A református megemlékezési formák vissza-

fogottak, egyszerűek, de mély érzelmi kötődést teremtenek a történelmi eseményekhez, például amikor az istentisztelet után átsétálnak a szomszédos Kiss Pál térre, ahol együtt virágot helyeznek el az 1956-os emlékműnél. A római katolikus közösségben a vallási és a közösségi dimenzió egységbe olvad, liturgikus és közösségi keretek között is megemlékeznek az 1956-os forradalomról. Mindkét felekezet esetében példát találunk arra, hogy a tiszteletadási gyakorlatuk szorosan kapcsolódik a városi megemlékezéshez, bár ez egyik esetben sem állandó, hanem időnként visszatérő motívum. Az egyházi közösségek tehát fontos, de nem központi szerepet töltenek be 1956 emlékének átadásában és a kollektív emlékezet alakításában.

A kulturális intézmények együttesen alakítják a város kollektív emlékezetét, bár az 1956-os forradalom témájának megjelenési formái, intenzitása és mélysége intézményfüggő. A művelődési központ a tiszafüredi kulturális élet központi színtere, ahol az 1956-os forradalom emlékének ápolása évtizedek óta meghatározó szerepet tölt be. Az intézmény nemcsak a városi megemlékezések szervezője, hanem számos tudományos konferencia, könyvbemutató, művészeti kiállítás, közösségi megemlékezés, vándorkiállítás és pódiumbeszélgetés szervezője is. Ezek a programok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a közösség tagjai aktívan részt vegyenek a múlt feldolgozásában, és a történelmi eseményeket ne csupán sablonos, nemzeti narratívában, hanem helyi kontextusban is megismerjék. A könyvtár a helyismereti gyűjtemény gondozásával, könyvajánló kiállításokkal és iskolai foglalkozásokkal járul hozzá az emlékezet átadásához. Az intézmény gondot fordít arra, hogy az 1956-os témában publikált irodalom is elérhető legyen az olvasók számára. A múzeum állandó kiállításai és programjai azonban elsősorban az 1848/49-es eseményekre fókuszálnak, az 1956-os forradalom témája a múzeumi gyakorlatban csak elvétve jelenik meg, ami korlátozza a közösség számára a múlt összetett megismerését.

Összefoglalva, Tiszafüreden az 1956-os forradalom emlékezetének átadása az oktatási intézmények, az egyházi közösségek és a kulturális intézmények együttes szerepén alapul. Az oktatásban a szimbolikus gyakorlatok, közös élmények és család bevonása, valamint az aktív részvétel biztosítja a múlt mélyebb átélését. Az egyházi közösségek a vallási szertartásaikkal, a kulturális intézmények pedig közösségi programjaikkal egészítik ki ezt a folyamatot. Utóbbiak közül a művelődési központ és a városi könyvtár aktív szerepet vállalnak a történelmi narratívák közvetítésében, lehetőséget biztosítva a közösségi részvételre, a helyi sajátosságok bemutatására és a fiatalabb generációk bevonására. A Kiss Pál Múzeum azonban, bár a város múltjának fontos őrzője, a forradalom témáját nem dolgozza fel, így a helyi sajátosságok múzeumi kontextusban történő bemutatása továbbra is hiányzik, ami alapvetően korlátozza a kollektív emlékezet alakulását, a komplex múltértelmezést.

Értelmezés és összefüggések

Halbwachs hivatkozott elméletével összhangban Tiszafüreden az oktatási intézmények, a kulturális központok és az egyházi közösségek révén az emlékezet nemcsak elméleti tudásként, hanem fizikai részvételben, közös élményekben, szimbólumokban és szokásokban is megjelenik. Úgy óvodai, mint általános iskolai és gimnáziumi szinten, a gyerekek aktívan részt vesznek a múlt feldolgozásában és értelmezésében, így az emlékezetátadás élményalapú. Assmann elméletét, a szimbólumok, szokások és intézményes gyakorlatok hosszú távú emlékezetmegtartó képességét igazolja, hogy a kollektív emlékezet kialakítása Tiszafüreden is a kulturális és közösségi térben, nagyrészt intézményes keretek zajlik.²³ Ezek mellett az emlékezet a mindennapi életben, közösségi szokásokban és eseményekben is megjelenik (de Certeau), ami Tiszafüreden számos felsorakoztatott példával igazolható. Olyan mindennapi tevékenységeken keresztül, mint az óvodai kézműves foglalkozások, általános iskolai kirándulások vagy a középiskolai kvizek és jelmezes ünnepi műsorok. Ez a folyamat lehetővé teszi, hogy a közösség saját értelmezése és gyakorlatai révén dolgozza fel a múltat, s nem kizárólag a hivatalos narratívákra hagyatkozik.

A kutatás elméleti bázisát képezi Connerton azon elmélete, amely a fizikai részvételek és szertartások alkalmak mélyebb és tartósabb emlékezetátadó képességét hangsúlyozza. Mint korábban rögzítettem, az egyházi közösségek és az általuk fenntartott intézmények vallási szertartásai, szimbólumhasználata és a közösségi élmények lehetőséget teremtenek arra, hogy a résztvevők érzelmi síkon azonosuljanak a múlt eseményeivel, esetünkben az 1956-os forradalom emlékével és a kapcsolódó narratívákkal. Jó példát szolgáltat erre a reformátusok közös sétája és imádsága, a római katolikus liturgiák emelkedettsége, vagy az önkormányzati szervezésben megvalósuló fáklyás felvonulás. A forradalom emlékének ilyen, helyi sajátosságokat viselő megnyilvánulásai összhangban állnak a Gyáni Gábor nevéhez köthető regionális emlékezetelmélet legfontosabb megállapításával, miszerint a helyi emlékezet nem a nemzeti narratíva egyszerűsített változata, hanem sajátos értelmezéseket, hagyományokat és gyakorlatokat hoz létre. Ezek a lokális hagyományok Tiszafüreden is jelen vannak és meghatározzák 1956 emlékének megjelenési formáját a város kollektív emlékezetében. A nemzeti és lokális emlékezet kölcsönhatása Tiszafüreden sem a nemzeti narratíva egyszerű átvételét jelenti, hanem egy sajátos, helyi szokásokkal és gyakorlatokkal kiegészített értelmezést eredményez. Bár a helyi szereplők és történetek időnként felbukkannak a múltértelmezésben,

²³ Fontos megjegyezni, hogy mindez kiegészíti a múlt feldolgozásának és értelmezésének kisebb közösségekben, például családokban történő dimenzióját. Mint korábban említettem az egyéni emlékezet és családi narratívák vizsgálata egy másik tanulmány lapjaira kívánkoznak.

általánosságban 1956 továbbra is egy távoli, országos jelentőségű eseményként él a közösség tudatában Tiszafüreden, ami részben a kutatás során megállapított hiányosságokra és sajátosságokra vezethető vissza. Az óvodai emlékezetátadás tapasztalatai és az intézményvezetői narratív is megerősíti, hogy 1956 egy óvodai szinten – elsősorban a szimbolikája miatt – nehezen megragadható és feldolgozható tematika. Az intézményvezető rámutatott, hogy hiányzik a városban egy olyan programlehetőség, amely élményalapon ismerteti meg a gyerekeket az 1956-os forradalom történetével, értékeivel és szimbólumaival. Míg az 1848/49-es forradalom és szabadságharc esetében ez a Kiss Pál Múzeum múzeumpedagógiai programjain, valamint az állandó és időszakos kiállításokon keresztül biztosított, addig az 1956-os forradalom és a korszak múzeumi kontextusban történő feldolgozása továbbra is várat magára, ami óvodai, iskolai és kulturális szinten is korlátozza az emlékezetátadást, s ezen keresztül negatívan hat a kollektív emlékezetre, 1956 emlékének megnyilvánulási formáira.

A forradalom emlékezetének átadása Tiszafüreden elsősorban az oktatási intézmények és a kulturális központok együttes szerepén alapul. Mind a református, mind a római katolikus közösségben megfigyelhető, hogy kapcsolódnak a város központi emlékezési gyakorlatához és a kultúraszervezéshez, de a közösség múltértelmezését formáló szereplők között nem egy rendszeres, jól strukturált, hanem sokkal inkább egy lazább, esetleges és alkalmi együttműködés azonosítható. A vizsgálat eredményei igazolják, hogy a kollektív emlékezet kialakítása összetett, bonyolult folyamat, amelyben az elméleti keretek érvényességét a tiszafüredi gyakorlatok is alátámasztják. Ugyanakkor a szereplők tudatos és tartós együttműködésének hiánya, valamint a múzeumi feldolgozás elmaradása miatt a kollektív emlékezet inkább sablonos, értéksemleges marad, ami korlátozza a közösség tagjainak érzelmi azonosulását.

Irodalom

- ASSMANN Jan
2018 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz
- CONNERTON Paul
1997 Megemlékezési szertartások. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. 64–82.
- DE CERTEAU Michel
2010 *A cselekvés művésze. A mindennapok leleménye I.* Budapest: L'Harmattan

ERŐSS Ágnes

2019 Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája. *Névtani Értesítő*. 41. 183–187.

2020 Beregszász köztereinek színeváltozása. *Szépirodalmi Figyelő*. 1. 18–30.

GYÁNI Gábor

2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág

2018 Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása. *Forrás*. 7–8. 3–18.

HALBWACHS Maurice

2018 *Az emlékezet társadalmi keretei*. Budapest: Atlantisz

JAKAB Albert Zsolt

2024 *Emlékköltés és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

FORRÁSOK

A mi XX. századunk. Darabos László felvétele. 2014. DVD 1067. TFVK

MNL JNSZML. XXV. 9. b. 452/1957. Ujvári László és társai büntetőper 1957.

Ferencz Károly plébános tájékoztatója. Tiszafüredi Római Katolikus Egyházközség. 2025. január 23.

Kimutatás. 1956-os forradalom emlékezete. szerk. Zám Lajosné. Kovács Pál Művelődési Központ. 2025. január 27.

Tisza-tavi Keresztény Polgári Kör. Emlékezés a kommunista diktatúrák áldozataira Tiszafüreden. <https://tinyurl.com/2hwy7745> (A letöltés dátuma 2025. április 12.)

A Füredi Honismereti Műhelyben Ujvári László előadása. FÓNIX TV Tiszafüred https://www.youtube.com/watch?v=xq9gCc7_j4c (A letöltés dátuma 2025. május 28.)

Fodorné Hámosi Ágnes: Az 56-os események. FÓNIX TV Tiszafüred <https://www.youtube.com/watch?v=NkUbwB22XVI> (A letöltés dátuma 2025. január 23.)

László Ujvári

PROCESSING THE PAST IN TISZAFÜRED

THE MEMORY OF 1956 IN EDUCATION, CULTURE, AND RELIGIOUS COMMUNITIES

I examine the development of the collective memory of the 1956 Revolution in Tiszafüred, with particular emphasis on education, the traditions of religious communities, and cultural practices. The aim of the research is to explore how the memory of the revolution becomes embedded in the identity of the local community, and what narratives, institutional practices, and communal customs shape the town's collective memory. The theoretical framework is constituted—among others—by the concepts of collective memory, cultural practices, and the relationship between national and local memory. The study reveals how the memory of 1956 manifests in schools, kindergartens, and cultural institutions in Tiszafüred, and what role these play in the transmission of memory and the formation of identity. In examining the memory of the 1956, it is not sufficient to focus solely on educational

and cultural manifestations; literary works, public place names, symbolic spaces, memorials, and commemorative practices also play a pivotal role in shaping collective identity. However, these aspects lie beyond the scope of the present study and will be addressed in future research, just as the investigation of individual memory and family narratives - essential for a full understanding - will be the subject of further studies. The present work primarily concentrates on the analysis of institutional manifestations and aims to contribute to the understanding of 1956's local memory and to the scholarly literature on collective memory research.

Ortodox hitre térés miatt a bíróságon

Lipcse, egy Máramaros vármegyei falu a 20. század fordulóján

KÁDÁR ANNA KATALIN

Bevezetés

Tanulmányom témája a 20. századeleji Máramaros vármegyében; a görögkatolikus egyháztól az ortodoxia felé forduló ruszinok mozgalma.¹ Kutatásom célja, hogy feltárjam a *felekezetváltás (skizmatikus mozgalom)*² mögött meghúzódó motivációkat. Az ortodoxia felé forduló településeknek egyike Lipcse; esetpéldája megvilágítja a görögkatolikus egyházból kiszakadók törekvéseit.³

Korábbi kutatások eredményei bizonyítják, hogy a felekezetváltás számos települést érintett. Gönczi Andrea *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* című disszertációjában részletesen írt a Máramaros vármegyei izai és szacsali, a Sáros vármegyei beherói/biharói és a Bereg vármegyei nagylucskai áttérésekről levéltári források és korabeli újságcikkek alapján. Számos falut említett, amelyek

¹ A ruszin nemzetiség általános bemutatása: Hattinger Klebasko 1996: 167–175.

² Tanulmányom megírása során számomra hangsúlyos kérdés, hogy a görögkatolikus hitről ortodoxra térők felekezetváltását, valamint az azzal összefüggő olykor erőszakos megmozdulásokat milyen fogalommal tudom pontosan megnevezni. A *skizma*, a *(skizmatikus) mozgalom*, a *felekezeti konfliktus*, illetve a *felekezetváltás* egyaránt felmerült – a kortársak az újságcikkekben, a büntetőperes iratokban és a levelezésekben szinonimaként használták –, azonban mindegyik fogalmat problematikusnak, pontatlannak gondolom. Az általam pontosnak vélt megnevezésre vissza fogok térni a tanulmány következő fejezeteiben.

³ Jelen tanulmány a szerző 2025. április 15-17 között megrendezett Országos Tudományos Diákköri Konferencia dolgozata, amellyel a „Humán Tudományi” szekció „Folklorisztika, történeti néprajz” tagozatában első helyezett lett.

szintén érintettek voltak, például Lipcse, Huszt, Szajkófalva, Kőrösmező és további települések is szembesültek a skizma kihívásaival.⁴

Dolgozatában központi szerepet tulajdonított a 19. századi pánszláv törekvésnek, amely Európában és az Amerikai Egyesült Államokban is egyre meghatározóbb politikai tényezővé vált. A századelőn jellemző volt, hogy a ruszinok a mindennapi nyomor elől a tengeren túlra vándoroltak,⁵ ahol kapcsolatba kerültek az Amerikában is teret hódító pánszláv propagandával, amely egyaránt közvetített vallási és politikai üzenetet. Azért fordultak a hitük megőrzésére törekvő ruszinok a pravoszláv egyház felé, mert nem volt (magyar) görögkatolikus egyház az Egyesült Államokban⁶, így a római katolikus egyház fennhatósága alá tartoztak.⁷ Azonban a ruszinságtól idegen volt a latin rítus, így inkább a pravoszláv/görögkeleti/ortodox szertartásokon vettek részt.

A szerző az amerikai pánszláv törekvésekkel kapcsolatban azt állította, hogy a magyar kormány is felfigyelt rá, és tartott a ruszin nemzetiségi mozgalom kialakulásától.⁸ Bár a pánszláv politikai törekvés a magyar kormány szemszögéből tűnhetett a Monarchia egységét veszélyeztető jelenségnek; én a hangsúlyt mégis inkább a ruszinok itthoni tapasztalataiknak, élményeiknek megismerésére fogom helyezni az elemzésben. Az általam megismert, eddig kutatás tárgyát nem képező eredeti dokumentumok⁹ nem utalnak arra, hogy a ruszinoknak lett volna olyan érdekérvényesítő képessége és szervezete, amelynek lett volna elég ereje az állami stabilitás tényleges veszélyeztetéséhez. Összességében Gönczi Andrea az általa

⁴ Gönczi 2007: 75.

⁵ Ha a ruszinok Amerikában tudtak pénz gyűjteni és így haza tudtak térni, az általában csak rövid ideig volt elég, emiatt ismét külföldi (főként amerikai) munkavállalásra kényszerültek. A ruszinok külföldre költözése majd hazatérése Gönczi Andrea szerint olyan folyamat volt, amely lehetőséget teremtett arra, hogy az Amerikában megismert pánszlávizmus eszméjét a görögkatolikus ruszinok „hazahozzák”. Gönczi 2007: 29. A kivándorlásról részletesebben: Puskás 1974: 32–67; Puskás 1984: 145–164. Amellett, hogy a máramarosi vidék jelentős népességkibocsátó terület volt; bevándorlási régióknak is számított. A Keleti-Kárpátok azért vált bevándorlási célterületté, mert a Kárpát-medence több területén fejlődő könnyű- és nehézipar fa- és faszénzükségletét Máramaros biztosította. A vármegyének csaknem a felét erdő borította, a fa- és faszénkereslet növekedése munkalehetőséget biztosított. A bevándorlók főként Galíciából és Bukovinából érkeztek – tehát olyan területekről, ahol az ortodox felekezethez tartozás közismerten magas volt – azonban a vándormozgalom jelentőségét a felekezetváltás szempontjából nehéz megállapítani, hiszen inkább a városokba, mintsem a falvakba költöztek. A görögkatolikus vallástól való elfordulás pedig egyértelműen a falvak lakóira volt jellemző. A máramarosi vidékre történő bevándorlásról: Szilágyi 2018: 47–84.

⁶ Az Amerikai Egyesült Államokban az ortodoxia jelenlétéről: Thöle 2001: 213–216.

⁷ Gönczi 2007: 30. Vö.: Pirigy 2001: 98–100.

⁸ Gönczi 2007: 31–32. A magyar kormány azt a célt tűzte ki a görögkatolikusok „megnyerése” érdekében, hogy számukra apostoli vikariátust létesítenek. Lásd: Végheő 2023: 183. Vö. egy korabeli újságcikkkel, amelynek szerzője „Egy hithű görög-katolikus” 1899–1909: 139–157.

⁹ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (Az eddig kutatások tárgyát nem képező forráscsoport bemutatására vissza fogok térni a későbbiekben.)

skizmatikus mozgalomnak nevezett eseménysort úgy értékelte, hogy szociális elégedetlenségből indult, amely külső beavatkozásnak köszönhetően politikai színezetet kapott.¹⁰ Tanulmányom bevezető gondolataiban azért mutattam be Gönczi Andrea elemzését, mert az ő munkája a legújabb (2007), így számomra is irányadó kutatás, amely foglalkozott a századeleji ruszinság felekezetváltásával.¹¹

A rövid kutatástörténeti áttekintés mellett szeretnék megemlíteni egy olyan *forráskiadást*, amely segíti a görögkatolikusság és a ruszinság történetének kutatását. 2020-ban jelent meg *A magyarországi ruszinok és ukránok* című kötet, amely amellet, hogy eredeti dokumentumokat közölt, az elején olvasható tanulmányok tájékoztató pontot adnak a ruszinok, az ukránok és a görögkatolikus egyház történetéhez. Az általam vizsgált felekezetváltáshoz kapcsolódóan a kötetben olvasható két levél, amelynek tárgya az ún. skizma. Balogh Mihály máramarosi külhelynök Firczák Gyula püspöknek címzett 1912. január 16-án írt levelében az *orosz propaganda következményeként* értelmezte a felekezetváltást.¹² A másik levélben Papp Antal munkácsi püspök gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszternek írta meg, hogy a *magyarországi propaganda, politikai agitáció miatt bizalmatlanság alakult ki a ruszinok és a papok között*.¹³ (Tehát a kiadott levelek az eddig már felvázolt politikai motivációt támasztják alá.)¹⁴

A bevezető fejezetben a kutatástörténeti előzmények áttekintése után szeretném vázolni a kutatás további lehetséges irányait. Ahogyan többször már leírtam, az eddigi vizsgálatok kulcsszerepet tulajdonítottak a felekezetváltáshoz vezető úton a pánszláv agitációnak, a gazdasági nehézségeknek, a nyomornak. Véleményem szerint az említett tényezők valóban meghatározóak, nem hagyom figyelmen kívül a jelentőségüket. Ugyanakkor további lehetséges okok feltárását tűzöm ki célul. A tanulmányban a századforduló mindennapjainak azon területeit szeretném

¹⁰ Gönczi 2007: 96–97. Gönczi Andrea a máramarosi skizmapert újságcikkek alapján elemző tanulmányában hasonló következtetésekre jutott, szintén a gazdasági és szociális nehézségeket nevezte meg az áttérés motivációjaként. Gönczi 2005: 13–29.

¹¹ Gönczi Andrea elemzéséhez hasonlóan Mayer Mária is a politikai aspektust tekintette meghatározónak a felekezetváltás során. Azonban a szerzők kutatásai között különbség is van: az utóbbi szerző álláspontja szerint az áttéréseknek volt politikai színezete, ugyanakkor távol állt tőle a szervezett, tudatos magyar állammal szembeni fellépés. Szerinte sokkal inkább az *általánosan jellemző elégedetlenség* megnyilvánulása volt. Mayer 1977: 111–135.; Rátz Kálmán *A pánszlávizmus története* című, először 1941-ben megjelent munkájában a korábbiakhoz hasonlóan kulcsszerepet tulajdonított a pánszláv agitációnak és a *politikai aspektust* tekintette a legmeghatározóbbnak. Rátz 2000: 269–277.

¹² Fedinec–Szakál–Cserniczkó 2010: 144–145.

¹³ Fedinec–Szakál–Cserniczkó 2010: 146–148.

¹⁴ A görögkatolikus magyarság történetének általános bemutatása a dolgozat terjedelmi kötöttsége miatt nem lehetséges. Lásd részletesen: Pirigy 1982; Pirigy 2001; Véghseő 2023.

megvilágítani, amelyek véleményem szerint jelentősen befolyásolták az ortodoxia felé forduló ruszinokat.

A történeti antropológia eszköztárával – amely a felekezeti váltás vizsgálata szempontjából eddig nem alkalmazott, új módszertani megközelítés – a mindennapi élet feltárására törekszem. Eddig nem ismert, korábbi kutatások során nem vizsgált eredeti dokumentumok teremtik meg a lehetőséget arra, hogy az említett új módszertani megközelítések segítségével a görögkatolikus egyházból kiszakadó hívők története megismerhetővé váljon.

A kutatás alapját képező új forráscsoport bemutatása

Gönczi Andrea a századelő történéseinek rekonstruálására a levéltári források, illetve a korabeli sajtótudósítások alapján tett kísérletet az értekezésében. A máramarosszigeti bírósági tárgyalásokról csak kortárs újságcikkek alapján írt. A tanulmány szerint ennek az az oka, hogy a második világháború idején az Országos Levéltárat bombatalálat érte, amely miatt a máramarosszigeti peranyag megsemmisült.¹⁵

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában megtaláltam a máramarosszigeti peranyagot, amely a lipcsei áttéréseket követő bírósági tárgyalásokat rögzíti (MNL HBML VII. 2. b 1. d. B 1756–1912), így a kutatás lehetséges. Az iratanyag az 1950-es 1960-as években kerülhetett a debreceni levéltárba. Ennek oka, hogy az 1890-ben a XXV. tc. alapján megszervezett Debreceni Királyi Ítéltábla alá tartozott a debreceni, a nyíregyházi, a szatmárnémeti és a zilahi törvényszék mellett a máramarosszigeti is. Az illetékesség 1920-tól megváltozott, így a máramarosszigeti, szatmárnémeti és a zilahi törvényszékek Romániához kerültek, viszont a Debreceni Királyi Ítéltáblához csatolták a miskolci és a sátoraljaújhegyi törvényszékeket. 1938-ban újabb változás történt, visszakerült a máramarosszigeti törvényszék, továbbá az ungvári, a beregszászi és a huszti is a debreceni ítéltábla hatáskörébe került. Az ítéltábla kizárólag fellebbviteli bíróság volt. Ugyan pontos adat egyelőre nem áll rendelkezésre,¹⁶ de leginkább az az elképzelhető, hogy a máramarosszigeti törvényszékről a szocializmus idején került a peranyag az akkor még Debreceni Állami Levéltárba. A kutatás alapját jelentő iratok a „Polgári és büntető peres iratok 1911–1944” állagába tartoznak, amelyek a levéltár értékelése szerint politikatörténeti szempontból relevánsak.

¹⁵ Gönczi 2005: 23.

¹⁶ A dokumentumok levéltárba kerülésének történetét a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának tájékoztatása alapján írtam le. Vö. Nagy 1974. 376–423; elsősorban: 383–384. o.

Az irategyüttes 35 tanúvallomási jegyzőkönyvet és bírósági végzést, 8 egyházi és világi vezető közötti levélváltást és egy baráti levél magyar fordítását tartalmazza. Az új forráscsoport részét képezi még a felekezetet váltók (158 fő) névsora, a propagandának minősített Oroszországból származó könyvek rövid tartalmi kivonata és 9 oroszról magyar nyelvre fordított újságcikk is. A tanúvallomási jegyzőkönyvek felolvasása ruszin nyelven történt, de azokat magyar nyelven rögzítették.

A megtalált forráscsoport képezi a dolgozat alapját,¹⁷ viszont az összesen több, mint 250 oldalnyi irat *rendezetlen*; hivatkozását nehezíti, hogy az állag nincsen további kisebb egységekre bontva és levéltári jelzettel ellátva. Emiatt csak az alcsoportot (MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912)¹⁸ tudom megjelölni, illetve minden esetben fel fogom tüntetni, hogy az adott tárgyalás mikor zajlott, vagy a levél mikor keletkezett; amely segíti az eredeti dokumentumok áttekinthető felhasználását.

Ezen túl a *korabeli oktatási-műveltségi viszonyok* vizsgálata lehetővé teszi a Máramaros megyében élők mindennapjainak megismerését. A *művelődéstörténeti szempont* megvalósításához szükséges források a *Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárának* kéziratárában található, amelyek eddig nem képezték a felekezetváltás körülményeinek feltárását segítő eredeti dokumentumok részét.¹⁹ Továbbá a *19. század második felében és a 20. századelején készült népszámlálási adatok* áttekintése szintén általam felhasznált forrás.

Elméleti és módszertani keretek

A KVANTIFIKÁCIÓ PROBLÉMÁJA

Az előző fejezetben bemutatott forráscsoport kvalitatív kutatást tesz lehetővé. Bár *kvalitatív* szemléletű kutatást végzek, a *kvantifikációt* segítő források bevonása (például a *népességösszeírások*, illetve az *oktatási-művelődési viszonyokról szóló statisztikai adatok*) segítenek képet alkotni a Máramaros vármegyében a felekezetváltásban érintett települések *nemzetiségi-felekezeti összetételéről*. A kvantitatív szemléletű ku-

¹⁷ A kortárs sajtópublicisztikai írások mint források csak kiegészítő jellegűek.

¹⁸ A vallomásokat táblázatba foglaltam és a továbbiakban kvantitatív és kvalitatív szempontok mentén is elemezni fogom; a táblázat „A felekezetváltás főszereplői” című fejezetben található.

¹⁹ A könyvtári tájékoztatás és Balogh Bélának *A Máramarosszigeti Református Líceum története* című kötete alapján tudható, hogy a Debreceni Református Kollégium szoros intézményi kapcsolatot tartott fenn a Máramarosszigeti Református Líceummal. Emiatt található olyan források a debreceni könyvtárban, amelyek a Máramaros megyei oktatási-művelődési viszonyokat érdemben megvilágítják. Részletesebben: Balogh 2013: 45–58.

tatás a 20. század elején jellemző volt, majd a tudomány elméleti-módszertani kereteinek átalakulása elvezetett a kvantifikációban (a számszerűsített adatok „objektivitásában”) való kételkedéshez.

A 20. századi *szcientista történetírás*²⁰ fő törekvése az elbeszélő helyett az elemző-magyarázó történettudomány megvalósítása volt. Strukturális összefüggéseket kerestek különböző jelenségek között, amelyek elméletekben, modellekben összegezhethők. Az elméletközpontú szemléletnek köszönhetően felértékelődött a *rokontudományokkal való kooperáció; az interdiszciplináris megközelítés* érvényesítése egyre általánosabb igénnyé vált. A történészek empirikusan igazolt modelleket kölcsönöztek például a néprajztudománytól, az antropológiától, a szociológiától és számos egyéb humántudománytól. Céljuk volt a kutatói látószög kiterjesztése, érdeklődtek a tömegszerű jelenségek, a társadalom szélesebb rétegeinek múltja (történelme, kultúrája) iránt. Az új érdeklődés új forrástípusok felfedezését tette szükségessé, amely a 20. századnak főként az első felében kvantifikálható adatok felhasználását jelentette, azonban a század második felében felmerült a kvantitatív forráshasználat kritikája is.²¹

A dolgozatban kvalitatív elemzést fogok végezni, azonban a kvantitatív források – a népszámlálások eredményeinek elemzése – szintén a kutatás részét képezi. A népességösszeírásokból származó adatokat igyekszem kellő körültekintéssel vizsgálni a Gyáni Gábor és Kövér György *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* című összefoglaló kötetében megfogalmazott kritikus megállapításainak figyelembe vételével.²²

Számomra különösen releváns annak a figyelembe vétele, hogy a 19. század második felében a népszámlálások olykor az *anyanyelvre*, olykor a *nemzetiséghez való tartozásra* kérdeztek rá, amely kategóriák nem fedik egymást. Nyilvánvalóan kérdésfeltevés változása befolyásolta a válaszadást, ennek megfelelően az elemzés megbízhatóságát is. Így inkább csak tendenciák meghatározására törekszem, nem lehetséges Lipcse népességösszetételének tökéletes rekonstrukciója.

²⁰ Erős 2015: 15–30; 227–232.

²¹ Például a francia Annales-iskola első két nemzedéke esetében meghatározó elképzelés volt, hogy a társadalomtörténetet átfogó demográfiai és gazdasági – azaz kvantitatív – adatokra kell alapozni. Lásd például: Soboul 2007: 223–249. François Furet a kvantifikációval kapcsolatban már fenntartásokat fogalmazott meg. Lásd: Furet 2007: 301–316. Michel de Certeau – szintén az Annales köréhez tartozó történész – határozott kritikával illette a kvantifikációra való törekvést, véleménye szerint a történetírásban a számszerűsítés, a matematika és a statisztika módszerei az objektivitás illúziójának megteremtését szolgálják. Certeau 2007: 463–512. Stefan Berger historiográfus Certeau észrevételét tágabb kontextusba helyezte. *History and Identity* című könyvében vizsgálta a 20. század második felének történetírói gyakorlatát, a különféle irányzatok elméleti-metodológiai kereteinek változásait. Meggyőzően érvelt amellett, hogy a 20. század második felében a gazdaságtörténet-írás válsága összefüggésbe hozható azzal, hogy a matematikával és a statisztikával való kooperáció miatt eltávolodott a humántudományoktól. Berger 2022: 68.

²² Gyáni–Kövért 1998: 70–77.

Elméleti és módszertani keretek

A DOLGOZAT MŰFAJA: TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA

Lipce demográfiai viszonyainak áttekintését követően a felekezetsváltást motiváló tényezők feltárására törekszem. Szeretném megérteni a „skizma” lehetséges okait, ezért a *mindennapi élet*, illetve a *mikroközösségekben kialakuló konfliktusok* képezik az elemzés tárgyát. Véleményem szerint a megértéshez közelebb visz a *történeti antropológia* (és a *történeti néprajz*)²³ elméleti-módszertani apparátusa.

A történelem, az antropológia és a néprajztudomány kölcsönviszonya lehetővé teszi az interdiszciplináris kutatásokat.²⁴ A mindennapok iránt érdeklődő történészek értékes és hasznosítható tudásnak tekintik az antropológusoknak (és a néprajzkutatóknak) a mikroközösségekről gyűjtött tapasztalatát.²⁵ Az alsóbb társadalmi rétegeket megjelenítő forrásokat (a „nép hangját”) egyrészt írásos dokumentumokban keresik, másrészt az írásos forrásokon kívüli, egyéb kulturális formákon fedezik fel.²⁶ Megfelelő írásos emlékeknek tartják azokat az eredeti dokumentumokat, amelyek *ugyan nem a parasztság által létrehozott források, viszont létrejöttükből valamilyen módon hozzáférhettek*. Ilyen helyzet általában a *hatóságokkal való kapcsolatba kerülés során adódott*,²⁷ és például a *büntetőperes iratok a történeti antropológiával foglalkozók kedvelt forrástípusa*. Bár a vádlottak és a tanúk nem mindennapi helyzetben voltak kénytelenek beszélni, mégis a saját szavaikat olvashatjuk arról, hogyan élték meg a hétköznapiakat, milyen kihívások érték őket, hogyan alakult ki konfliktus egy-egy mikroközösségen belül. Éppen ezért a tanulmányban elemzésre kerülő iratok alkalmas forrástípus abból a szempontból, hogy a lipcei közösség mindennapjaiba a dokumentumok elemzése bepillantást enged.

A történeti antropológusok nem hosszú távú összefüggések, kollektív jelenségek megértésére vállalkoznak, hanem a hosszú időtartamot felölelő nagy narratívák megalkotása helyett kis közösségekre, unikális jelenségekre, (a posztmodern

²³ A történelem, a néprajz és az antropológia kapcsolati pontjainak feltárása során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar néprajztudomány a saját népi műveltség megismerését tűzte ki célul. Ennek az az oka, hogy Magyarország nem volt gyarmatosító hatalom, így a 18–19. századi antropológiai értelemben vett idegen (Európán kívüli) kutatása nem történt meg. Klaniczay Gábor 1984-ben emiatt megfogalmazta az az állítást is, hogy nálunk az antropológia helyett célszerűbb a néprajztudomány eszköztárát közelíteni a történelemhez. Klaniczay 1984: 23–60.

²⁴ Burke 2000: 17–21; Apor 2006: 449–472.

²⁵ Apor 2006: 449–472.

²⁶ Apor 2006: 451.

²⁷ Apor 2006: 451.

tézisek mentén) a társadalom marginalizált csoportjaira és kultúrájára fordítják a figyelmüket.²⁸

A néprajztudományi kutatásokban a társadalmi szempontok iránti érdeklődés a 19. század végéig nem volt jelentős, igazán meghatározóvá az 1920-as békekötések után vált.²⁹ A Kárpát-medence területi-politikai átalakulása miatt a magyarországi és az elszakadó területeken élő értelmiség egyaránt érzékenyebbé vált a társadalmi problémák iránt; például a falukutatás vagy a szociográfiai igényű szépirodalmi alkotások ennek a folyamatnak az eredményei.³⁰ A társadalomnéprajz megerősödése az 1960-as években Fél Edit és Hofer Tamás nevéhez köthető, aki igyekezett a társadalom működési törvényszerűségeire rákérdezni az Annales által képviselt elvek mentén.³¹ „Történeti fordulat az európai etnológiában” című 1984-es tanulmányában Hofer Tamás azért az etnológia kifejezést használta, mert a szóhasználattal is jelezni kívánta a néprajz társadalomtudománnyá válását.³² A történelem, az antropológia és a néprajz/etnológia kapcsolati pontjait sajátosnak tekinti az északi- és a közép-európai országokban, hiszen három tudományág eszmecseréjét kell megvalósítani, míg Nyugat-Európában a történészek és az antropológusok dialógusa a jellemző.³³

Úgy gondolom, hogy a lipcsei felekezetváltás egy olyan téma, amely indokolja, hogy a *történeti antropológia* módszertanát alkalmazzam, illetve segítségül hívjam a történelem egyéb rész tudományait, amelyek a 20. század második felében hódítottak teret. (Például a lipcsei áttérések megnevezésének pontosítását a *fogalomtörténet*³⁴ módszertana segíti majd.) A görögkatolikus vallástól az ortodoxia felé fordulás hatással van a *közösség* mindennapjaira és az *egyének* hétköznapi tapasztalataira. A felekezetváltók és a görögkatolikus hit megőrzésére törekvő egyházi vezetők közötti konfliktusterület, illetve a világi vezetők reakcióinak vizsgálata hangsúlyos szempont a kutatásom során.

²⁸ A történetírás és az antropológia kapcsolati pontjairól például: Szijártó 2021: 318–320; Cohn 2000: 23–48.

²⁹ Keményfi 2006: 581–603.

³⁰ Keményfi 2006: 588–595.

³¹ Keményfi 2006: 596–597.

³² Hofer 1984: 61–72.

³³ Hofer 1984: 62.

³⁴ Berger 2022: 179–202.

Máramaros vidéke a századfordulón

MINDENNAPOK ÉS KIHÍVÁSOK: A VASÚT MEGJELENÉSE, A KOLERAJÁRVÁNY ÉS AZ ÁRVIZEK

Jelen fejezetben szeretnék általános képet adni a máramarosi vidékről, a hétköznapi élet jellemzőiről, illetve a mindennapok során jelentkező krízishelyzetekről. Azért tartom fontosnak a máramarosi vidék általános jellemzőinek összefoglalását, mert a térség³⁵ századfordulóját jellemző korszakspecifikus vonások megismerése elősegíti annak a történelmi kontextusnak a feltárását, amelyben a felekezeti váltás történt.

A dualizmus éveinek második felében készült el *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* című huszonegy kötetes összefoglalás. Célkitűzése a Monarchia területeinek átfogó bemutatása volt, amelyben történelmi, földrajzi, társadalmi (etnikai, felekezeti, hovatartozás, foglalkoztatási viszonyok, építészet stb.), gazdasági kérdések együttes szemlélete segítette a Monarchiáról minél pontosabb kép kialakítását. A Máramaros megyéről szóló rész Várady Gábor munkája.³⁶ A Monarchia harmadik legnagyobb területű hegyes-völgyes megyéje folyókban bővelkedik, amely a közlekedést illetve a települések közötti kapcsolattartást megnehezítette. A vasút századvégi megjelenéséig a folyók biztosították a szállítást, amelynek eszköze a tutaj volt. Fő folyója a Tisza, amelyen kívül még tutajozható Várady Gábor szerint a Tarac, a Nagy-Ág, a Visó, illetve az Iza.

³⁵ A Máramaros vármegyében található falvak (például Szacsal/Izacsacsal, ahol az áttérések kezdődtek, vagy Iza – amely településre a lipcseiek mintaként tekintettek, illetve Lipcse) több jellemvonása is hasonlóságot mutat a nemzetiségi összetétel vagy a szociális-gazdasági tényezők szempontjából a Sáros vármegyei beherói/biharói, illetve a Bereg vármegyei nagylucskai eseményekkel, amely falvakban szintén megtörtént, hogy görögkatolikusok az ortodoxia felé fordultak. Azonban a tanulmányban csak a Máramaros vidékét mutatom be, Sáros vármegyéről és Bereg vármegyéről nem lesz szó. Természetesen ez nem jelenti, hogy a megyehatárt a kultúra szempontjából is határnak tekintem. A vármegyék határának közigazgatási funkciója van, amely változhat is például egy háborút követő területrendezés esetében (lásd: Trianon). A megye mestersegesen szerkesztett területi egység, míg a kultúrtáj folyamatosan változó tércategória. Keményfi 2002: 189–244. Nem gondolom, hogy a felekezeti váltás esetében a kultúra sajátosságainak vizsgálatakor szerencsés lenne a megyehatárt cezúrának tekinteni. Azért foglalkozok mégis elsősorban a máramarosi vidékkel, mert a kutatás jelen fázisában nem tudok még pontos elemzést adni arról, hogy a különböző megyék (Máramaros, Sáros, Bereg) felekezeti váltó települései között milyen kapcsolat áll fenn. Illetve jelenleg még az is kérdéses, hogy más, főként görögkatolikusok által lakott vármegyékben voltak-e eddig még nem ismert felekezeti váltó falvak. Ha voltak, először majd annak a kérdésnek a tisztázása lesz a cél, hogy csupán hasonló jellegű események történtek, vagy az egyes falvakban történő események között bizonyíthatóan van kapcsolat.

³⁶ Várady é. n.

A gazdálkodásban és a kereskedelemben, illetve a helyi társadalom életében – először úgy gondolnánk – hogy rendkívül nagy fellendülést jelentett a *vasút megjelenése*. Azonban a vasút számos olyan kihívást is hozott magával, amelyeket korábban a máramarosiak nem ismerhettek.³⁷ Horváth Ferenc szerint a máramarosszigeti-kőrösmezei vonal megépítése különösen sok nehézséggel járt.³⁸ A hegyi terep, a kedvezőtlen talajviszonyok és az időjárási viszonyosságok (árvizek) mellett a *kolerajárvánnyal* is meg kellett küzdeni. 1847 munkás betegedett meg, akik közül 224-en meghaltak.³⁹ A járvány miatt a munkások *tömegesen hagyták el a munkahelyüket*, a 8–10 ezer főnyi munkás pedig szétszéled és munkanélkülivé vált.⁴⁰ *A barakkokat fel kellett égetni, a munkahelyet fertőtleníteni, az építkezés kétszer teljesen leállt.*

A 19. századi *kolerajárványok* és gyors terjedésük a települések zsúfoltabbá válásának, illetve a rossz higiéniai körülményeknek, a fertőzött ivóvíznek és élelmiszereknek tulajdoníthatók. Az országban a század végén már egyre kevésbé fordult elő a kolera súlyos pusztítása, Máramarosban még ekkor is visszatért. *A vasutat építő munkások körében a fertőzés gyorsan tudott terjedni*, de az egymással kapcsolatot kevésbé tartó kis falvak között nem tudott olyan súlyos pusztítást végezni. A járvány⁴¹ nem okozott demográfiai csökkenést, hiszen a népesség száma a járványok ellenére is nőtt. Bár a népesség folyamatosan nőtt, viszont a terület nagyságához képest még mindig alacsony volt a népsűrűség. Faragó Tamás szerint Máramaros szerencsésnek tekinthető, hiszen egy-egy faluban a házak a természetföldrajzi viszonyokhoz alkalmazkodva szórta helyezkednek el, amely szintén lassította a járvány terjedését.⁴²

A vasútépítés és a munkások között pusztító járvány mellett a 19. század utolsó éveiben és a 20. század elején a máramarosiaknak az *árvíz* okozta kihívásokkal is szembe kellett nézni. (Természetesen a földrajzi viszonyokból adódóan a vidéken nem volt példa nélküli az árvíz, ugyanakkor a korabeli sajtóértesülések egyértelműen jelzik, hogy a folyók áradása különösen súlyos csapást jelentett a térségben 1894-ben, 1897-ben, 1902-ben és 1913-ban.)

1894 nyarán⁴³ és ősszel is pusztított az árvíz. A Nagyág folyó Husztnál kiöntött, ahol száz ház került a víz alá.⁴⁴ 1897-ben⁴⁵ Máramarossziget környékét elöntötte a Tisza, a településeket összekötő utak is víz alatt voltak, az ár pedig elsodort egy új építésű hidat, valamint a tiszavölgyi vasút beomlott. A tiszai- és izamenti községeknek okozott nagy kárt az árvíz. A szinte végtelen számú példák közül még

³⁷ Horváth 1994: 50–68.

³⁸ Horváth 1994: 56.

³⁹ Horváth 1994: 56.

⁴⁰ Horváth 1994: 57.

⁴¹ Faragó 2005: 19–78.

⁴² Faragó 2005: 58–59.

⁴³ *Pest Napló*, 1894. 7. 19. 45. évf. 198. sz.

⁴⁴ *Budapesti Hírlap*, 1894. 10. 27. 14. évf. 297. sz.; *Pesti Napló*, 1894. 10. 27. 45. évf. 297. sz.

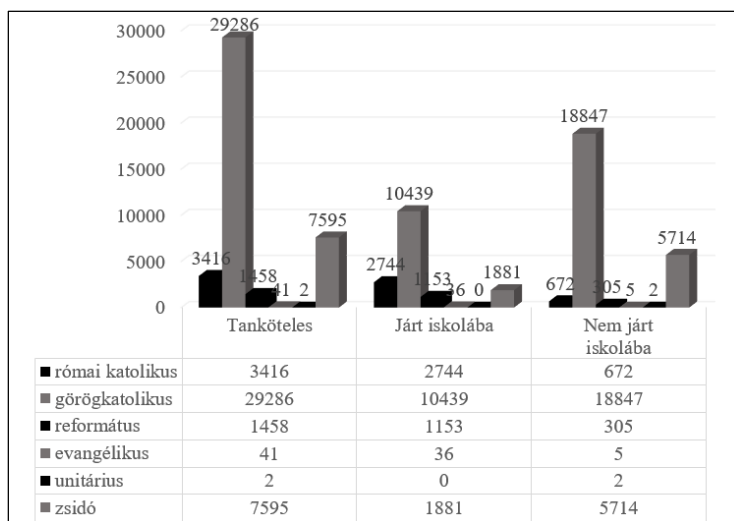
⁴⁵ *Budapesti Hírlap*, 1897. 4. 2. 17. évf. 92. sz.

szeretném kiemelni az 1912-es tavaszi és őszi tudósításokat. Tavasszal a Visó kiöntése miatt a falvak többségét az éhínség fenyegette, mert a szántóföldek és a kertek jelentős része víz alá került.⁴⁶ 1912 őszén az Iza folyó áradása miatt Máramaroszigeten – a sajtótudósítások szerint – 300 ház került a víz alá. A rendőrök tutajokon próbálták megközelíteni a házakat, és próbálták menteni a lakosságot.⁴⁷ Az árvizek következménye volt, hogy a közlekedés, a települések közötti kapcsolattartás, a gazdálkodás, és a kereskedelem egyaránt jelentős károkat szenvedett el, az árvíz a társadalom minden csoportját érintette.

Máramaros vidéke a századfordulón

A MÁRAMAROSI OKTATÁSI-MŰVELŐDÉSI VISZONYOK

A máramarosi vidék oktatási-művelődési viszonyainak kutatása a mindennapi élet iránti érdeklődés során lényeges szempont.⁴⁸

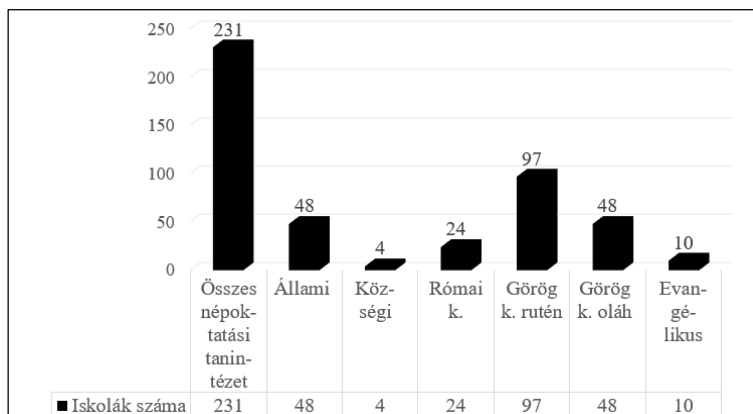

1. ábra: Saját készítésű ábra a tankötelezettség, az iskolába járó és az oktatásban nem részesülők számáról és felekezeti összetételéről Zagróczky Gyula királyi tanfelügyelő 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás alapján.

⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 1912. 4. 9. 34. évf. 85. sz.; *Délmagyarország*, 1912. 4. 10. 3. évf. 83. sz.

⁴⁷ *Népszava*, 1912. 9. 24. 40. évf. 226. sz.

⁴⁸ Zagróczky Gyula királyi tanfelügyelő: *Jelentés Máramaros vármegye népoktatásának 1887-8. évi állapotáról*. (Felolvasott a vármegyei közigazgatási bizottságnak az 1889. évi február 9-én tartott ülésén.) Máramarosziget, Máramarosi Részvénynyomda, 1889. január 28. A két diagram a leírás alapján készült.

2. ábra: Saját készítésű ábra az iskolák számáról felekezeti megoszlás (és nyelvhasználat) szempontjából Zagróczky Gyula királyi tanfelügyelő 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás alapján.

A diagrammok ábrázolják, hogy a görögkatolikus vallást követők és a ruszin nemzetiséghez tartozók egyértelműen többségben voltak. A római katolikus gyermekek 80%-a járt iskolába. A reformátusok és a római katolikusok között az oktatásban való részvétel szempontjából alig tapasztalható különbség, hiszen a református vallású gyerekek 79%-a szintén járt iskolába.

Azonban a görögkatolikusoknak csupán a 35,6%-a részesült oktatásban, amely figyelemre méltó adat abból a szempontból, hogy a 41 798 fős tankötelezett lakosnak a 70%-a görögkatolikus vallású volt. A legkedvezőbb szám adatok az evangélikusokat jellemzik, hiszen több, mint 87%-uk részt vett az oktatásban. A legkedvezőtlenebbek az izraelitákhoz kapcsolódnak, közülük csupán a lakosság 24,7%-a tanult. Tankötelezett unitáriusok rendkívül kevesen éltek Máramaros vármegyében, csak ketten, ők nem szerepelnek a forrásban.

A felügyelő által készített beszámolóban *nem szerepel semmilyen adat, amely az ortodox lakosság oktatásban való részvételéről bármit elárulna*, pedig a népszámlálási adatok szerint éltek ortodoxok Máramaros vármegyében (a népszámlálásokra a következő fejezetben visszatérek). Kérdéses, hogy ők miért nem szerepelnek Zagróczky Gyula beszámolójában. Bár ennek oka sajnos egyelőre nem ismert, annyi így is megállapítható, hogy *az iskolázatlanság a máramarosi vidéken általános és súlyos gond volt, különösképp a görögkatolikusok és az ortodoxok között*, akik még a leírásból is kimaradtak valamilyen okból.

Az 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás arról is tájékoztat, hogy az összes (231) népoktatási tanintézetből csak 48 állt az állam felügyelete alatt, 4 községi volt, a többi egyházi irányítású volt, amely az összes intézménynek csak az egynegyede. A döntő többsége az iskoláknak, azaz 179 egyházi fennhatóság alá tartozott. A

kutatás szempontjából igen fontos, hogy a görögkatolikus iskolákat a kortársak határozottan elkülönítették aszerint, hogy oláh vagy ruszin/rutén nyelven zajlott az oktatás. Ezt a két nyelvet beszélő nemzetiség alkotott csak olyan nagyságú közösségeket, hogy nyelvi szempontból homogén összetételű intézményeket tartsanak fenn számukra.

A mindennapok kihívásai között elsőszámú probléma az *iskolázatlanság*. Különösen súlyosnak tekinthető a görögkatolikusok körében, akik a máramarosi vidéken jelentős többséget alkottak. A görögkatolikus egyházzal való olykor erőszakos szembefordulást meghatározta a művelődési viszonyok elmaradottsága, hiszen nyilvánvaló, hogy az ortodox hitre térés során *az elégedetlen ruszinok könnyen befolyásolhatók és meggyőzhetőek voltak*. Az oktatási – művelődési viszonyok vizsgálata eddig nem foglalt el központi helyet a kutatásokban annak ellenére, hogy a felekezettválás mögött meghúzódó motivációk között az iskolázatlanság egyike a legfontosabb tényezőknél.

A lipcsei áttérések

LIPCSE NEMZETISÉGI ÉS FELEKEZETI ÖSSZETÉTELE

A lipcsei esetpélda vizsgálatához a népszámlálási adatok kiindulási pontot képeznek. Lipcse Máramaros vármegyében a Dolhai járásban található település. 1910-ben⁴⁹ összesen 3089-en éltek a településen, akik közül 25-en a magyart, 502-en a németet, 16-an az oláhot, 2546-an a ruszint tekintették az anyanyelvüknek. 159-en beszéltek magyarul. 7 személy római katolikus, 2578 görögkatolikus, 1 református, 6 evangélikus, 497 izraelita vallású volt. A statisztikában *görögkeletiek nincsenek* feltüntetve és egyértelmű, hogy Lipcse görögkatolikus többségű volt.

Az 1910-es adatokat összehasonlítottam az 1900-as népszámlálás⁵⁰ eredményével. Az 1900-as adatok szerint 2605-en éltek Lipcsén, akik közül 22 magyar, 444 német, 1 tót és 2152 ruszin anyanyelvűek voltak. Magyarul 67-en beszéltek. 14-en a római katolikus, 2174-en a görögkatolikus, 1 ember az evangélikus és 476 izraelita vallást követője volt. *A népszámlálás nem tükrözi a felekezettváltó törekvéseket*, illetve azt sem mutatja, hogy történt volna a demográfiai összetételben valamilyen

⁴⁹ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség fő adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915. 298–305.

⁵⁰ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Hetedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve*. Budapest, Athenacum Irodalmi és nyomdai r-társulat nyomása. 1906. 298–305.

radikális átalakulás, amely elvezetett volna az ortodoxia felé nyitáshoz. Ami a statisztikai adatok alapján biztos, hogy a görögkatolikusok többségben voltak a településen, amely nem alakult át a két összeírás között eltelt időszakban.⁵¹

A lipcsei áttérések

A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZTÓL ELFORDULÓ RUSZINOKRÓL SZÓLÓ KORTÁRS BESZÉDMÓD VIZSGÁLATA

A bevezető fejezetben röviden írtam arról, hogy a századelő eseményeinek (azaz a görögkatolikus hitről ortodoxra téréseknek) a megnevezése igen összetett kérdés. Az áttérésekre vonatkozó szóhasználat rendkívül színes képet mutat. A megnevezések interpretációja azért képezi külön fejezetben a kutatás részét, mert a kortársak értelmezési kereteinek analízise választ ad arra, hogyan gondolkodtak a felekezetváltók cselekedeteiről. Tehát a tanulmányban nemcsak a múlt eseményeinek feltárására törekszem, hanem azt is vizsgálom, hogy a kortársak hogyan beszéltek a 20. századeleji tapasztalataikról, amely tapasztalat jelen esetben az ortodox hitre térést jelenti. Számomra meggyőzőek, és nem hagyhatók figyelmen kívül azok az érvek, amelyek szerint a *múlt eseményeinek feltárására irányuló kutatás*, valamint *az egykor élőknél a tapasztalataikról való beszédmódjának vizsgálata* ugyanolyan fontos.⁵² Arra törekszem, hogy a társadalomtudományi, analitikus igényű elemzések során olyan belső ellentmondásoktól mentes segédfogalmakat használjak, amelyeket az empirikus tapasztalat igazol, tehát nem intuíción alapulnak, illetve az események megértéséhez érdemben hozzájárulnak. Az említett célkitűzés megvalósítása érdekében kritikusan viszonyulok a görögkatolikus egyháztól való elfordulásra

⁵¹ A tanulmány terjedelmi kötöttsége nem teszi lehetővé, hogy részletesen bemutassam az 1881-es és az 1990-es népszámlálási eredményeket is, illetve azért sem elemzem az említett két népszámlálási összeírást, mert a főszövegben bemutatott tendenciákat nem árnyalják.

⁵² A *narratíva múltat alkotó és rendszerező szerepéről* értekezik Stefan Berger historiográfiai elemzésében. Figyelmet fordít a *nyelvi fordulatra és hatástörténeti jelentőségére*, amellyel összefüggően Hayden White és Michel Foucault munkásságát különösen meghatározónak tekinti. Berger 2022: 13–20; Foucault hatása a történelemre mint diszciplínára felkeltette a történészek és a filozófusok érdeklődését. Bódy Zsombor szerint Foucault-nak köszönhető, hogy segíti a kutatónak a periodizációt, a *fogalomalkotás* és az elemzésre váró kontextusok határainak megállapítását. Bódy 2002: 37–50. A történeti vizsgálatok megkövetelik a forrásszövegekben olvasott szavak, valamint az általuk jelölt fogalmak és a korabeli valóság viszonyának tisztázását. A *nyelvi fordulat* eredményeként új értelmet nyert a (történeti) valóság és a valóságról szerzett ismeretek nyelvi megjelenítése közötti viszony iránti érdeklődés. Ez azt jelenti, hogy a humántudományok képviselői – például a történészek – ráébredtek arra, hogy leírás és a magyarázat során alkalmazott nyelv nem semleges közvetítő eszköz a megismerő és a valóság között, hanem – Gyáni Gábor kifejezésével élve – „homályos tükör”, amely érdemben alakítja a gondolatok és a valóság tartalmát. Gyáni 2020: 75–137.

használt 20. századeleji kifejezésekhez és szakirodalmakban eddig alkalmazott fogalmakhoz.⁵³

A 20. századelőn az ortodox hitre térést Gönczi Andrea, Pirigyi István, Rácz Kálmás és Mayer Mária *skizmának*, *skizmatikus mozgalomnak*, olykor csak *mozgalomnak* nevezték.⁵⁴ A szóhasználat oka, hogy a szerzők a forrásokban és a korabeli sajtótudósításokban az említett megnevezésekkel találkoztak. A gyakran használt *skizma* megnevezés az *elszakadás igényére* utal minden említett szakirodalom esetében. A *mozgalom* szó a törekvések *politikai aspektusát* – azaz az Orosz Birodalom vallási-politikai terjeszkedésével szoros kapcsolatban álló *pánszlávizmus* terjedését – tükrözi. A továbbiakban a forrásokat abból a szempontból fogom elemezni, hogy milyen tényezők lehettek hatással az adott forrás szerzőjének fogalomhasználatára és a használt kifejezés mit jelent az adott szövegkörnyezetben.

A 20. századeleji egyházi és a világi tisztségviselők értelmezésében központi elem, hogy az ortodox hitre térők felekezetváltását az Osztrák-Magyar Monarchia egységének megsértéseként értelmezték. Úgy gondolták, hogy az ortodox hitre térésnek az a magyarázata, hogy a követői az Orosz Birodalomhoz kívánnak tartozni a Monarchia helyett, tehát az ortodox vallást és az orosz identitást egymástól elválaszthatatlannak vélték. Ezt a meggyőződést tükrözte a *skizmatikus mozgalom* kifejezés, amelyben a *skizma* szó egyfelől a görögkatolikus közösségtől, másfelől a Monarchiától való elszakadást jelentette. Stefán Emil görögkatolikus lelkész – akik aggodalommal figyelte, hogy hívei elpártolnak a görögkatolikus felekezettől – 1912 nyarán a vikáriusnak⁵⁵, 1912 őszén pedig a Máramaroszigeti Királyi Ügyészségnek írt panaszlevelében a *skizmatikus mozgalomban* résztvevők utcai lármázásairól és túlzott mértékű alkoholfogyasztásáról írt. Továbbá Stefán Emil arról is beszámolt, hogy „orosz kopejkák járnak a vidéken”, amely azt jelenti, hogy a görögkatolikus lelkész szerint az oroszok pénzt adtak azoknak a máramarosi ruszinoknak, akik csatlakoztak az ortodox vallás követőjéhez.⁵⁶ Nagy Ferenc, aki ekkor Miskolc polgármestere volt, *bazajfiatlan izgatásnak* nevezte a görögkatolikus egyháztól elpártolók tevékenységét egy 1912. december 2-án a belügyminiszternek írt levelében.⁵⁷ A felekezetváltás szervezőit a bírósági tárgyalások során *államellenes izgatással és vallás*

⁵³ Weber 1998: 7–69. Vö: Szíjártó 2021: 137–141. Reinhart Koselleck az *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája* című művében értekezett a fogalomtörténet és a társadalomtörténet kapcsolatáról. A két diszciplína viszonyában a hangsúlyt a forráskritikára helyezte. A fogalomtörténetet a forráskritika speciális módszerének tekintette, a filológiai-kritikai eljárás véleménye szerint hozzájárul a társadalomtudományos kérdésfeltevések analitikus igényű megragadásához. Koselleck 2003: 121–145.

⁵⁴ Gönczi 2007; Pirigyi 2001: 100; Rácz 2000: 270; Mayer 1977: 111–135. Az elnevezés a sajtóban például: Budapesti Hírlap. 1909. március 9. 57. sz.; Dunántúl 1914. június 3. 124. sz.

⁵⁵ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Stefán Emil levele (Kelt.: Lipcse, 1912. 8. 27.)

⁵⁶ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Stefán Emil levele (Kelt.: Lipcse, 1912. 10. 15.)

⁵⁷ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Nagy Ferenc levele (Kelt.: Miskolc, 1912. 12. 2.)

elleni izgatással vádolták. A tárgyalások alkalmával az áttérők tevékenységét elsősorban az államot, másodsorban az egyházat sértő lépésként értelmezték.⁵⁸

A máramarosi események a görögkatolikus egyházi vezetők körében a történelmi Magyarországon a Máramarostól távolabb eső vidékeken, például az Eperjesi Egyházmegyében és a Hajdúdorogi Egyházmegyében is ismertek voltak, amelyről Vályi János eperjesi megyéspüspök⁵⁹ 1901-es⁶⁰ és Miklósy István hajdúdorogi püspök⁶¹ 1914-es⁶² levél tanúskodik. Mindkét egyházmegyében a fentebb ismertetett módon szintén az események politikai aspektusára fókuszáltak, tehát az ortodox hitre térést a pánszláv agitáció eredményének tekintették. Aggodalommal töltötte el a levelek szerzőit a görögkatolikus egyháztól való elfordulás, amely eseményt *mozgalomnak* neveztek.

A *Kassai Közöny* 1914. január 16-i számában szintén alkalmazza a *skizma* megnevezést, és az ún. a *skizma-perről* címlapon számolt be. Ugyanakkor az eddig említettek kifejezésektől eltérően megjelenik a *társadalmi per* megnevezés is.⁶³ A szóhasználat jelentősége, hogy a ruszinokat ellenségnek tekintő szóhasználat (*skizmatikus mozgalom*) helyett az újságcikk szerzője a felekezetsváltók felé megértéssel forduló értelmezési keretet teremtett. Az újságcikk árnyalja az áttérőkkel szembeni ellenséges retorikát. A *Kassai Közöny* újságcikkének szerzője szerint a görögkatolikus egyházból a ruszinok a máramarosi vidékre jellemző nyomor miatt szakadtak ki.⁶⁴

Ahogy az elemzett példák jelzik, a *skizmatikus mozgalom/skizma/mozgalom* megnevezések nem az ortodox hitre térő ruszinok által használt kifejezések, hanem az egyházi és a világi vezetők – mint az eseményeket aggodalommal, *külső szemmel* figyelők – fogalomhasználati. A görögkatolikus egyháztól elfordulók nem tekintettek önmagukra *skizmatikusokként*. Ezt az is alátámasztja, hogy a tanulmány következő fejezeteiben elemzett több, mint 250 oldalnyi peranyagban a *skizma* megnevezés csupán egy alkalommal szerepel – Vakaró Stefán vádlott 1912. november 12-i vallomásában, aki így fogalmazott:

„a templomban 3-4 alkalommal a Hiszek egyet *skizmatikus szöveggel* énekeltük”.⁶⁵

⁵⁸ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (minden per iratanyagában olvasható)

⁵⁹ Véghseő 2023: 396.

⁶⁰ MEL Vályi János eperjesi megyéspüspök levele (Kelt.: Eperjes, 1901. 8. 1.) (A Miskolci Egyházmegyei Levéltárban az eredeti levél legépelt változata volt kutatható, amelyen nem szerepelt levéltári jelzet, így pontosabb hivatkozás nem lehetséges.)

⁶¹ Véghseő 2023: 389.

⁶² GMFL I–1–a 17/1914 Miklósy István hajdúdorogi püspök levele (Kelt.: Nyíregyháza, 1912. 11. 14.)

⁶³ *Kassai Közöny*, 1914. 1. 16. 12. sz.

⁶⁴ *Kassai Közöny*, 1914. 1. 16. 12. sz.

⁶⁵ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Vakaró Stefán vallomása (1912. 11. 12.) (saját kiemelés) A *skizmatikus szöveg* azt jelenti, hogy úgy énekelték, ahogyan az ortodoxia követői.

A kortársak közül említésre méltó a máramarosszigeti Tisza nevű szabadkőműves páholy tagjainak az ortodox hitre téréssel kapcsolatos véleménye is. 1913-ban a választójogi reformról szóló beszédben a páholy szónokája szerint „az északkeleti skizma orosz *polgártársak* körében terjed”.⁶⁶ A szabadkőműves páholy szónokájának értelmezése rokonítható azokkal a korábban már említett értelmezésekkel, amelyek szerint az elszakadásra való törekvések kapcsolatba hozhatók a pán-szláv agitációval, azonban újszerű gondolatok is olvashatók a beszédben. A szónok a skizmatikus megmozdulásokban résztvevőket *polgárnak* nevezte, tehát nem a parasztsághoz, hanem a modern társadalmi berendezkedésekben meghatározó társadalmi réteghez, a polgársághoz sorolta őket. Az eddig említett értelmezésekben közös volt, hogy a felekezettváltókat a *parasztsághoz* tartozóknak tekintették. A felekezettváltók valóban a parasztság köréből kerültek ki, amely tény az általam fel dolgozott forrás alátámasztja. A lipcsei áttérésekben vezető szerepet vállalók, és így a bíróság előtt felelősségre vontak foglalkozási státusza minden esetben földműves vagy napszámos volt.⁶⁷

A tanulmányban a jelen fejezetben tárgyalt okok miatt nem használom a skizma, a skizmatikus mozgalom és a mozgalom megnevezéseket, hanem a *felekezettváltás* és az *áttérés* elnevezéseket használom. A *felekezeti konfliktus* is felmerült, mint a görögkatolikus egyházzal való tudatos szembefordulást leíró kifejezés, de a felekezeti konfliktus használata esetén felmerülhet az az igény, hogy olyan eseményre vonatkozzon, amely esetében alátámasztható, hogy *minden áttérőt csak vallási meggyőződés motivált*. Ez jelen esetben nem teljesül, mert – ahogyan az a következő fejezetekből kiderül – nemcsak az ortodox hit melletti hitbéli meggyőződés motiválta az

⁶⁶ HU MNL OL P 1083–I.–38.–XCVI. Tisza (Máramarossziget), 1911–1919 A hivatkozott altételben olvasható: *A választójogi reformról – előadói beszéd – 1913. január 28-án elmondta Dr. Sz. J. a „Tisza” páholy szónokája*. Máramarossziget, Máramaros Nyomdája, 1913. 13–14. (saját kiemelés)

⁶⁷ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (A dokumentumokon feltüntetették a foglalkozást, amelyből kiderül, hogy a felekezettváltók a mezőgazdaságból élő paraszti származású személyek voltak.) *A parasztságról* mint társadalmi csoportról: Kósa 2003: 340–360. A 19. század második felétől (a jobbágyfelszabadításnak vagy a gazdasági berendezkedés átalakulásának köszönhetően) a parasztság, mint társadalmi csoport egyre inkább életformát jelöl. Gyáni – Kövér 1998: 127–172. Szabó István megállapítása, hogy a parasztság – mint a 19. század első feléig létező csoport – felbomlott; ugyanakkor a kapitalizmus idején is megmaradt olyan társadalmi keretként, amely egyesít gazdasági, társadalmi, kulturális és életmódbeli jellemvonásokat. Szabó 1976: 31–49. A magyar parasztság kapitalizmus kori történetéről: Szabó 1976: 351–385.

A *polgár* fogalom diakronikus elemzéséből kiindulva is egyértelmű, hogy a ruszinok – akár a mentalitás, akár a foglalkoztatás, akár műveltségi viszonyok alapján próbáljuk klasszifikálni őket – nem tekinthetők polgárnak. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a 3089 lipcsei közül 253-an tudtak írni és olvasni, amelynek a jelentőségéről lesz még részletesebben szó. A társadalomtudományi kategóriák meghatározásának lehetőségeiről: Halmos 1991: 131–166. A magyar polgár fogalom értelmezési keretéről: Benda 1991: 169–176.

áttéréseket. A *felekezetváltás* bár nem fejezi ki, hogy az áttérő ruszinok gyakran *erőszakosan*⁶⁸ is felléptek egykori felekezetük papjaival szemben, mégis pontosabbnak tekintem a fejezetben tárgyalt kifejezéseknél.

A lipcsei áttérések

A FELEKEZETVÁLTÁS FŐSZEREPLŐI

A tanulmányban „A kutatás alapját képező új forráscsoport bemutatása” című fejezetben már felhívtam a figyelmet arra, hogy a lipcsei áttéréseket rögzítő bírósági tárgyalások rendezetlen, levéltári jelzetekkel el nem látott dokumentumok. Éppen ezért a kutatás első lépése volt a peres iratanyag kronológiai szempontok mentén történő rendezése, amely az alábbi táblázatban⁶⁹ szerepel.

Név	Tárgyalás helyszíne és időpontja	Vádlott vagy tanú	Életkor	Vallás	Családi állapot	Foglalkozás
Benkovits User	1912. április 25.; 1912. november 25.	Tanú	49	Izraelita	Nős, családos	Kocsmáros
Hubay Miklós	1912. április 25.	Vádlott	39	Görögkatolikus	Nős	Gazdálkodó
Gabarecz Ilko Vaszilyu	1912. április 25.; 1912. december 9.; 1913. február 27.	Vádlott	49	1. tárgyalás: Görögkatolikus 2. és 3. tárgyalás: Görögkeleti szerb	Nős	Gazdálkodó
Vakaró Stefán	1912. április 25.; 1912. november 20.; 1913. január 8.; 1913. május 10.; 1913. június 23.	Vádlott	49	Görögkatolikus	Nős	Gazdálkodó

⁶⁸ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756 –1912. Például Stefán Emil 1912. október 15-én a Királyi Ügyészségnek írt levelében agresszióról számolt be.

⁶⁹ MNL HBML VII. 2. b. 1. d B 1756–1912 A táblázat ez alapján a forráscsoport alapján készült. A táblázat elkészítése során a cél a kihallgatások kronológiai rendben történő rendezése volt, emiatt a vádlottak és a tanúk ugyanabban a táblázatban szerepelnek. A táblázatban a nevek a kihallgatások alkalmával a ruszin és a magyar nyelv között közvetítő tolmács által lejegyzett változatban – tehát nem cirill, hanem fonetikusán átírva latin betűkkel – szerepelnek. A „Tárgyalások helyszíne és időpontja” oszlopban a helyszínt akkor tüntetem fel, ha az nem Lipcse volt. Többször szerepel a „Vallás” oszlopban a „Görögkeleti szerb” vallás, amelynek az az oka, hogy Izán, ahol az 1900-as évek elején Máramarosban szintén történtek felekezetváltások, a szerbekhez fordultak görögkeleti/ortodox papért, amely a köztudatban benne volt. Gönczi 2007: 51–53. Amikor 10 évvel később, az 1910-es években a lipcsei áttérések történtek, a hatóságok az izai és a lipcsei eseményeket összekapcsolták. Így alakult ki az a képzetársítás, hogy ha a századelőn a lipcseiek a szerbektől kértek papot, akkor a hatóságok szerint Lipsésen is ugyanaz történhetett.

Huszák Vaszily Fodoru	1912. április 27.	Vádlott	37	Görögkeleti (át-tért)	Nős	Gazdálkodó
Haloka Istvánu Metru	1912. november 26.	Tanú	50	Görögkatolikus	Nős, gyermek-telen	Gazdálkodó
Huhaj Ivánné Sesztyuk szül. Kalinics Ilána	1912. november 27.	Tanú	50	Görögkatolikus	Özvegy	Földműves
Szimulig Ivan Ivanu	Lipcese, 1912. november (nap nem szerepel)	Tanú	65	Görögkeleti szerb	Nős, családós	Gazdálkodó
Fejszák Ivan Vaszilyu	1912. november 27.; Máramaros-sziget 1912. december 13.	Vádlott	26	Görögkeleti szerb	Nős, gyermek-telen	Napszámos
Lipcsey Ivan Szuhánjuk	1912. november 27.	Tanú	54	Görögkatolikus	Nős, családós	Gazdálkodó
Lipcsey Ivan Eskötük	1912. november 28.	Tanú	80	Görögkatolikus	Özvegy	„Semmi”
Csizdej Vaszily Ivanu	1912. december 9; 1913. január 8.	Tanú Vádlott	56	Görögkatolikus	Özvegy, családós	Gazdálkodó
Huhály Anna	1913. január 10.	Tanú	41	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Nem olvasható a név	1913. január 10.	Tanú	38	Görögkatolikus	Nem szerepel	Napszámos
Lipcsey Dénesné szül. Lipcsei Anna	1913. január 10.	Tanú	30	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Nem olvasható a név	Iza, 1913. január 29.	Tanú	52	Görögkeleti szerb	Nős, három gyermeke van	Gazdálkodó
Szimulig Méken Ivanu	Iza, 1913. január 28.	Vádlott	27	Görögkatolikus	Nős, egy gyermeke van	Napszámos
Szimulig Demeter	Iza, 1913. január 29.	Terhelt	Nem szerepelnek az adatok, mert a vallomás első oldala hiányzik.			
Nem olvasható a név	Iza, 1913. január 30.	Tanú	42	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Szeuevics Vaszily Fedorné	1913. február 27.	Tanú	39	Görögkatolikus	Férjes	Kistelkes
Fureza Vaszily Métru	1913. február 27.	Tanú	54	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes

özv. Huhaly Ivanné Maleta Ilyána	1913. február 27.	Tanú	48	Görögkatolikus	Özvegy	Nem szerepel
Bahuruics Iván Mélnu	1913. február 27.	Tanú	45	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Szejulka Hylká Vasziye	1913. február 27.	Tanú	35	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Bánán Fedor Mélnuné	1913. február 27.	Tanú	37	Görögkatolikus	Férjes	Háztartásbeli
Ljáhorecz Vasziye Ivánu	1913. február 27.	Tanú	66	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Kurta András	1913. március 14.	Tanú	40	Görögkatolikus	Nős	Földműves
Dulkáj Furo András	Visk, 1913. március 13.	Tanú	38	Görögkatolikus	Nős	Földműves
Csizdej Hafia özv. Lipcsei Ivanné	1913. március 12.	Tanú	50	Görögkatolikus	Özvegy	Nem szerepel
Hajdu Mihály	Nem szerepel	Tanú	Nem szerepelnek az adatok, mert a vallomás első oldala hiányzik.			

A vádlott, a tanú és az egy terhelt (az egyetlen izraelita vallású tanút kivéve) mind ortodox hitre tért, közöttük az volt a különbség, hogy aki a bíróság előtt vádlottként volt jelen, az aktív szerepet vállalt az ortodox hit terjesztésében, míg a tanúk és az egy terhelt csupán elfordult a görögkatolikus egyháztól, de az ügyész szerint nem törekedett arra, hogy terjessze az ortodox hitet. Bár a táblázatban a „Vallás” oszlopban 19 esetben szerepel a görögkatolikus felekezethez való tartozás, annak az az oka, hogy a tárgyalások elején rögzített személyes adatoknál az ortodox hitre térés előtti felekezetet – tehát a görögkatolikusokat – tüntették fel, amely jelzi, hogy a hatóság képviselői nem ismerték el a felekezetváltás tényét.

A 8 vádlott, az 1 terhelt és 22 tanú neve a táblázatban a dokumentumokban olvasható módon – fonetikusán átírva, tehát nem ruszinul, hanem magyar nyelven – szerepel. A tárgyalások során nemcsak a ruszinok neveit nem rögzítették az anyanyelvükön, de az általuk elmondottakat sem az eredetileg elhangzó formában jegyezték le. A tárgyalások nyelve elsősorban a magyar volt, a ruszin nyelv szerepe csak másodlagos volt. Ez azt jelenti, hogy a tárgyalások – a ruszinok kihallgatásai

– *Medveczky Andor tolmács*⁷⁰ segítségével zajlottak. Tehát a *kihallgatások* olyan *kulturaközi kommunikációs helyzetet*⁷¹ jelentettek, amelyekben az egymással szembekerülő (*magyar*) *hatóság* és az *ortodoxiához ragaszkodó ruszinok* megtapasztalták az *antropológiai értelemben vett idegenséget*.⁷² A kulturális másságtapasztalat egyik legfontosabb megnyilvánulása, hogy a tárgyalás hivatalos *nyelve* a *magyar* volt, míg a ruszinok anyanyelve a *ruthén/ruszin* volt. A vádlottak és a tanúk kihallgatását rögzítő dokumentumokon *minden esetben* a következő olvasható:

„Ezzel a jegyzőkönyv felolvasása befejeződött és ruthén nyelven történt megértelmezés után helybenhagyva aláíratott.”⁷³

Bár a tárgyalások tolmács segítségével zajlottak magyar és ruszin nyelven, azokat csak magyar nyelven rögzítették. A lejegyzett változatában megfigyelhető, hogy a kihallgatásokon elhangzottakat kétféleképpen jegyezték le. Az egyik esetben a vádlott vagy a tanú válaszait az általa használt egyes szám első személyben rögzítették, amelyre példa:

„Azért *vallottam*, hogy Cselenjak Andrijunak *adtam* az *irataimat* elégetés végett, és ő azt meg is tette, mert *baragszom* rá és bajba *akartam* keverni.”⁷⁴

A rögzítés másik típusa, amikor a tárgyaláson a szó szerint elhangzottak rögzítése helyett csak a tartalmi rögzítés történt meg, amelyre példa:

„*Gyanúsított* figyelmeztetve hogy a fától maradt hamu fehér míg ellenben a papír hamuja fekete, a takaréktüzelyen azonban csak fehér hamu találtatott – *kijelenti*, hogy a papír elégeése után hamuját *összemorzsolta* és úgy *vegyítette* a többi hamu közé.”⁷⁵

A kétféle rögzítés következménye, hogy a vádlottaknak és a tanúknak az eredetileg elhangzó gondolatait a tartalom szerinti rögzítés eltorzíthatta.

Ahogy az a táblázatból kiderül, a felekezetet váltók *életkora heterogén* volt: a legfiatalabb 26, a legidősebb 80 éves volt. Tehát az ortodox hitre térés folyamán az életkornak nem volt döntő szerepe, annál sokkal lényegesebb volt az azonos hit

⁷⁰ A tárgyalások során a magyar és a ruszin nyelvűek, azaz a világi hatóságok tisztviselői és a perbe fogott ruszinok között Medveczky Andor tolmács közvetített. Medveczky Andor a *Világ* 1913. december 30-i száma szerint görögkatolikus lelkész, akinek az volt a feladata, hogy egyházi kérdésekben a törvényszék rendelkezésére álljon szakértőként. (*Világ*, 1913. 12. 30. 4. évf. 307. sz.)

⁷¹ Niedermüller 1999: 96–111.

⁷² Biczó 2018: 218–248.

⁷³ MNL HBML. VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 A tartalmi elemzésére vissza fogok térni, itt most csak a tárgyalások kétnyelvűségére és annak következményeire szeretnék példákat hozni.

⁷⁴ Fejszák Iván vallomása (1912. 11. 27.) (saját kiemelés)

⁷⁵ Fejszák Iván vallomása (1912. 11. 27.) (saját kiemelés)

melletti elköteleződés. A *családi állapot* az életkorhoz hasonlóan *heterogén* volt és nem volt számottevő, hiszen a 8 vádlott között 7 házasságban élő és 1 özvegy volt. A 22 tanú között pedig 15 házasságban élő és 5 özvegy volt (1 esetben a családi állapot nem szerepel, 1 esetben pedig minden személyes adat hiányzik). Az 1 terhelt esetében a személyes adatok szintén nem állnak rendelkezésre.

A 8 vádlott mindegyike férfi, nők az ortodox hitre térítésben aktív szerepet nem vállaltak. A 22 tanú között azonban volt 8 nő is a 14 férfin kívül (1 esetben pedig nem ismert sem a név, sem a családi állapot). A 8 női felekezetváltóból 3-an özvegyek voltak, az 5 férjes asszony pedig a férjével együtt⁷⁶ tért át. A felekezetet váltók foglalkozása reprezentálja a máramarosi vidékre általánosan jellemző foglalkoztatási szerkezetet, azaz, hogy a vidék lakói alapvetően a mezőgazdaságból éltek. 20-an a mezőgazdaságban találtak megélhetést (gazdálkodóként, földművesként vagy kistelkesként), 4-en napszámosok voltak, 1 háztartásbeli, 1 pedig munkanélküli volt, amelyet úgy tüntettek fel, hogy „foglalkozása: semmi”, 4 esetben pedig nem szerepel. (A tanúk között szerepel még 1 kocsmáros, de ő izraelita vallású volt, azért hallgatták ki, mert a kocsmájában szemtanúja volt az áttérők találkozásainak.) Jelen alfejezetben kvantitatív elemzést végeztem el, a következőkben az vádlottak és a tanúk vallomásainak jegyzőkönyveit kvalitatívan vizsgálom.

⁷⁶ A táblázatban az 5 felekezetváltó férjes nő egyikének sem hallgatták ki a férjét, hiszen az összesen 158 felekezetváltóból nem hívtak be mindenkit kihallgatásra. (Azért áll rendelkezésre az áttérők névjegyzéke, mert Motiu Aurél görögkeleti lelkész címzetes esperes az áttérésekről tájékoztatta a miskolci polgármestert az 1912. november 26-án írt levelében, amelyhez mellékelten elküldte az egyházházhoz csatlakozók névsorát.) Onnan tudható, hogy a felekezetváltó asszonyok a férjeikkel együtt tértek át, hogy tanúvallomásaikban elmondták. A 158 főből vádlottként vagy tanúként összesen 31 főt hallgattak ki, a felekezetváltás így csupán a felekezetváltók egyötödének a tapasztalatai alapján megismerhető. Mivel fennmaradt a görögkatolikus egyházból a kilépésüket hivatalosan bejelentők névsora, így tudható, hogy az ortodox hitre térők között összesen 78 férfi, 69 férjes asszony és 11 özvegyasszony volt. (A 78 férfi esetében nem tüntették fel, hogy özvegyek voltak-e, míg a nők estében feltüntették.) A névjegyzék alapján elképzelhetőnek tartom, hogy az áttérők között – a házastársi viszony mellett – volt más családi kapcsolat is. Azért feltételezem a rokonsági kapcsolatot, mert a vezetéknevek és a szláv névadási szokásokban ismert ún. *отчество* azaz „apai nevek” gyakran ismétlődtek. A hipotézis igazolása vagy cáfolása az anyakönyvek vizsgálatával lesz a jövőben lehetséges.

A lipcsei áttérések

AZ ORTODOX HITRE TÉRÉS FOLYAMATA ÉS KÖZÖSSÉGTEREMTŐ SZEREPE⁷⁷

Lipcsén 1912–1913-ban történő ortodox hitre térés során az izai események mintaként szolgáltak. Az izai eseményekre az ortodox hitre térők⁷⁸ és Stefán Emil görögkatolikus lelkész⁷⁹ is előzményként tekintett. A felekezeti váltók kihallgatásai 1912 április végén kezdődtek.⁸⁰ Az első tanú Benkovits User izraelita vallású lakos volt, akit azért hallgattak ki, mert kocsmárosként a fültanúja volt annak, hogy a kocsmájában az ortodox vallásról beszélgetnek.⁸¹ Ugyanazon a napon Hubay Miklóst, Gabarecz Ilko Vaszilyut, Huszák Vaszily Fodorut és Vakaró Stefánt is kihallgatták vádlottként, akiknél *házkutatást* is tartottak.

A házkutatásnak az volt a célja, hogy olyan *könyveket* és *újságcsikkeket* keresse-nek az áttérők otthonaiban, amelyekből az ortodox tanításokat és a főbb ünnepek-hez kapcsolódó szokásokat az áttérők megismerték és amely szövegeket magán-házaknál felolvasták. Vakaró Stefánnál három könyvet találtak. Elmondása szerint az egyiket a közelmúltban egy ortodox lelkésztől *ajándékba* kapta, a másikat a gyermekei hozták haza az iskolából. A harmadik könyvnek a címe a *Lélek kenyere*, amelyet Vakaró Stefán görögkeleti szellemiségű műnek nevezett. 1912 áprilisában még tagadta, hogy az említett művekből a magánházaiban tartott misealkalmakon felolvasott.

Huszák Vaszily Fodorut a Huszti Királyi Járásbíróságon korábban már kihallgatták azért, mert a görögkatolikus liturgiákon az imákat a görögkeleti szöveg szerint énekelte. Elmondása szerint az általa olvasott és az otthonában megtalált orosz nyelvű újságokat 1911. november 11-én a huszti⁸² vásáron egy bosnyák árustól vette. A házkutatás során öt könyvet találtak nála, amelyek közül kettőt 1908-ban

⁷⁷ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 A fejezetben elemzett vallomások mindegyike ebből az állagból származik, így a továbbiakban csak a vallomástevő nevét és a tárgyalás időpontját tüntetem fel.

⁷⁸ Vakaró Stefán (1912. 11. 20.; 1913. 6. 21.; 23.) Csizdej Ivan Szuhanjuk (1912. 11. 27.) Fejszák Ivan Vaszilyu (1912. 11. 27.) és Gabarecz Ilko Vaszilyu (1912. 12. 9.; 1913. 2. 27.) vallomásaikban beszámoltak arról, hogy több alkalommal jártak Izán, amely település Lipcsétől 7 km-re található; mindkét falu az Iza folyó partján fekszik.

⁷⁹ Stefán Emil levele (Lipcse, 1912. 10. 15.)

⁸⁰ Benkovits User (1912. 4. 25.); Hubay Miklós (1912. 4. 25.); Gabarecz Ilko Vaszilyu (1912. 4. 25.); Vakaró Stefán (1912. 4. 25.) Huszák Vaszily Fodoru (1912. 4. 27.) vallomásai

⁸¹ Benkovits User a novemberi vallomásában arról is beszámolt, hogy mivel nem engedélyezte, hogy az ortodox hitre térők a kocsmájában – elmondása szerint nagy zajjal – megvitassák a követett vallás tanait és aktuálpolitikai kérdéseket, ezért egy idő után már a felekezeti váltók nem is jártak többet a kocsmájába. Benkovits User vallomása (1912. 11. 25.)

⁸² Huszt: máramarosi település, Lipcsétől 13 km-re.

*Amerikában*⁸³ vásárolt. Az egyik könyv a görögkeleti ünnepekről és a szertartásrendről szól, a másik imákat tartalmazott. Három könyvet *ajándékba* kapott: az egyiket az Alsóbisztrán⁸⁴ élő apóstól, amely könyv görögkeleti ünnepekről szól. A másik ajándékba kapott könyvet egy „görögkeleti tanítótól” kapta, aki azt viski⁸⁵ várnál vásárolta. A harmadik könyvet pedig Gabarecz Ilko Vaszilyutól kapta, aki szintén ortodox hitre tért; a mű evangéliumi szövegrészleteket tartalmazott.

Ahogy a röviden összefoglalt jegyzőkönyvekből kiderül, a tárgyalások során központi törekvés volt annak a kiderítése, hogy az ortodox hitre térőknek honnan voltak ismereteik arról a vallásról, amelyre áttértek. Mivel a legfőbb vád az volt, hogy az orosz nyelvű, ortodox tanításokat rögzítő könyveket és újságcikkeket titkos összejöveteleken felolvassák, a vizsgálatok különös figyelmet fordítottak arra, hogy megszerezzék az említett szövegeket. A könyvek, újságcikkek felkutatása érdekében házkutatásokat tartottak. A megtalált könyvek közül Vakaró Stefánhoz egy, Huszák Vaszily Fodorhoz pedig három *ajándékozás*⁸⁶ eredményeként került, akikkel az őket megajándékozók mindhárom esetben szoros személyes kapcsolatban álltak. Az egyik ajándékozó a *felekezetet váltó apósa* volt, a másik az *ortodox vallás tanítója*, a harmadik pedig egy olyan ember, aki *elfordult a görögkatolikus egyháztól és görögkeleti hitre tért*. Az ajándékozási alkalmak egyfelől olyan események voltak, amelyeknek során Huszák Vaszily Fodoru birtokába kerültek az ortodox vallás tanait közvetítő könyveknek, másfelől bekapcsolat őt egy olyan szociális hálóba, amelyben már ismertek és elfogadottak voltak az ortodox tanok.

Az áprilisi kihallgatások után az újabb tárgyalások 1912 novemberében kezdődtek és 1913 júniusáig folyamatosan zajlott a nyomozás. A kihallgatások során központi kérdés volt, hogy az ortodox hitre térők hol és milyen módon tartják a magánházaiknál tartott, alternatív és titkos misealkalmakat. Vakaró Stefán vádlott a vallomásaiban⁸⁷ arról számolt be, hogy azért kezdett el alternatív misealkalmakra járni, mert a görögkatolikus pap nem engedte, hogy a *Hiszék* egyet ógörög szöveggel énekeljék a görögkatolikus liturgiákon. Elismerte, hogy ő volt az első, aki a templomban ógörögül⁸⁸ énekelt és az alternatív misealkalmak megszervezésében főszerepet vállalt. A titkos összejöveteleken zsoltárokat énekeltek, illetve felolvasások történtek a *Russzkaja Pravda* (*Русская правда*) Oroszországból származó újságból,

⁸³ A máramarosi vidékről Amerikába irányuló, munkavállalás céljából történő kivándorlásról lásd a tanulmány bevezető fejezetét.

⁸⁴ Alsóbisztra: máramarosi település, Lipcsétől 19 km-re.

⁸⁵ Visk: máramarosi település, Lipcsétől 34 km-re.

⁸⁶ Az ajándékozás aktusáról, mint a hálózatkutatások fókuszában álló cselekményről elméleti háttér például: Turai 2005: 98–105. A könyvről: nem mint textuális, hanem mint tárgyi forrásról: Berry 2018: 187–205.

⁸⁷ Vakaró Stefán vallomása (1912. 11. 20.)

⁸⁸ Jelen esetben az ógörög szó arra vonatkozik, hogy a niceai-konstantinápolyi hitvallást a Filioque betoldás nélkül énekelte.

amely 1912 augusztusától járt Vakaró Stefánnak. A gyűléseken a Fejszák Ivánnak járó *Ныедѣлѣя* (*Hede.lia*) című orosz lapból is felolvastak. A felolvasások mellett a görögkatolikus egyházból való kilépést rögzítő hivatalos dokumentumokat is együtt fogalmazták meg: összesen 158-an⁸⁹ csatlakoztak az ortodox közösséghez. Az öszszejöveteleken fontos szerepet tulajdonítottak annak, hogy az ortodox szertartásokhoz tradicionálisan hozzátartozó tárgyi kellékek is legyenek. Vakaró Stefán felesége – valószínűsíthetően Izáról – hozott szentelt vizet, olajat és három olyan görögkeleti szentet ábrázoló képet,⁹⁰ amelyet nem tisztelnek a görögkatolikus egyházban, de a görögkeletiben igen. A vizsgálatok arra a kérdésre is keresték a választ, hogy az ortodox hit terjesztésében aktív szerepet vállalók kaptak-e orosz származású ortodoxoktól pénz, vagy volt-e valamilyen kapcsolatuk orosz származású személyekkel. Vakaró Stefán a vallomásában azt állította, hogy elszállásolt az otthonában két Máramarosba látogató orosz származású személyt, akik a szállásért nem, csak az ételért fizettek neki. Vakaró Stefán azonban fizetett a két orosz vendégnek, mert ők az ott tartózkodásuk alatt megjavították Vakaró Stefán fűrésztét.

Ahogy Vakaró Stefán kihallgatásának rövid tartalmi kivonata mutatja, a vizsgálatot lefolytatókat kiemelten foglalkoztatta, hogy a felekezetváltásra volt-e valamilyen hatása az oroszoknak. Az említett kérdés azért volt releváns, mert úgy gondolták, hogy az ortodox hitre térés az első lépése annak, hogy hosszú távon az orosz befolyás meghatározóvá váljon a Monarchia azon területén, ahol az oroszok nyelvokonai – a szintén keleti szláv – ruszinok élnek. Ahogy arra már a tanulmány korábbi fejezeteiben többször felhívtam a figyelmet, a kortárs egyházi és világi vezetők, valamint a vizsgálóbírók meg voltak győződve arról, hogy az ortodox vallás hazai követése a sikeres oroszországi pánszláv politikai és vallási propaganda eredménye. Ennek a meggyőződésnek a következménye volt, hogy az oroszoknak az ortodox hitre térés motiválásában vállalt szerepe iránt a tárgyalások során folyamatos volt az érdeklődés. Ugyanakkor – ahogy Vakaró Stefán vallomásában szerepel – az orosz befolyás nem tekinthető egy tudatos politikai beavatkozásnak. Hiszen nem történt olyan esemény, amely az orosz politikai érdekeknek a magyarországi képviseletét jelentette volna. A Vakaró Stefán által elszállásolt két orosz vendég nem volt politikus és nem volt akár az orosz akár a magyar állam ügyeire érdemi befolyással rendelkező hivatalnok sem. Amit Vakaró Stefán a két orosz vendégéről állított – tehát hogy összesen annyi történt, hogy a vendégek egy éjszakát az otthonában töltöttek és megjavították a fűrésztét –, semmilyen vizsgálat nem

⁸⁹ A 158 áttérő névsorát Motiu Aurél miskolci görögkeleti lelkész címzetes esperes továbbította a miskolci polgármesternek, Nagy Ferencnek 1912. november 26-án, tehát az áttérők névsorát Motiu Aurél már csak Vakaró Stefán kihallgatás után tudta elküldeni. Motiu Aurél levele (1912. 11. 26.)

⁹⁰ Arról nem áll rendelkezésre forrás, hogy mely szentek kultusza volt jelentős a formálódó alternatív vallási közösségben.

cáfolta. Éppen ezért a tanulmányban a politikai befolyás hangsúlyozása helyett a hangsúlyt sokkal inkább arra helyezem, hogy a folyamatosan épülő *informális közösség*⁹¹ létrehozás iránti igényt vizsgáljam. Az *informális közösség* jelen esetben azt jelenti, hogy az alternatív misealkalmakon titokban olyan lipcsei ruszinok gyűltek össze, akiket az azonos hit – az ortodoxia – melletti elköteleződés összetartott.

A létrejövő *informális közösség* tagjait egyrészt az ortodox hit melletti elköteleződés tartott össze, másrészt a személyközi kapcsolataik a hétköznapi élet egyéb területein is meghatározóak voltak. Például Fejszák Ivan Vaszilyu vádolt a kihallgatása⁹² során arról számolt be, hogy a hozzá hasonlóan ortodox hitre térő Vakaró Stefánt onnan ismeri, hogy amikor Vakaró Stefán az 1900-as évek elején Amerikában vállalt munkát, akkor Fejszák Iván Vaszilyu helyette *gondozta a földjét*.

Az izaiak és a lipcseiek közötti *fakereskedelem* szintén egy olyan találkozási lehetőség volt a két település lakói között, amely alkalmat teremtett arra, hogy a lipcseiek megismerjék az Izán ortodox hitre térőket. Lipcsei Ivan Szuhánjuk tanúvallomásában⁹³ arról beszélt, hogy Izáról érkeztek hozzá azzal a szándékkal, hogy a fáját felvásárolják. Ő nem tért ortodox vallásra és amikor a fa iránt érdeklődőkkel találkozott, gyanakodott arra, hogy valójában nem a fa iránt érdeklődnek, hanem sokkal inkább az a szándékuk, hogy Lipcsei Ivan Szuhánjukot is az ortodox vallásra térítsék. A nyomozások kiderítették, hogy a fa felvásárlói között ott volt Szimulig Ivan Ivanu, aki Vakaró Stefánnak a sógora. A Vakaró Stefán és a Szimulig Ivan Ivanu közötti rokon kapcsolat is annak a bizonyítéka, hogy az ortodox hitre térők közösségében nemcsak az azonos hit melletti elkötelezettség jelentett kapcsolatot, hanem a felekezeti hovatartozáson túl a mindennapi élet számos egyéb területén is szoros kapcsolat – jelen esetben *sógorsági viszony* – állt fenn.

Gabarecz Ilko Vaszilyut vádltként 1912 decemberében és 1913 februárjában is kihallgatták, mert az ortodox hitre térítésben és az alternatív misealkalmak megszervezésében aktív szerepet vállalt.⁹⁴ Bár azt tagadta, hogy a huszti vásáron a „muzka vallás”⁹⁵ mellett prédikált volna, azt beismerte, hogy a titkos összejöveteleken részt vett, sőt szervezte is azokat. Beszámolt arról, hogy Vakaró Stefánnál kétszer-háromszor, Fejszák Iván Vaszilyunál kétszer, Lipcsey István Istvánunál

⁹¹ Szabó 2008; Tönnies 2004.

⁹² Fejszák Ivan Vaszilyu vallomása (1912. 11. 27.)

⁹³ Lipcsei Ivan Szuhánjuk vallomása (1912. 11. 27.) Lipcsei Ivan Szuhánjuknak a tanúvallomásában megfogalmazgatott állítása miatt kihallgatták Szimulig Ivan Ivanut is, aki beismerte, hogy a favásárlás valóban csak ürügy volt és a célja valójában az ortodox hit terjesztése volt. Szimulig Ivan Ivanu vallomása (1912. 11. 27.)

⁹⁴ HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Gabarecz Ilko Vaszilyu vallomásai (1912. december 9; 1913. február 27.)

⁹⁵ A „muzka vallás” az ortodox vallást jelenti és a kifejezés arra a korszakban uralkodó (már többször tárgyalt) nézetre utal, amely szerint az ortodox vallás követése az orosz nemzethez való tartozás egymással szervesen összefügg.

kétszer volt gyűlésen, ahol tíz-tizenöt fő volt jelen. A gyűléseken közösen imádkoztak és annak érdekében, hogy részt vehessenek a gyűléseken ő is és a felesége is 50-50 fillért fizetett. Elmondása szerint Izán az áttérések már 1902-ben elkezdődtek. Lipcsén pedig azért csak az 1910-es évek elején volt sikeres az ortodox hitre térítés, mert a századfordulón a görögkatolikus papot szerette a közösség, így az izai mintát követők – akik szerepet vállaltak a hittérítésben – kezdetben sikertelenek voltak.⁹⁶ 1911-ben azonban Lipcsén új pap lett, akit a közösség nem fogadott el. Az ortodox hit lipcsei terjesztésében Vakaró Stefán szerepét kiemelten hangsúlyosnak tekintette, amelyet azzal magyarázott, hogy Vakaró Stefán izai születésű, Lipcsén csak 16 éve él. Azért költözött el Lipcsére, mert ott kötött házasságot. A lipcsei áttérésekben meghatározónak tekintette Kabalyuk Sándor⁹⁷ tevékenységét is, aki az izai áttérésekben is meghatározó alak volt. Prédikációk formájában terjesztette az ortodox hitet. Lipcsén először 1911-ben járt, ugyanabban az évben, amikor a faluban új pap lett. *Az 1911-ben érkezett papot a közösség nem tudta elfogadni, amely abban nyilvánult meg, hogy nem engedték, hogy a gyermekeiket megkeresztelje, a temetéseket pedig a pap helyett a közösség tagjai maguk végezték.*⁹⁸

Fejszák Ivan Vaszilyu 1912 decemberi kihallgatásában⁹⁹ arról számolt be, hogy azért volt gyors – kevesebb, mint egy év – az ortodox hithez való csatlakozás terjedése, mert elterjedt az a meggyőződés, hogy az új görögkatolikus pap azokat a híveket nem engedi be a templomba, akik görögkeleti könyvekből énekelnek. Elmondása szerint őt is kitiltották a templomból. Az alternatív gyűléseken pedig azért vett részt, mert bízott abban, hogy azok csak átmeneti jellegűek, amíg a miskolci görögkeleti egyház küld nekik papot.

A perek lezárása 1912. decemberében történt meg. Fejszák Ivan Vaszilyut, Lipcsei Iván Eskitiket/ Eskötüköt¹⁰⁰, Dublyák Vaszily Babriukot, Lipcsei István Istvánut, Gabarecz/ Gaborei¹⁰¹ Ilyko Vaszilyut, Fejszák Ivan Vaszilyut és Borcsik Ivan Vaszilyut „izgatás vétsége” (azaz a görögkatolikus egyház és a magyar állam ellen irányuló cselekedetek) miatt elítélték. Továbbá Fejszák Ivan Vaszilyut, Vakaró Stefánt és Lipcsei Sándor Eskitiket sikkasztás büntette (azaz az áttérési nyilatkozatok árusítása miatt)¹⁰² és magánokirat-hamisítása miatt (azaz az áttérési nyilatkozatok kiállításáért) is elítélték.

⁹⁶ Gabarecz Ilko Vaszilyu kijelentését, miszerint az 1900-as évek elején Lipcsén még nem történt ortodox hitre térés, a népszámlálási adatok is alátámasztják, lásd erről a „Lipcse nemzetiségi és felekezeti összetétele” című fejezetet.

⁹⁷ Kabalyuk atyáról: Gönczi 2007: 75–76.

⁹⁸ A papról egyelőre több forrás nincs.

⁹⁹ Fejszák Ivan Vaszilyu vallomása (1912. 12. 13.)

¹⁰⁰ Mindkét fonetikus átírás szerepel a forrásokban.

¹⁰¹ Mindkét fonetikus átírás szerepel a forrásokban.

¹⁰² Annak a vizsgálata, hogy az ortodox hitre térést rögzítő hivatalos dokumentumok kiállításának köszönhetően az áttérítésben szerepet vállalók milyen anyagi haszonra tettek szert 1913. nyaráig

Az összefoglalt vallomásokban minden esetben központi témaelem az *alternatív misealkalmak* iránti érdeklődés. A továbbiakban én is keresem arra a kérdésre a választ, hogy az összejöveteleknek milyen szerepe volt a felekezeti váltók informális közösségében. A kérdés megválaszolása előtt szeretném felidézni azt a fejezetet, amelyben a máramarosi vidék oktatási-művelődési viszonyait tárgyaltam. Azért szükséges szem előtt tartani, hogy a *3089 lipcsei lakó között csupán 253-an tudtak írni és olvasni*, mert ez a 20. század elején már megdőbbséget számító adat elvezet ahhoz a következtetéshez (amelyet a peranyagok is alátámasztanak), hogy az alternatív misealkalmakon felolvasásokat vállalók, valamint az áttérési nyilatkozatokat leírók – tehát a felekezeti váltás ágensei – tudtak csak az ortodox hitre térők között írni és olvasni. A misealkalmakon a felolvasásokat hallgatók azonban nem tudtak írni és olvasni.

Mivel a görögkatolikus egyháztól elforduló ruszinok többsége nem tudott írni és olvasni, így a 20. század elejére egyre általánosabbá váló kommunikációs eszközök nem voltak a birtokában. Ennek eredményeként a titokban tartott gyűlések szerepe felértékelődött, hiszen a vádlottak a kihallgatásaik alkalmával beszámoltak arról, hogy ezeken az alternatív misealkalmakon a *prédikáció-jellegű felolvasások* általánosak voltak. A felolvasások hallgatói nem integrálódtak a 19. század végén és a 20. század elején kialakuló olvasóközösségbe, az ő életükben a könyv ritka kincsnek számított. Ezt támasztja alá Kurta András tanúvallomási jegyzőkönyve,¹⁰³ miszerint ő csak azért vett részt egy Fejszák Ivánnál szervezett titkos gyűlésen, mert hallott arról, hogy Fejszák Ivánnak „különleges könyvei” vannak, amit szeretett volna látni. Tehát Kurta András reakciója egyfelől annak tulajdonítható, hogy számára nem volt hétköznapi a könyvolvasás mint tevékenység, másfelől érdekessé váltak számára a könyvek az orosz eredetük és titokzatos körülmények között való felolvasásuk miatt. A kevés olvasni tudó – például Fejszák Iván, Vakaró Stefán vagy Csizdej Vaszily Ivanu – biztosította a gyűléseken résztvevők számára a lehetőséget, hogy az *olvasás a szóbeli kultúrába illeszkedjenek*. A felolvasások lehetővé tették az olvasni nem tudók számára is a közösséghez való tartozás megtapasztalását, emiatt olvasás nem individuális, hanem kollektív tapasztalatot jelentett.¹⁰⁴

vizsgálták. A nyomozás lefolytatása érdekében további 21 tanút hallgattak ki, amely vallomások felsorolásszinten szerepelnek a tanulmányban korábban olvasható táblázatban. A jegyzőkönyvek korábbiakhoz hasonló részletes elemzése sajnos a cikk terjedelmi kötöttsége miatt nem lehetséges. Azért nem erre a szempontra helyeztem a hangsúlyt az írásomban, mert az anyagi haszon – a dokumentumok áttekintése alapján – másodlagos.

¹⁰³ Kurta András vallomása (1913. 3. 14.)

¹⁰⁴ Lyons 2000: 348–380.

Összegzés

Azért választottam az ortodox hitre térő görögkatolikus ruszinok történetének feldolgozását az írásomban, mert számomra izgalmas kihívás az a folyamat, amelynek során bő száz évvel korábbi történésekbe, egy mikrovilág életébe bepillantást nyerhetünk. Felkeltette az érdeklődésemet, hogy hogyan vált a 20. századelőn a vallási hovatartozás kérdése egy közösség mindennapjaiban központi kérdéssé.

A bevezető fejezetben bemutattam a kutatási előzményeket, amelyek közül Gönczi Andrea *Ruszin skizmatikus mozgalom a 20. század elején* című disszertációjára fordítottam főként figyelmet, hiszen ez a legújabb 2007-es munka a témáról. A dolgozat a felekezetváltás mögött meghúzódó politikai aspektust és a pánszláv eszmét tekintette meghatározónak, míg én az elemzésemben a *mindennapi élet kihívásaira* és az *ortodoxiához csatlakozásnak a közösségteremtő szerepére* fókuszáltam.

A felhasznált forrásokat, az elméleti-módszertani kereteket külön fejezetben ismertettem. Úgy gondolom, hogy a kutatás eredményessége abban áll, hogy eddig nem ismert, eredeti dokumentumok felhasználásával (MNL HBML VII. 2. b. 1. d B 1756–1912) és a történeti antropológia módszertanával sikerült olyan szempontokat is megvilágítanom, amelyek idáig a kutatói érdeklődésen kívül álltak. A mikroközösségek *kultúrája*, és a *falsi lakosok cselekvővé válása* (azaz az egyházzal való szembefordulásuk) állt az érdeklődésem középpontjában. Továbbá a máramarosi hétköznapi kihívásainak bemutatása – *vasútépítés, árvizek, kolerajárvány, kedvezőtlen oktatási-műveltségi viszonyok* – segítette annak a történelmi kontextusnak a kijelölését, melyben a lipcsei áttérések elemezhetővé váltak.

A kutatás fókuszában Lipcse esetpéldája állt. A felekezetváltást jelölő kifejezésekkel kapcsolatban felmerült annak a kérdése, hogyan nevezhetők meg a 20. századelő eseményei. Elvettem a *skizmatikus mozgalom*, a *skizma* vagy a *mozgalom* megnevezést, mert árnyaltabb elemzést tesz lehetővé, ha inkább a *felekezetváltás* vagy az *áttérés* kifejezéseket alkalmazom.

Véleményem szerint a részletesen vizsgált *lipcsei áttérések* jól mutatják, hogy a politika mellett számos további tényező eredménye, hogy a ruszinok az ortodoxia felé fordultak. A legfontosabb ezek közül az *új alternatív vallási közösségek létrejötte*, ahol központi szerepe volt az Oroszországból kapott könyveknek. A kevés olvasni tudó lipcsei lakos hallgatta a *felolvasásokat*; részt vettek *közös misealkalmakon*, ahol *görögkeleti mintájú szertartásokat* tartottak.

A tanulmányban vizsgált *oktatási-művelődési viszonyok* magyarázata és a *büntetőperes iratok* elemzése arra is meggyőző bizonyítékként szolgál, miszerint az *olvasás* és az *írás* kulcskérdésnek számított. Olyan személyek töltöttek be vezető pozíciót az áttérésekben, akik tudtak olvasni, így *prédikáció-jellegű felolvasásokon, misealkalmakon* felolvastak a hozzájuk hasonlóan áttérő, olvasni nem tudó társaiknak. Az írni tudás szerepe pedig az volt; hogy az *írni tudók állították ki azokat a görögkatolikus*

egyházból kilépő nyilatkozatokat, amelyek miatt végül az évekig tartó bírósági tárgyalásokra is sor került.

Az ortodox hitre térés folyamatát elsősorban tanúvallomási jegyzőkönyvek mentén tekintettem át, az egyházi és világi tisztségviselők levelezései, valamint a korabeli újságcikkek kiegészítő jellegűek voltak. A pánszláv propaganda-termékeknek tekintett könyvek, újságcikkek, illetve peranyagok segítségével elemeztem, hogy az ortodox hitre térés – amellet, hogy *számos súlyos atrocitás* kísérte – hogyan vált egy *új vallási közösséggé*. Fő megállapításom, hogy a *lipcseiek életében az ortodox hitre térés közösségi élményt* adott.

Irodalom

- APOR Péter
2006 Történeti antropológia. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. 449–472. Budapest: Osiris
- BALOGH Béla
2013 *A Máramarosszéjleti Református Líceum Története*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár
- BARTHA Elek
2011 A görög katolikus vallásosság néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóbatár*. 20. 1. 5–15.
2019 *Szent hajlékodonak népe*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- BENDA Gyula
1991 A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*, 2–3. 169–176.
- BERGER, Stefan
2022 *History and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- BERRY, Helen
2018 Regional identity and material culture. In Harvey, Karen (szerk.): *History and Material Culture*. 187–205. London: Routledge
- BICZÓ Gábor
2018 *A „Mi” és a „Másik”*. Budapest – Debrecen: L’Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- BÓDY Zsombor
2002 Michel Foucault és a történeti diszciplína ma. In Szekeres András (szerk.): *A történetész szerszámosládája*. 37–50. Budapest: L’Harmattan – Atelier
- BURKE, Peter
2000 Mí a történeti antropológia? In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. 17–21. Budapest: Replika Kőr

- CERTEAU, Michel de
2007 A történeti művelet. In Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *As Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. 463–512. Budapest: L'Harmattan
- COHN, Bernard S.
2000 Történelem és antropológia: hogy áll a meccs? In Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. 23–48. Budapest: Replika Kör
- ERŐS Vilmos
2015 *Modern historiográfia*. Budapest: Ráció
- FARAGÓ Tamás
2005 Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig. I. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*. 19–78. Budapest: KSH NKI
- FEDINEC Csilla – SZAKÁL Imre – CSERNICSKÓ István
2020 *A magyarországi ruszinok és ukránok története*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár
- GÖNCZI Andrea
2005 A máramarosi skizmaper. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): *Kárpátaljai társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest – Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
2007 *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
- GYÁNI Gábor
2010 *Elveszhető múlt*. Budapest: Nyitott Könyvműhely
2020 *A történeti tudás*. Budapest: Osiris
- GYÁNI Gábor – KÖVÉR György
1998 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest: Osiris
- HALMOS Károly
1991 Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. *Századvég*, 2–3. 131–166.
- HATTINGER KLEBASKO Gábor
1996 *A ruszinok. Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. 1. 1. 167–175.
- HOFER Tamás
1984 Történeti fordulat az európai etnológiában. In Hofer Tamás (szerk.): *Történeti Antropológia*. 61–72. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport
- HORVÁTH Ferenc
1994 A MÁV nevezetesebb vasúti építkezései. *Közlekedéstudományi Szemle*. 44. 2. 50–68.

KEMÉNYFI Róbert

2002 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. *Ethnographia*. 113. 3–4. 189–244.

2006 Társadalomtörténet és néprajz. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. 581–603. Budapest: Osiris

KLANICZAY Gábor

1984 A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In Hofer Tamás (szerk.): *Történeti Antropológia*. 23–60. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport

KÓSA László

2003 Parasztsodás – polgárosulás. In Kósa László (szerk.): *Nemesek, polgárok, parasztok*. 340–360. Budapest: Osiris

KOSELLECK, Reinhart

2003 *Elmúlt jövő. A történeti idő szemantikája*. Budapest: Atlantisz

LYONS, Martin

2000 A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások. In Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. 348–380. Budapest: Balassi

MAYER Mária

1977 *Kárpátukrán /ruszjin/ politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest: Akadémiai

NAGY Sándor

1974 A VII. fondcsoport. In Komoróczy György (szerk.): *A helytörténetírás levéltári forrásai 2. 1848–1944*. 376–423. Debrecen: Déri Múzeum Baráti Köre

NIEDERMÜLLER Péter

1999 *A kultúraközvi kommunikációról*. In Béres Iván – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. 96–111. Budapest: Osiris

PETRASSEVICS Nikefor

1990 Ortodox és görög katolikus vallási hagyományok és szokások kölcsönhatásai a Kárpát-medencében. In Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. 74–94. Budapest: Magyarágkutató Intézet

PIRIGYI István

1982 *A görögkatolikus magyarság története*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

PIRIGYI István

2001 *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen: Debreceni Görögkatolikus Egyházközösség

PUSKÁS Julianna

1974 Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. *Történelmi Szemle*. 17. 1–2. 32–67.

1984 Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924. *Történelmi Szemle*. 27. 1–2. 145–164.

RÁCZ Kálmán

2000 *A pánszlávizmus története*. Budapest: Lucidus

- SOBOUL, Albert
 2007 Leírás és mérés a társadalomtörténetben. (Ernest Labrousse előszavával). In Benda Gyula – Szekeres András (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. 223–249. Budapest: L’Harmattan
- SZABÓ István
 1976 *Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- SZABÓ László
 2008 *Társadalomnéprajzi előadások*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- SZÍJÁRTÓ M. István
 2021 *A történelem diskurzus*. Budapest: Ráció
- SZILÁGYI Zsolt
 2018 A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). In Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon*. 47–84. Budapest – Debrecen: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék
- THÖLE, Reinhard
 2001 *Bevezetés az ortodoxia világába*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója
- TÖNNIES, Ferdinand
 2004 *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat
- TURAI Tünde
 2005 *Rítusba zárt tárgyak – tárgyakba fogadott rítus*. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *MaDok-füzetek 3. Jelentésteli tárgyak*. 98–105. Budapest: Néprajzi Múzeum
- VÁRADY Gábor
 é.n. Máramarosmegye. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. [https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/felso-magyarorszag-453B/az-ejszakkéleti-karpatok-videke-4CA6/maramarosmegye-varady-gabortol-4D79/] [2024. 9. 6.]
- WEBER, Max
 1998 A társadalomtudományos és a társadalompolitikai megismerés „objektívítása”. In Wessely Anna (szerk.): *Tanulmányok*. 7–69. Budapest: Osiris
- VÉGHSEŐ Tamás
 2023 *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás*. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög-katolikus Hittudományi Főiskola

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Görögkatolikus Metropóliai és Főegyházmegyei Levéltár: GMFL I–1–a 17/1914
Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára: HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B
 1756–1912

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára: HU MNL OL P 1083-I.-38.-XCVI. Tisza (Máramarossziget), 1911–1919

Miskolci Egyházmegye Levéltára: MEL Vályi János eperjesi megyéspüspök levele Kelt.: Eperjes, 1901. 8. 1.

Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézírtattára

Zagróczy Gyula királyi tanfelügyelő: *Jelentés Máramaros vármegye népoktatásának 1887-8. évi állapotáról.* (Felolvasott a vármegyei közigazgatási bizottságnak az 1889. évi február 9-én tartott ülésén.) Máramarossziget, Máramarosi Részvénytársaság, 1889. január 28.

NÉPSZÁMLÁLÁSOK

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Hetedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és nyomdai r-társulat nyomása. 1906. 298–305. [https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_1910_01/?pg=365&layout=s&query=Lipcese] (2024. 07. 10.)

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség fő adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915.; 298–305. [https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_1900_07/?pg=26&layout=s] (2024. 07. 11.)

SAJTÓFORRÁSOK

BUDAPESTI HÍRLAP

1894. 10. 27. 14. évf. 297. sz.

1897. 4. 2. 17. évf. 92. sz.

1909. 3. 9. 57. sz.

1910. 12. 31. 30. évf. 311. sz.

BUDAPESTI NAPLÓ

1910. 12. 31. 30. évf. 311. sz.

DÉLMAGYARORSZÁG

1912. 4. 10. 3. évf. 83. sz.

DUNÁNTÚL

1914. 6. 3. 124. sz.

NÉPSZAVA

1912. 9. 24. 40. évf. 226. sz.

PESTI HÍRLAP

1912. 4. 9. 34. évf. 85. sz.

PESTI NAPLÓ

1894. 7. 19. 45. évf. 198. sz.

1894. 10. 27. 45. évf. 297. sz.

VILÁG

1913. 12. 30. 4. évf. 307. sz.

„Egy hithü görög-katolikus”: Az amerikai görögkatolikus egyház rövid története. In Berko D. Géza (Szerk.): *Az Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbuma 1899–1909*. 139–157.

Anna Katalin Kádár

IN COURT FOR CONVERTING TO THE ORTHODOX FAITH. LIPCSE, A
VILLAGE IN MARAMUREȘ COUNTY AT THE TURN OF THE 20TH
CENTURY

The subject of my research is a series of events in the Maramures County in the 20th century, during which the Greek-Catholic Ruthenians became Orthodox. The schism from the Greek Catholic Church affected several settlements and was followed by court trials. In this study I have analysed the case of Lipcse.

The research is an investigation aimed at answering current questions. On the one hand, since the history of the conversion of Ruthenians to the Orthodox faith has been very little studied, and previous research has focused on political explanations for the conversion from the Greek Catholic Church. I have used an approach not previously applied to the case of conversion to the Orthodox faith, namely the tools of historical anthropology. On the other hand, the novelty of the analysis lies in the fact that the study is based on original archival sources that have not been researched before, i.e. documents recording the court hearings following conversions in Lipcse.

In this article, the research history overview and the presentation of the source base is followed by a subsection setting out the theoretical-methodological framework. Before the interpretation of Lipcse case study, I give an overview of the challenges that the Maramures County faced at the turn of the 20th century. I attach particular importance to the study of educational and cultural conditions through quantitative data. The last part is a micro analysis focusing on the conversion of the Ruthenians in Lipcse to the Orthodox faith. My conclusion is that the informal community created through the process of conversion to Orthodoxy made up for the experience of belonging to a community that was missing in the lives of the Ruthenians in Lipcse.

Könyvészet

Csiszár Imre: Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson az 1930-as évek második felétől az 1970-es évek végéig. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, MTA–DE Néprajzi Kutatócsoport. 335.p.

Csiszár Imre kötete, *Agrártermelés és agrártársadalom Hajdúnánáson*, a 20. századi magyar vidék mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulását vizsgálja egy hajdúsági kisváros példáján. A mű a HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport kutatási programja keretében készült, és a Néprajzi Múzeum, valamint a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének közreműködésében jelent meg 2023-ban. A szerző arra vállalkozott, hogy feltárja, miként formálták át a háborús pusztítások, a földosztás, a szovjet megszállás és a kollektivizálás a hagyományos paraszti világ kereteit, s mindez hogyan jelent meg a helyi társadalom mindennapjaiban. A könyv középpontjában annak a folyamatnak a bemutatása áll, amely során a több évszázados hagyományokra épülő agrárgazdaság és agrártársadalom helyét fokozatosan átvették a szocialista nagyüzemek. Az időkeret a második világháborútól az 1970-es évek végéig terjed, lehetőséget adva arra, hogy a kezdeti erőszakos kollektivizálás, a társadalmi traumák, majd a szövetkezeti rendszer fokozatos megszilárdulása is láthatóvá váljon. Beemeli azt a kettősséget is, amely a szocializmus emlékéhez való viszonyulást jellemzi. Egyrészt a kollektivizálás erőltetett, gyakran erőszakos eszközökkel zajlott, és súlyos traumákat okozott, másrészt a későbbi évtizedekben a termelőszövetkezetek a mindennapi élet megszokott kereteivé váltak, sőt sokakban nosztalgikus emlékként élnek tovább. A kötet egyik erőssége, hogy nem pusztán történeti áttekintést kínál, hanem a helyi közösség tagjainak visszaemlékezéseire is támaszkodik. A hivatalos források nem feltétlenül őrzik meg azokat a személyes tapasztalatokat, amelyek az erőszak és a kiszolgáltatottság megéléséről tanúskodnak. Ezek csak személyes történetek révén válnak megismerhetővé. A szerző ezzel a néprajzi szemlélettel árnyalja a történeti keretet, és közelebb hozza az olvasóhoz azt, hogy a társadalmi és gazdasági változások nemcsak statisztikákban és hivatalos dokumentumokban írhatók le, hanem emberek sorsain és mindennapjain keresztül is megragadhatók. A helyi eseményeket következetesen országos összefüggésbe ágyazza, így a kötet nem csupán Hajdúnánás, hanem egy egész korszak agrártársadalmának történetét tárja fel.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik. A histográfiai áttekintést a második világháború és a diktatúrák helyi következményeinek bemutatása követi, majd a kollektivizálás hajdúnánási végrehajtása kerül előtérbe, végül a szocialista nagyüzemi gazdálkodás kiteljesedésének folyamata adja a záró részt. A szerző így fokozatosan vezeti végig az olvasót a paraszti társadalom hagyományos kereteinek felbomlásától a szocialista agrárstruktúra megszilárdulásáig.

A hajdúnánási múlt feldolgozását a helytörténeti összefoglalók és várostörténeti kutatások alapozták meg, amelyek a 20. század társadalmi és politikai fordulópontjait rögzítették. Külön kutatási irányt jelentettek a háborús és diktatúra-traumák feldolgozásai: a zsidóság üldöztetése, a hadifogoly- és kényszermunkatáborok, a szovjet megszállás, a kulákkérdés, a szövetkezetesítés, valamint az 1956-os forradalom helyi története több szerző munkájában is hangsúlyt kapott. A korszak politikai viszonyainak és az állami erőszak gyakorlatának feltárását főként a koncepciók perекet, a jogsértéseket és a mindennapi elnyomást elemző írások segítették. Az agrártörténeti kutatásokban a kollektivizálás értelmezése vált a legvitatottabb kérdéssé. A korai összefoglalások még szükségszerű modernizációként mutatták be a szövetkezetesítést, az 1980-as évektől azonban mind erőteljesebben jelent meg az erőszak és a társadalmi trauma hangsúlya, a rendszerváltás utáni munkák pedig a parasztság felszámolásának és a szövetkezetek működésének kritikai elemzését nyújtották. Az újabb vizsgálatok nemcsak gazdasági folyamatokat tártak fel, hanem a kollektivizálás személyes tapasztalataira és emlékezetére is figyelmet fordítottak, visszaemlékezések és élettörténeti interjúk bevonásával. A történeti értelmezést olyan megyei és statisztikai kiadványok is árnyalják, amelyek eddig alig használtak, és kellő mélységben még feldolgozatlan forrásokként különösen jelentősök.

A második nagy fejezet a második világháború és a diktatúrák időszakát állítja a középpontba, bemutatva, miként formálták át ezek a helyi társadalom életét és a mezőgazdaság szerkezetét. A háború súlyos emberi és anyagi veszteségeket hozott. Hajdúnánás lakosságát a front átvonulása, a zsidó közösség deportálása, a munkaszolgálatok, valamint a szovjet megszállás túlkapásai egyaránt sújtották, miközben a hadifoglyok elhurcolása számos család megélhetését tette lehetetlenné. A háborút megelőző agrárstruktúrát a nagybirtokok túlsúlya és a földnélküli parasztság kiszolgáltatottsága jellemezte, amit az 1945-ös földreform ugyan átalakított, de eszközök és szaktudás hiányában nem oldotta meg a paraszttársadalom alapvető gondjait, inkább új feszültségeket szült. Az 1948 utáni években a kollektivizálás és a kulákellenes politika tovább erősítette a kiszolgáltatottságot – a kötelező beszolgáltatások, a megbélyegzés és a kényszermunkatáborok tartósan meghatározták az érintettek és családjaik életlehetőségeit. A fejezet az 1956-os forradalom helyi eseményeinek ismertetésével zárul, amelyben a szerző világosan érzékelteti, hogy a háborús traumák, a földreform ellentmondásai, a kollektivizálás kényszerei és a diktatórikus állami beavatkozások miként alakították át a paraszttársadalmat, és hogyan hagytak maradandó nyomokat a közösség emlékezetében.

Ezt követően a termelőszövetkezetek magyarországi programja kerül bemutatásra. A kollektivizálás országos programja 1948 után a szovjet mintát kívánta átültetni a magyar mezőgazdaságba. A földreformmal ugyan a szegényparasztság támogatását igyekeztek megnyerni, de a termelési szabadság megszűnt, a kötelező

beszolgáltatás pedig a vidék kizsákmányolását jelentette. A módosabb gazdákat, a „kulákokat” külön adókkal terhelték, megbélyegezték, miközben a szövetkezet célja nem annyira a működőképesség, mint inkább a birtokos parasztság felszámolása volt. Hajdúnánáson a hagyományosan önálló gazdálkodást folytató parasztság erős ellenállást tanúsított, amit a háztáji gazdálkodás lehetőségei és a szociális juttatások próbáltak később mérsékelni. Az erőszakos beléptetés három hullámban zajlott. Az első az 1948-49-es évekhez kötődött, a második az 1950-es évek közepéhez, a harmadik pedig az 1960-as évek elejéhez. Az első közös gazdaság 1948-ban alakult, de tapasztalatlan tagjai és szűkös erőforrásai miatt nem tudott életképes maradni. A birtokos parasztok erős ellenállása miatt a kollektivizálás itt az országosnál is több nehézségbe ütközött, és az 1956-os forradalom idején a régi sérelmek is újra felszínre kerültek. A forradalom leverése után a folyamat új lendületet vett. Ráhatással, nyomással és kedvezmények ígéretével – jobb jövedelmezés, szociális juttatások – próbálták a gazdákat beléptetni, míg végül az 1960-as évek elejére Hajdúnánás is teljesen a nagyüzemi rendszerbe illeszkedett. A szövetkezetek kezdetben a megélhetést sem biztosították, de a háztáji gazdálkodás, a folyamatos gépesítés és a jobb jövedelemosztás révén az 1970-es évekre a közös gazdaságok a mindennapi élet megszokott kereteivé váltak. A szövetkezetek a település legnagyobb munkaadói lettek, de mindezt a hagyományos munkavégzés felbomlása és a közösségek átalakulása kísérte. A fejezet így nemcsak a politikai hatásokat, hanem a helyi közösség küzdelmeit és alkalmazkodását is érzékelteti.

A záró fejezet Hajdúnánás szocialista mezőgazdasági rendszerbe való beilleszkedését tárgyalja, középpontban a termelőszövetkezetek megszilárdulásával. A kollektivizálás a forradalom leverése után gyorsult fel, és 1962-re fejeződött be. Ekkortól a mezőgazdaság teljes egészében nagyüzemi keretek között működött. A szerző bemutatja a hajdúnánási szövetkezetek kialakulását, átalakulásait és megszűnéseit, valamint a város mellett működő Tedeji Állami Gazdaság történetét, amely kezdetben kényszermunkához kapcsolódott, majd az 1960-as évektől a modern üzemi termelés egyik központjává vált. Külön figyelmet kapnak a gépállomások, amelyek monopolhelyzetben biztosították a nagy teljesítményű gépeket, így a szövetkezetek hosszú időn át az állami irányításnak voltak kiszolgáltatva. A fejezet kitér a háztáji gazdaságok szerepére is. Ezek a szövetkezeti tagság kiegészítő gazdálkodási formáiként jelentősen hozzájárultak a családok megélhetéséhez, ugyanakkor sajátos kettősséget teremtettek a hivatalos és a mindennapi gyakorlat között – a közös gazdaságban végzett munkát inkább formális kötelességként teljesítették, és a bérmunkás szemlélet volt meghatározóbb, a háztáji gazdaságban pedig a föld iránti gondoskodás hagyománya maradt meghatározó. Végül a modernizáció technikai és technológiai vonatkozásai kerülnek előtérbe. A gépesítés, a műtrágyák és növényvédő szerek elterjedése, valamint az állattenyésztés új módszerei jelentősen növelték a termelést, de egyben olyan negatív következményeket is előidéztek,

mint a pazarló ráfordítások, a parlagterületek növekedése vagy a szövetkezetek kiszolgáltatottsága az állami irányításnak. A fejezet bemutatja, hogy Hajdúnánás példája miként illeszkedett az országos folyamatokba, és hogyan alakult át a város társadalma és gazdasága a szocialista mezőgazdaság keretei között.

A szerző munkája részletesen bemutatja, hogyan alakították át Hajdúnánás társadalmát és gazdaságát a 20. század történelmi fordulatai. A háborús pusztítások, a földreform és a kollektivizálás helyi tapasztalatait nem elszigetelten, hanem országos folyamatokba ágyazva vizsgálja, miközben a személyes emlékezet szempontjait is érvényesíti. A kötet erőssége, hogy a gazdasági szerkezetváltást társadalmi és kulturális következményeivel együtt láttatja, és így érzékelteti, hogy a szocialista nagyüzemek nemcsak a mezőgazdaság működését, hanem a közösségi élet mindennapjait is alapvetően formálták. A munka jelentősége abban áll, hogy a helyi történet feldolgozásán keresztül árnyalt és hiteles képet ad a magyar agrártársadalom átalakulásáról, és ezzel fontos hozzájárulást nyújt a korszak mélyebb megértéséhez.

Kürti Tünde

Szilágyi Miklós: Kárpátalján, terepen: agráretnográfiai adatok, 1900-1991. Györffy István Néprajzi Egyesület, 2024. 448.p.

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és a Györffy István Néprajzi Egyesület 2024-ben jelentette meg *Kárpátalján, terepen: agráretnográfiai adatok, 1900-1991* címmel Szilágyi Miklós Kárpátaljára vonatkozó néprajzi gyűjtéseit. A 448 oldal terjedelmű, a Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára sorozat 15. tagjaként, Keményfi Róbert gondozásában és Marinka Melinda szerkesztésében megjelent munka hiánypótló forrásközlés, egyaránt fontos mérőföldkő a Szilágyi Miklós-életmű feldolgozásában és a Kárpátaljára vonatkozó néprajzi ismeretek bővítésében.

A szerző sokoldalú érdeklődésű néprajzkutató–muzeológusként pályája során foglalkozott a népi halászzattal, az alföldi mezővárosok történelmi néprajzával, a vadfogás, méhészkedés, népi építkezés kérdéseivel és jelentős elméleti munkásság is köthető a nevéhez. A sokszínű tematikai érdeklődés mellett az általa kutatott területek lefedik szinte a teljes Alföldet, a Tisza-és Duna-mentét, de jelentősek a Zemplénhez köthető kutatásai is. Ennek a sokrétű munkásságnak egy szeletét jelentik azok az 1990-es és 1991-es kárpátaljai terepkutatások, melyekre a szocializmus utolsó éveiben, az MTA és az Ukrán Tudományos Akadémia közti együttműködés keretében került sor. A kötet az ekkor készült interjúkat adja közre, nyolc tematikus egységben, minden nagyobb témakört kiegészítve Szilágyi Miklós magyarázó bevezetőivel, illetve a kutató terepnaplóival, melyek a munka háttérébe engednek betekintést.

Az első, és egyben legterjedelmesebb fejezet *A „régí vizes világ emléke és maradványai”* címet viseli. Az interjúkat készítő kutató a szívéhez közel álló témához bőszeges bevezetöt csatol, és a fejezetbe bekerült interjúk is széles tematikai skálán mozogva térnek ki a térség egykori mocsárvilágára, a csónakkészítésre, az ármentésítés előtti határhasználatra, a halászati módokra, illetve a vizekben élő kígyókra és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmekre. Részletesen bemutatja a vadfogás, az egykori vizes világban élő állatok elejtésének módjait, és egy Dercenben készített interjúból még a sündisznó fogyasztásának jótékony – reuma elleni – hatásait is megismerhetjük.

A történeti néprajzi érdeklődéshez kapcsolható a következő fejezet, mely „A jobbágyvilág és a közbirtokosság” címet viseli. A három településen – Ungtarnóc, Szürte, Dercen – készített interjúk az 1848 előtti jobbágyvilágról és annak megszűnéséről, illetve a települések földesurairól közölnek adatokat. Kronológiailag ennek a fejezetnek a folytatásaként is értelmezhető az *Amerikában szerzett vagyon – amerikai tapasztalatok* és *A megélt történelem* fejezetek; az első az Amerikába kivándorolt családok sorsa mellett a visszailleszkedés nehézségeiről és a kint szerzett vagyon hazai felhasználásáról is közöl adatokat, míg az utóbbi szinte a teljes 20. századot átfogva mutat be egyéni és kollektív sorsokat az első világháború, az impériumváltások, a második világháború és a kolhozszervezések időszakából. Míg az utóbbi téma még napjainkban is él az emlékezetben, a második világháború előtti korszakra vonatkozó gyűjtések – az időbeli távolság miatt – megismételhetetlenek, így kiemelkedő forrásértékkel bírnak. Az amerikai történetek gyűjtésének kontextusa is történelmi: az 1990-ben és 1991-ben, a szocializmus utolsó, bomló éveiben készített interjúk során az adatközlők már mertek beszélni Amerikát megjárt felmenőikről, a tőlük hallott tapasztalatokról, és összemerték hasonlítani a kapitalista világról meglévő ismereteiket a saját, szocialista berendezkedésű világuk tapasztalataival.

Szilágyi Miklós gazdálkodás iránti érdeklődését jelzi, hogy a kötetben négy fejezet (*Állattartás, pásztorkodás; Méhészkedés; 20. századi változások a földművelésben: új növények, új eszközök, új munkafogások, gépesítés; A kender termesztése és feldolgozása*) foglalkozik a földművelés, állattartás kérdéskörével. A 20. század végén, az interjúk készítésének időszakában az emberi emlékezet még szinte a teljes századot át tudta fogni, az interjúk reflektálni tudtak a korszakban végbemenő eszközváltásokra, technikai újításokra, így kiemelkedő jelentőségű agráretnográfiai adatokként tekinthetünk az itt közölt interjúszövegekre.

A kötet zárásaként Szilágyi Miklós 1990–1991-es, személyes hangvétellő kárpátaljai terepnaplóját olvashatja a könyvet kézbe vevő érdeklődő. Tanulságos és érdekes belelárni abba, hogy három és fél évtizeddel ezelött, a rendszerváltás időszakát megélt Kárpátalján hogyan, milyen körülmények között végezhetette munkáját egy néprajzos kutató. A gyűjtések mindennapjai, a helyi értelmiségiekkel való

együttműködés, az adatközlőkkel való kapcsolatfelvétel módjai, nehézségei és pozitívumai mind olyan adalékok, melyek színesebbé, élőbbé teszik a kötetben megjelentetett interjúkat, megvilágítják azok elkészítésének gyakorlati, módszertani hátterét.

Bár a kötetben publikált interjúk egy részét már korábban, más írásaiban feldolgozta a szerző, a munka mégis sok új ismerettel szolgálhat. Egyrészt nélkülözhetetlen forrásanyag a Kárpátalja néprajzát kutatók számára, hiszen széles tematikai merítésben szolgál adatokkal a térségről, másrészt az agráretnográfia és a történeti néprajz iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Vadász Márton

Marinka Melinda: Sváb örökségelemek. Az északkelet-magyarországi kulturális régió német nemzetiségeinek néprajzi értékei. *Studia Folkoristica et Ethnografica*, 91. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet, 2024. 224 p.

A szerző egy több mint 20 éves kutatás újabb mérföldkőjéhez ért, a számtalan tanulmány és a *Sváb visszatérők* című kötete után újabb könyvét tarthatjuk a kezünkben. A 2016-os kiadvány és *Sváb örökségelemek* között folytonosság és tematikus kapcsolat fedezhető fel, amely a szatmári svábokkal kapcsolatos kutatásainak évtizedeit tükrözi. Korábbi kutatásai során kereste a kapcsolatokat és az összefüggéseket az egyes települések között a németek betelepítésétől napjainkig, amelyeket lokális mikroközösségekben és regionális szinten is megvizsgált.

A szatmári svábokról a vizsgálati fókuszát áthelyezte az északkelet-magyarországi régió két jelentős német telepítéssel érintett területére. Fontos hangsúlyozni, hogy az első kötethez hasonlóan a sváb „fenoména” itt is gyűjtőfogalom, amely nemcsak a 18. és 19. századi német telepésekre, és leszármazottaikra egyaránt értendő. A kutatásba bevont emlékezetközösségek továbbra is ezt használják, mivel ez egy olyan keretet biztosít, amely az együvé tartozás érzését jelenti. A vizsgált kulturális régió tovább bontható földrajzi, történeti, korábbi és mai közigazgatási részekre.

A kötet a német közösség kulturális örökségével foglalkozik a regéci és sáropataki uradalmak területén hét, valamint a Szabolcs vármegyében öt települést választott. *Vállaj, Mérk, Zajta, Sima, Abaijszántó, Rátka, Hercegekút, Károlyfalva, Hosszúház, Józseffalva, Rakamaz, Gávavencsellő, Napkor, Pócspetri, Balmaújváros* felsorolásból az utóbbi lehetne területileg kakukktojás, ám a vármegye rendezések előtt Szabolcs vármegyéhez tartozott.

A bemutatás a történelmi eseményeknek megfelelő időrendet követi. Az ország többi részéhez hasonlóan a 1700-as évek elején egy birtokos, vagy egyházi méltóság után a telepesek tovább vándoroltak a régió más területeire. A harmadik tematikus egységben ismerteti ezeket részletesen, de értelmezhetetlenné válna a regéci és sárospataki birtokok telepítései bemutatása nélkül, továbbá Balmazújváros német közösségének jelentősége tárgyalása nélkül, mert betelepítések idején még a történelmi Szabolcs megyéhez tartozott.

A balmazújvárosi letelepedők reformátusok voltak, míg általánosan elmondható, hogy az északkelet-magyarországi kulturális régió többi telepese római katolikus vallású volt, ez még érdekesebbé teszi kapcsolataikat a többiekkel.

A településleírások előtt a szerző foglalkozik a „patrimonium” fogalmával és az emlékezet megőrzésének kérdéseivel a témáról szóló legjelentősebb szakirodalmi utalásokban is gazdag áttekintéssel.

Az örökségközösségek, emlékezeti közösségek jó gyakorlatait vizsgálta, akik a lokális emlékezeti terek és reprezentációs attribútumokból kiindulva ápolják, felélevenítik és meghatározzák kulturális örökségüket. A reprezentációs és emlékezeti terek tájházak, múzeumok, helytörténeti gyűjtemények, helyben megőrzött épületei, helyi gyűjtésű tárgyaik, a betelepítés és a települések legfájdalmasabb napjainak emlékhelyei mind a vizsgálat tárgyát képezték. Az épületek, a gyűjtött tárgyak, az éltetett népszokások és valamennyi örökség megőrzési tevékenység teszi láthatóvá a sváb kulturális örökséget.

A kötet legfőbb értéke, hogy tovább viszi a megkezdett kutatási tematikát: „sváb / német nemzetiségi hovatartozást erősítő örökségelemeket helyezi az előtérbe”.

Az épített, tárgyi és szellemi örökségek bemutatásán túl teljes képet kapunk a működésükről, életésükről, ezzel együtt a szerző azonosította az örökségelemek esetleges „elhalványulása”, „újraélesztése” jelenségeket. A kutatási terület fókuszának áthelyezése különösen nagy érdeklődést vonhat maga után egyrészt az érintett területeken élők körében, másrészt a szakma képviselői részéről.

A témához köthető fontosabb fogalmak tisztázásait is nyújtja a Debreceni Egyetem tudományos főmunkatársa, olyan manapság egyre gyakrabban használt fogalmakat, folyamatokat és azok jelentéstartalmát elemzi, mint az örökség, örökségesítés, emlékezeti közösség, örökségközösség, muzealizálás, reprezentáció, ismeretátadás.

Fontos összefüggéseket fedezett fel a szerző, például azt a kapcsolati hálót, amelyek elemei, illetve az elemek mozgatói, működtetői nem állandóak, a rugalmas felcserélhetőség természetes velejárójuk. Az egyes települések más vidékek sváb lakta településeivel is szoros kapcsolatot ápolnak a rendszerváltozás óta.

Az utolsó fejezetben találjuk azt a hiánypótló, a megőrzési technikák egységességét és funkcióit tárgyaló szintézist, amelyeket a kutató felfedezett az általa vizsgált emlékezetközösségekben.

Áttekintései a téma iránti érdeklődésről nyújtanak tanúbizonyságot, valamint a szatmári svábokat, a regéci és sárospataki uradalmak, illetve a Szabolcs vármegyei kutatópontokat érintő kutatások vonatkozásában is nagy olvasottságot mutat, alapos szakirodalmi jártasságról árulkodnak. A források és feldolgozások rész alapvető bibliográfiaként szolgál a téma iránt érdeklődők számára. A könyv és egyben a kutatás fő erőssége, hogy a feltárt örökségmegőrzési módszerek, jó gyakorlatok azonosításán túl értelmezi és tudományos kontextusba helyezi azokat. A vizsgálati csoportok online jelenléte és a virtuális térhasználata kiemelt figyelmet kapott a kutatás során, amely lehetővé tette azok változásainak, funkcióváltásainak követését.

Különösen izgalmas az a gondolatmenet, amely a kutatót „rejtőzködő üzemmódban” ismerteti, vagy amikor a „specialista résztvevő” szerepét elemzi – minden „örökségésítő” részére komoly tanulságokkal szolgál.

Az előző kötethez hűen történeti és jelenkori kutatásokon alapuló adatokat közöl, empirikus tapasztalatokkal alátámasztva. Egy másik fontos írásos forrástípust is ki kell emelni történeti-, helytörténeti szempontból, mégpedig azokat a szövegeket, amelyeket helyi szerzők írtak az elmúlt közel kétszáz év alatt. Mindezek jól bizonyítják, hogy az etnográfiai kutatások tárgya és forrása kell legyenek a visszaemlékezések, családtörténetek és más témájú honismereti írások, regények, valamint az emlékművek, emlékhelyek létrehozása is, legyen a kezdeményezés az emlékezeti közösség vagy akár külső partneré.

Összességében egy szerteágazó és sokszempontot figyelembe vevő elemzést olvashatunk a kötetben egy újabb régió sváb kulturális örökségéről.

L. Karsai Henriett

Molnár Krisztina (szerk.): Az iskola térpoétikája. Budapest: Apor Vilmos Katolikus Főiskola – Martin Opitz Kiadó, 2025. 167 p.

A szélesebb horizonton értelmezett tudásátadás folyamatainak fizikális környezetére vonatkozó vizsgálat, illetve a tanulás tereinek irodalmi alkotásokban betöltött szerepére különböző aspektusokból reflektáló elemzés László Laura, a tanulmánykötet egyik szerzőjének szavaival „[...] az úgynevezett szellemtudományi térbeli fordulat (*Spatial Turn*) következtében vált manapság roppant közkedvelt kutatási irányvá [...]”. E tendenciához illeszkedve a nevelés és oktatás hagyományos iskolai vagy

épp alternatív tereinek irodalmi és filmes ábrázolását eltérő tudományos megközelítésekkel feltáró, interdiszciplináris szemlélettel rendelkező kutatások eredményeinek egyik legfrissebb disszeminációját jelenti a *Térformák – Társadalomformák* sorozat új kötete. A művet szerkesztőként (is) jegyző Molnár Krisztina a publikációkat különböző tematikus kategóriákba sorolja, melynek eredményeként az egyes tanulmányok három fejezetben foglalnak helyet: *Közelítések* (9–41. o.), *Alakzatok* (42–103. o.), *Mozgásterek* (105–161. o.).

A kötet recenziálását a meghatározott tartalmi egységek mentén folytatom, s minden egyes fejezet egy tanulmányát részletezőbb módon bemutatva kívánom érzékeltetni a szerkesztett mű egészére jellemző, innovatív látásmódra törekvő tudományos, kutatói attitűdöt. Továbbá az ismertetés e módszerének segítségével mutatok rá az elméleti keretek felállításától az irodalmi alkotásokra vonatkozó vizsgálatok tendenciáin át a mozgókép világában megjelenő iskolai terek elemzéséig terjedő ívre, melyet a kötet struktúrájának fő jellegzetességeként értékelhetünk.

Molnár Krisztina rövid *Bevezetője* a szerkesztői koncepció körvonalába ágyazva átfogó képet nyújt a kötet tanulmányainak tematikai sokszínűségéről, kiemelve a modern oktatási stratégiáknak megfelelő térhasználat kérdését, hatásosan világít rá annak a tudományos diskurzusnak az igényére és relevanciájára, mely elmélyítésének szándéka a kötet önmagán túlmutató célja: „[...] az *Apor Vilmos Katolikus Főiskola Térpedagógiai Kutatóműhelye* neves irodalomtudományi kutatóikkal együttműködésben fontos lépést tesz a változáson dolgozó társszakmák képviselői közötti eszmecsere gazdagításáért a jelen tanulmánykötet közreadásával, amely a tanulás tereinek nyelvi és mozgóképi konstrukcióira fókuszál a lényegre törő, ugyanakkor átfogó összegzés igényével. [...] a legfontosabb ismereteket és értelmezési stratégiákat is felsorakoztatja egy olyan párbeszéd elmélyítéséhez, amely egyaránt szeretné megszólítani a tanárokat, a kultúra- és társadalomtudósokat, a segítő szakembereket, az építészeket [...].”

Az első fejezetet Gloviczki Zoltán *Helyben járás. A tanulás tereinek történeti aspektusai*, valamint Győri Orsolya Csilla *Jung tornyától Foucault panoptikumáig. Vázlat az iskolai terek poétikai vizsgálatához* című tanulmányai alkotják. E tematikai egység a térszemléletű neveléstörténet és a térpoétika aspektusából láttatja a tér poétikai sajátosságai iránt érdeklődő irodalomtudomány és a térfókuszú pedagógiai látásmódra koncentrálnó neveléstudomány metszéspontjait. Az írások az iskolai tér történeti és irodalmi dimenzióinak lehetséges elméleti megközelítéseiből adekvát keretet és módszert az iskola mikrokozmoszának fizikális helyszíneire, valamint az irodalmi alkotások iskolatereinek kezelésére vonatkozó vizsgálatok kutatástörténetének kontextusában rajzolják meg. Így a további tanulmányok tudományos jelentőségének értékelése és elméleti keretben való elhelyezése szempontjából fontos szerepet töltenek be a mű struktúrájában az érvényre jutó teoretikus megközelítésnek köszönhetően.

Gloviczki Zoltán tanulmánya az oktatási folyamatok manifesztációjának térbeli dimenzióját elemzi, a neveléstudomány tér-szemléletű szempontrendszeréhez szolgálva történeti keretbe foglalt adalékokkal. Bevezető sorai a tanulás terének definiálási lehetőségét vázolják a paradigmaticus gondolat jegyében, mely értelmében az oktatási teret a tudástöbblettel rendelkező személy fizikális jelenléte határozza meg. Ennek tükrében a szerző a tanítás és tanulás *helyére* vonatkozó, történeti megközelítést alkalmazó vizsgálati eredményeit a társadalomtudományok tér-fordulatával jellemzett tudománytörténeti áttekintésbe ágyazza. Az oktatás-kutatás fókuszpontjainak ábrázolásával a tanulásszervezés, a nevelő-oktató munka hatékonyságának növelése és a tanulás terének relációival kapcsolatos problémák körvonalai már a tanulmány első szakaszában helyet kapnak.

A szerző történeti horizontra helyezett elemzése során fogalmi szinten elválasztja egymástól az *iskolát* mint mai értelemben vett (köz)épületet az *iskolai élet mikrokozmoszától*, s Fodor Ákos gondolatára támaszkodva alapvetésként megfogalmazza: „*a tevékenység határozza meg a teret*”. Gloviczki történelmi forrásokra alapozott, szemantikai aspektust (is) alkalmazó vizsgálatok eredményei alapján vázolja fel az iskola mint tevékenység és mint tér kapcsolatát az antikvitásban, a középkori zsidó és keresztény kultúrában, a reneszánszban, az újkori hagyományos paraszti életvilágokban, valamint napjaink budapesti lakás-magániskoláiban. Így a tanulás terének mibenlétéhez, illetve annak változási folyamataihoz a neveléstörténet jellemző példáin keresztül közelít Platón és Arisztotelész iskola-értelmezésétől a 16. századi protestáns-jezsuita iskolák koncepcióján keresztül a John Dewey-féle modell és az ebben gyökerező reformpedagógiai törekvések „iskolaépítészeti” sajátosságáig. Komplex látásmódra törekedve az iskola (és óvoda) mesterséges környezet alakulásának történetét a társadalmi elvárások által deklarált nevelési-oktatási célok kontextusában ábrázolja, kiemelve a társadalomtörténeti összefüggéseket.

A tanulmány (egyik) legfontosabb, záróakkordként szolgáló, kitekintés-szerű gondolata a jelen iskolájával szemben támasztott társadalmi elvárások és a „hagyományos” iskolai tér és iskolafelfogás ellentmondásaira, a módszertani és fizikális környezet reformjának szükségszerűségére reflektál, feltételezve az oktatási modell megújulásának és az innovatív tér(újra)értelmezés egymásra ható folyamatainak lehetséges szimultaneitását.

Az *Alakzatok* című fejezet négy tanulmánya – Horváth Futó Hargita: *A Debreceni Kollégium reprezentációi a klasszikus és kortárs magyar irodalomban*; Bódis Zoltán: *Iskolaterek a klasszikus és kortárs gyermek- és ifjúsági irodalomban*; Hernádi Mária: *Ottlik Géza Iskola a batáron című regényének térpoétikája*, valamint Molnár Krisztina: *Titkos terek tanítása* – konkrét irodalmi példák vizsgálatán keresztül elemzik az iskolai terek pedagógiai folyamatokban játszott szerepét, illetve megtestesülő szimbólumrendszerét. Tematikus szempontból a fejezet a magyar művelődéstörténet ikonikus iskolai tereitől az iskola térpoétikai jelenségként való vizsgálatán – a magyar gyermek

és ifjúsági irodalom egyes alkotásain keresztül a térre vonatkozó aspektust alkalmazó neveléstörténeti kontextusba illesztve – és Ottlik Géza klasszikus regényében megjelenő térpoétikai elemeken át a tudásátadás és személyiségfejlesztés alternatív, sokszor misztikus tereinek vizsgálatáig ível.

Molnár Krisztina írása a prózairodalom és filmművészet narratíváiban megjelenő pedagógiai helyzeteket és iskolaábrázolásokat a tér mint (többlet)jelentéstartalommal bíró, fiktív vagy valóságos, de mindenképp misztikus környezet aspektusából vizsgálja. A tudásátadás környezeteként kialakított (vagy kijelölt) titkos terek művészi reprezentációinak tipológiájához a pedagógia nézőpontjából értelmezett szemantikai elemzés biztosítja a keretet. „*A tér pedagógiája felől közelítő neveléskutató*” a kérdésfelvetést a magyar és a világirodalom két ismert iskolaregényében (Szabó Magda: *Abigél*; J. K. Rowling: *Harry Potter*-sorozat) testet öltő térkonstrukció szerepeit vizsgálva fogalmazza meg: „*a titkos terekben történő tanulás milyen speciális értékeket és dilemmákat közvetít, illetve milyen térpoétikai sajátosságokkal bír*”. Így a kiemelt művek tereinek lehetséges pedagógiai szerepeit a neveléskutatás nézőpontjából teszi láthatóvá, és három értelmezési irányt ábrázol.

Elsőként a láthatatlan és a specifikus funkcióval felruházott tér misztikumának szemszögéből a női terek rejtettségének jelentésrétegeire reflektál Marion Zimmer Bradley *Avalon ködbe vész*, valamint Anita Diamant *A vörös sátor* című regényében megjelenő, a tér szerepével kapcsolatos narratívák alapján. A nők kultikus szerepét a szakrális környezetben értelmező regények térábrázolása Molnár megvilágításában a női szerepkörökkel kapcsolatos tudásátadás kontextusában nyer valódi értelmet.

A kamaszkor fejlődéslelektani folyamatának, kríziseinek irodalmi narratíváiban szereplő térpoétikai elemek egyes diákcsoporthoz tartozó titkos helyeiként, a felnőttek világtól elzárt, az abból való kiszakadásra, elvonulásra alkalmas tereként jelentkeznek az elemzés tárgyaként választott regényekben (Szerb Antal: *Utas és holdvilág*; Márai Sándor: *Zendülők*). A kamaszkor problémáját tematizáló művek tércentrikus elemzésekor az *Ulpinus-ház* és a *Furcsa* nevű fogadó a szerző értelmezésében a felnőtt lét örök alternatívája, valamint a felnőtt étellel szembeni lázadás szimbóluma.

Az iskola mint a mindenkor fennálló társadalmi rendszerbe való hatékony integráció eszköze, a társadalmi-erkölcsi rend megtartását biztosító, mesterséges, zárt szabályrendszer által meghatározott intézménynek, illetve a szellemi felemelkedést szolgáló konstrukció mintájának gondolata a tanulmány szerint számos művészi iskolanarratívában megjelenik – kiemelve, hogy számos pedagógiai témájú alkotás ezt a paradigmát erőteljesen megkérdőjelezi. A (közel)múlt filmművészeti alkotásaiban (*Merülések*, *Holt Költő Társasága*) hangsúlyos elemként kapnak szerepet a természethez való visszatérés lehetőségét szimbolizáló terek, melyek egyben a „hagyományos” iskolai és (társadalmi) értékrenddel szemben megszülető alternatívát is jelképezik. Így Molnár elemzése szerint a mesterséges és természetes tér

ellentéte további számos asszociációs lehetőséget hordoz magában: „[...] *hagyomány és progresszió, rend és lázadás, szerep és személyesség, racionalitás és emóció* [...]”. A tér szempontrendszer felől közelítő vizsgálat a szimbólumértékű teret a lényegi átváltozás helyszínéként jelöli meg, kiemelve a természeti helynek az újfajta (személyiség) fejlődés-élmény elérésében rejlő potenciálját. Pedagógiai szempontból a filmalkotások elemzésekor a morális felelősséggel összefüggésben fontos aspektusként jelenik meg a pedagógus szerep jelentősége is – így mindenképp érvényesül a szerző komplex látásmódot érvényesítő attitűdje.

A dolgozatot egyfajta keretes szerkezetbe foglalja az *Abigél* szakrális építészeti jelképrendszerére való utalás, ahol az egyes jelentéstartalommal felruházott elemek a tér misztikus szövetébe ágyazva jelennek meg – a tanulás terének szakrális jellege már a korábban bemutatott Gloviczki-tanulmányban is szerepet kap.

Az egyes szépirodalmi és filmművészeti alkotások térkonceptióira fókuszáló vizsgálat a tudásátadás ábrázolt tereit a személyiségfejlődésre pozitív hatással bíró (vagy legalább is pszichés szempontból biztonságos) helyszínekként írja le. Molnár kitekintésként megfogalmazott záró gondolatsora viszont felveti a jelen iskolanarratíváiban az abúzus helyszíneiként szolgáló „titkos helyek” megjelenítésének tendenciáját: „*A gyermekkorhoz és a tanulóévekhez kapcsolódó személyes traumatörténetek művészi elbeszéléseiben a titkos terek a bántalmazás terei, amelyek az elszünetelt határátlépések rejtve maradt emlékeit őrzik.*” A művészeti ábrázolások fontos jövőbeli témájaként megjelölt, a fizikai és verbális iskolai bántalmazásokhoz kapcsolódva a szerző egy előrejelzés-szerű gondolattal zárja tanulmányát: „*Az a folyamat pedig, amely egyre inkább megnyitja az iskolában [...] elkövetett visszaélések sorát, generációk mikroterekebe szorult fájdalomt fogja felszabadítani.*”

A *Mozgásterek* című fejezet tanulmányai között található László Laura: *Kívül tágasabb. Nevelési terek Charlotte Bronte Jane Eyre című regényében*; Almássy Balázs: *A térstruktúra átutazói. Szubjektumcentrikus és társadalomcentrikus térelemzések lehetőségei iskolaregényekben*; Kúspér Judit: *A fantasztikum terei a kortárs ifjúsági irodalom iskolaábrázolásaiban*, illetve Szabó Lilla: *A 20. századi és kortárs iskolafilmek térábrázolása szociálpedagógiai szempontból* című írásait. A tematikai sokszínűségekre való törekvés jegyében a klasszikus értelemben vett iskolai terekből kimozduló perspektívát, az iskolaregények térvizsgálati lehetőségeinek aspektusait, a misztikus szövetbe illesztett fikatív iskolai terek irodalmi megjelenítéseit, valamint az iskolai térkonstrukció szimbólumvilágának a képernyőn keresztül befogadható jelentésrétegeit elemző dolgozatok a kötet harmadik, záró fejezetének tagjai.

Szabó Lilla tanulmányának bevezető sorai a mozgókép formanyelvi változásainak (filmek – sorozatok) és szcenikai lehetőségeinek kontextusában körvonalazzák az írás vizsgálati fókuszát. A szerző a szakrális jellegétől, hagyományos pedagógiai funkciójától és pozitív atmoszférájától megfosztott, az abuzáló magatar-

tásnak is „helyet adó” iskolai terek filmen való ábrázolásának jelentésrétegeit vizsgálja az egyes helyiségek szimbólumértékének, illetve „*azok szociálpedagógiai és iskolaépítészeti szempontú*” vetületének szempontjából. Ennek eredményeként a megjelenő osztársadalmi problémák hangsúlyozásakor használt (iskolai) terek dimenzióit elemzi a tanulmány, melyek minden esetben többletjelentéssel bíró, szimbolikus helyszínekként (és ezáltal rendezői eszközként) kapnak szerepet. A szerző a téma egyes szegmenseinek részletes kifejtése előtt alapos szakirodalmi bázisra támaszkodva mutatja be a befogadó (néző) értelmezési horizontjára, feltételezhetően közös (iskola)tapasztalatára alapozott térpoétika befogadásának és egyfajta dekódolásának jelentőségét:

„Személyközi interakcióinkhoz, konfliktusainkhoz, interperszonális kapcsolati tapasztalatainkhoz egyaránt kötődhetnek helyszínek. Ha feltételezzük ezen impressziók bizonyos mértékű kollektivitását, [...] képesek leszünk saját emlékeink újra rendezésén túl az alkotások tér-metaforáinak organikus befogadására, és értelmezésére.”

A vizsgálat eredményeinek egyértelmű értelmezési keretébe az adott korszak iskolaépítészetének és az azt determináló társadalmi elvárások, változások kapcsolatrendszerének, valamint a pedagógiai tér-meghatározás problematikájának aspektusait is bevonja – „[...] *ahhoz, hogy az alkotásokban ábrázolt szimbólumvilágra kellő érzékenységgel tudjunk ráhangolódni, fontos megismerni a pedagógiai tér határainak értelmezéséhez szükséges körülményeket.*” A tanulmány következő részeiben három jellegzetes, mindenki szempontjából szubjektív benyomásokkal és egyéni emlékképekkel is rendelkező iskolai tér filmes reprezentációinak értelmezési lehetőségei kerülnek a fókuszba, a filmek által megjelenített társadalmi jelenségekbe ágyazva. Ez által az *iskolai mosdók, a folyosók és osztálytermek*, valamint *az ebédlő* világával összekapcsolódó szimbólumrendszer kontextuális értelmezési tartományát emeli ki a szerző.

A tanulmány záró gondolata új kutatási irányvonalakat ajánlva más iskolai terekben megjelenő szimbólumrendszerek elemzési lehetőségeire, valamint a nem iskolai tematikájú filmekben szereplő pedagógiai terek vizsgálatában rejlő potenciálra hívja fel a figyelmet.

A tágabb keretek között és szűkebb, hagyományos formába értelmezett iskolai tér poétikájára vagy másképp fogalmazva: az iskolára mint térpoétikai jelenségre változatos nézőpontokból reflektáló, izgalmas tematikai sokszínűséget jelentő írások mindenképp termékeny talajául szolgálhatnak új irányvonalakat eredményező tudományos diskurzusok számára, jelentősen tágítva a kutatások perspektíváit. Az iskola témájú irodalmi és filmművészeti alkotások térvizsgálatára vonatkozó elemzések túlmutathatnak a különböző szimbólumrendszer-értelmezések feltárásán, mivel számos esetben felvázolt kitekintéseikkel – a társadalmi felelősségvállalás jegyében – a jelen neveléstudományi problémáira is reflektálnak. Hiszen – vissza-

utalva Molnár Krisztina bevezető gondolataira – a korunk elvárásaira, folyamatosan változó társadalmi és gazdasági környezetének kihívásaira hatékonyan reagáló oktatás ügye kollektív felelősségünk.

Mikulics Ádám

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györfly István Ethnological Association

Volume 34 Number 3 (2025)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen), TAMÁS CSÍKI (Miskolc), ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Translation and language proofreading

PÁL CSONTOS

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

This publication has been realized in the frame of research conducted by OTKA NKFI K 143711 HUN-REN-DE Ethnology Research Group Department of Ethnology, Institute of Ethnology and Museology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györfly István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat